

UKDE

UKDE KİTAPLIĞI: 66
MARAŞ TARİHİ SERİSİ: 26

Editör:

Yaşar ALPARSLAN
Serdar YAKAR

Görsel Yönetmen:

Alaaddin ORÇAN

Baskı – Cilt:

FA AJANS
Tel: 0344. 235 02 74

Kapak Tasarım:

Halil İbrahim TOKLU

Baskı Tarihi :

Mayıs 2009

Yazışma Adresi:

Vefa Kitap Kirtasiye
İsmetpaşa Mah. Borsa Cad.
Buket Sitesi Altı No 17/C
Tel: 0.344.225 13 00
KAHRAMANMARAŞ

SEYÂHATNÂME, ŞEHİR TÂRİHİ VE COĞRAFYA KİTAPLARINA GÖRE

M A R A Ő

Hazırlayanlar:

Yaşar ALPARSLAN

Serdar YAKAR

Kahramanmaraş

2009

İÇİNDEKİLER

Takdim.....	7
Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kahramanmaraş / Doç. Dr. Ejder Okumuş.....	9
Cebel-i Bereket-Bulanık Meraş / Şerefüddin Mağmûmi.....	54
“Dârü'l-İslâm”da Maraş / Mark Sykes.....	79
“Küçük Asya”da Maraş / Charles Texier.....	109
Moltke'nin Mektuplarında Maraş / Helmuth Von Moltke.....	116
“Kitâbü Nehrizzeheb Fî Târîh-i Haleb”de Maraş / Kâmil Elbâlî Elhalebî.....	128
“Asya Türkiyesi”nde Maraş Sancağı / Vital Cuinet.....	148
Maraş Sancağı'na Dâir Ma'lûmât / Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb.....	169
“Mu'cemül Büldan”da Maraş Yâkut El-Hamevî.....	179
“Kâmûsüla'lâm”da Meraş Sancağı /	

Şemseddin Sâmî.....	181
“Memâlik-i Osmâniye’nin Târih ve Coğrafya Lügatı”na Göre Meraş / Ali Cevad.....	184
“Lügât-ı Târihiye ve Coğrâfiye”ye Göre Meraş / Ahmet Rifat Efendi.....	188
Meraş / Pars Tuğlacı.....	190
“Coğrafyay-ı Mufassal, Memâlik-i Devlet-i Osmaniye”ye Göre Meraş / Ali Saib.....	193
“Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası”na Göre Meraş Kasaba- sı / Ali Tevfik.....	197
Ramsay’ın “Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası” Adlı Ese- rinde Meraş ve Çevresine Tealluk Eden Kısımlar / Prof. W. M. Ramsay.....	198
Meraş ve Maraşlı / İsmail Habib Sevük.....	209
Meraş ve Maraşlı / İsmail Habib Sevük Binboğa Dağı / Ali Rıza Yalman (Yalkın).....	220
Maraşlıların Bayramı / Ahmet Hamdi Tanpınar.....	237

TAKDİM

Maraş târihini aydınlatma husûsunda çok şükür şimdiye kadar büyük mesâfeler aldık. Yapmakta olduğumuz bâzı çalışmalarla İnşallah bunu daha ileri noktalara götüreceğiz. 1700-1923 arası boşlukları doldurmaya çalışacağız. Ve bir de bunları dipnotsuz, halk tipi, ama ilmî bir usul ile, disiplinle derli toplu bir kitap hâline getireceğiz. Bu memleketin insanını bu ülkede târihini en iyi tanıır hâle getireceğiz. Rabbim inşallah niyetimize yetirecek, yardımcı olacak bunda da muvaffak olacağız. Halkımız için Maraşla alakalı bilgi hususunda kolaylaştırıcı bir yol da açmış olacağız. Zemin oluşturacağız.

Şimdi de bu eserle bütün şimdiye kadar yaptığımız çalışmaların yanı sıra;

a) Tarihte Maraş ve çevresini gezmiş kaleme almış seyyahlar var,

b) Halebe bağlı Maraş ve çevresini ele alan 32-33 Salnâme var. Benzeri bir Arap bir de Fransız örneği var,

c) Arapça yazılmış bir şehir târihi olan Hamevî'nin Mu'cemülbüldân'ında Maraşla alakalı bilgi var. Buna benzer Osmanlı son dönemi şehir târihleri var,

d) Osmanlı da klasik coğrafyacılık bırakılıyor. Şimdiki okuduğumuz modern coğrafyacılık geliyor. Mekteplerde okutuluyor. Bunlarda Maraşla alakalı kısımlar var,

e) Biraz şehir, biraz bölge, biraz yol târihi olan Ramsey'in Tarihi Coğrafisi'nden Maraş ve çevresi ile alakalı kısımlar var,

f) Cumhuriyet dönemi Maraş'a gelmiş, gezmiş, yazmış insanlar var,

Bütün bunları birbirine yakın gurublandırarak koyacağız.

Böylece Maraş için en önemli metinleri bir araya getirmiş olacağız. Şimdiye kadar yapılmamış bir şeyi daha yapmış olacağız.

Ancak bu eserin içindeki farklı parçalara âit farklı bilgileri tenkit, tashih, te'yid gibi yollara girmedik, girmeyeceğiz. Bunların okunmasını, değerlendirmesini okuyucuya bırakacağız. Bilgilerde mutlak tezadlar var. Diyelim buna bir sebep de şehrin yerinin çok değişmesi. Yazanların bakış açısı. Biz bunları bileceğiz fakat karışmayacağız. Ana dokuyu bozmayacağız.

Bu kitabımızın çıkışında bize en fazla yardımcı olan TEKNİK YAPI İNŞAAT sahibi Sabri ALOĞLU Beyefendiye sonsuz teşekkürler ediyor Allah'tan kazancına kazanç katmasını niyâz ediyoruz.

Yine kitapların basımı hususunda sürekli bizlere dost kazandıran Mustafa CİĞER Beyefendiye de teşekkürler ediyor Allah'tan ona sağlık, sıhhat, afiyetler diliyoruz.

Allah bu işleri yaparken bize yardımcı oluyor. Önümüzü açıyor. Biz de yol yürüyor mesâfe alıyoruz. Yeni yeni kitaplar çıkarıyoruz. Bundan sonra daha da yeni yeni kitaplar çıkaracağımıza inanıyoruz.

Yaşar ALPARSLAN

EVLİYA ÇELEBİ'NİN GÖZÜYLE KAHRAMANMARAŞ*

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye’de oldukça tanınmış bir isim olan Evliya Çelebi’nin yine oldukça tanınmış eseri Seyahatname’sinde Kahramanmaraş ve çevresi ele alınmaktadır.

Evliya Çelebi (1611-1682), gezip gördüğü diğer pek çok yere ek olarak Kahramanmaraş ve çevresini de gezip görmüş ve Anadolu hakkında önemli bilgiler veren ve pek çok konuda tek yerli kaynağımız olan Seyahatname’sinde kendine özgü üslup ve metoduyla adı geçen şehrimiz ve çevresini tasvir etmiştir. Makale, Seyahatname’den hareketle bir Kahramanmaraş ve çevresi okumasını konu edinmektedir.

Doç. Dr. Ejder OKUMUŞ

---

* (D.1611-Ö.1682) İstanbul Unkapı’da doğdu. Saray kuyumcubaşısı Der-iş Mehmet Zillinin oğludur. Medresede okudu. Hâfız oldu. Özel dersler aldı. 4. Murad zamanında saraya alındı. Enderun’a girdi. Dört yıl sonra sipâhi oldu. Rüyasında Hazreti Peygamberi gördü. “Şefaât yâ Rasûlallah” diyeceği yerde “Seyahat yâ Rasûlallah” dedi. İsteği kabul oldu. Elli yıl Osmanlı memâlıkını gezdi. Sanki gezmediği yer bırakmadı. Maraşa da geldi. Gördüğünü yazdı.

Yazarken anlaşılır bir dille yazdı. Tantanalı bir üslup kullanmadı. O bakımdan alâka gördü. Seyâhatnâmesi edebiyatımızın en güzel seyâhatnâme örneğidir. Aynı zamanda tarihçiler için birinci derecede kaynaktır. İlk baskısı çok parçalıdır. İçinden seçmeler de yapılmıştır. Ancak son yıllar içinde Üçdal, Akra, Yapı Kredi gibi büyük yayınevleri tam olarak çok güzel baskılarını yapmışlardır.

Biz Maraşla alakalı kısmı kendi arşivimizde var olan baskılardan verecektik fakat baktık Doç. Dr. Ejder Okumuş bey bunu çok güzel yapmış. Tasnif, terkiib etmiş. Mustafa Okumuş Bey kanalıyla izin aldık. Alakaları sebebiyle biz her ikisine de teşekkür ediyoruz.

GİRİŞ:

Tarihi şehirlerimizden olan Kahramanmaraş, geçmişte sahip olduğu, önemini, bugün de çeşitli açılardan korumaktadır. Seyahatnameler, gezilen yerlerin tarihi, sanatsal, sosyo-kültürel, ekonomik, dini ve siyasal yönleriyle ilgili paha bililmez bilgiler veren önemli kaynaklardır. Bu çalışmada, Türkiye’de tanınmış bir isim olan Evliya Çelebi’nin (1611-1682) meşhur eseri Seyahatname’sinde Kahramanmaraş ele alınmaktadır. Evliya Çelebi, gezip gördüğü diğer pek çok yere ek olarak K.Maraş’ı da gezip görmüş ve Anadolu hakkında önemli bilgiler veren ve pek çok konuda tek yerli kaynağımız olan Seyahatname’sinde kendine özgü üslup ve metoduyla Maraş’ı tasvir etmiştir. Bu çalışma, Seyahatname’den hareketle bir Maraş okuması çabasıdır.

Seyyahımız “abd-i fakîr u hakîr u pür tahsir Evliyâyı Biriya (1999b: 3¹), 1058 (1648) senesinin Şaban ayının sonunda Üsküdar’dan Şam’a giderken Adana’dan geçip Payas ve İskenderun üzerinden Antakya’ya varmıştır. Şam’a gidiş seyahatinde Anada’dan Payas’a geçerken Maraş sınırlarını gördüğünü belirtmektedir. Gezgin (1999b: 7-105), Maraş ve çevresinden 1058 senesinin Şaban ayının sonunda Üsküdar’dan Şam’a gidip dönüşte pek çok yeri gezip gördükten sonra Urfa, Siverek, Çermik, Çüngüş, Kahta, Hısnı-ı Mansür ve Besni üzerinden Maraş’a gelişle (yıl:1059) görece geniş olarak bahseder. Bu gelişinde E. Çelebi (1999b: 102-105), uğradığı Maraş ve Göksun’dan bahseder. Maraş’tan Kayseri’ye ve oradan Aksaray’a ve Aksaray’dan da Sivas’a giderken Elbistan’a uğramıştır. Bu ziyareti münasebetiyle Elbistan’ın çeşitli

---

¹ E.Çelebi’nin kendi ifadesiyle (2001a: 9) “İşbu sene 1065 târîh-i mâh-ı Cemâziyelevvelinin gurrasinde şehr-i Üsküdar’dan çıkup Melek Ahmed Paşa efendimizin akıbince vilâyet-i Van-ı sedd-i îmân ola şehre giderken çekdiğimiz âlâm u şedâyidi ve manzûrumuz olduğu kurâvü kasabât ve şehr ü kılâ’ ve büldânlar âb u hevâsı ve bânisi ve fânisi ve fâtipleri ile ayân u beyân eder.”

durumlarını anlatır. Evliya, bir kez de 1065 yılında İstanbul Üsküdar'dan Van'a gelmek amacıyla yola çıktığında Maraş'ın sınırlarından geçmiştir. Seyahatname'nin IV. cildinin (2001a) başından itibaren çok uzun bir şekilde anlattığı bu seyahatinde Seyyah, hemen cildin başlarından itibaren kısaca Sivas'tan ve uzunca Malatya'dan bahseder (2001a: 10-19). Malatya o zaman Maraş sancağıdır. Malatya'yı görmüş ve gezmiştir. Malatya'dan çıkıp Ergani üzerinden Diyarbakır'a giderken Maraş sınırlarına girdiği ve Maraş kalesini gördüğü de anlaşılmaktadır. (2001a: 21). Evliya Çelebi'nin, Maraş'tan çok daha genişçe bahsetmesi, Maraş'ın sosyo-kültürel yönlerini ortaya koyması, 1082 Muharremi'nin 12. günü, yani Aşure gününde Mekte ve Medine yolculuğuna çıkmasına (2005a: 6-8 vd.) rastlar. Bu seyahatini yaparken izlediği güzergahta Maraş da vardır; böylece Maraş'a bir kez daha uğramış olur. Maraş'a 1671'de gerçekleştirdiği bu seyahatinde Evliya, Osmaniye'den (Kınık) geçerek Arslanlıbel tepesi ve yaylası ile bu günkü Beyoğlu Kasabası'nın yaylaları ve Beyoğlu Maraş arasındaki diğer yaylalar üzerinden Maraş'a varır (2005a: 173)¹. Anlaşılan bu varışında Maraş'ı daha ayırın-

---

¹ Evliya Çelebi (2005a: 173-174), söz konusu yolculuğunda Maraş'a girişini şu şekilde anlatır:

.... o mahalde İsneyn bazarının Kınıklı kazası ve Adana eyâleti hududu tamâm olup belden aşağı şark canibine Mar'aş eyâletine kadem basup ol bel başında kırk elli dâne çalıdan evler ve obalar var. İçinde pür-silâh yüz dâne Türkmân ve gayri şehbâzlar hakire karşı çıkup ta'zîm edüp yer gösterdiler. Tarfetü'l ayn içre bir kuzu kebâb etmeğe mübaşeret edüp esnâ-yı kelâmda,

“Mar'aş pašasına gideriz” dedik.

“Hoş geldiniz” deyü bizimle gelen refikleri gerü döndürdüler. Ve anlara bir kaç akçe verelim dedik, rizâ vermediler Sarvanlı kal'asında kocanın koşduğu on yiğide üç gurus verüp anlar dahi gerü döndüler. Ve bunların gözü önünde İsneynliye mektût-ı sıhhatimiz yazup gönderdik. Bu mahalde aşağı yoldan berü iki atlı seğirderek,

“Bir azım Ayntâb kârbânı geliyor, amma safi âteş, yeniçerileri çokdur.” deyü müjde etdiler. Hemân ol sâ'at bu konduğumuz bâcdârların benizleri mütegayyir olup hakire,

tılı görme imkanı olmuş; nitekim bu kez Maraş'tan daha geniş bahseder (2005a:168-178)¹.

“Ağam! Bu gece bunda mihmân olursunuz. İşte kuzucuklar, kurbân edtik, kalın. Eğer paşaya gideriz, dersenez, teng mahalle kalırsız. Yol eriy yolda gerek” dediler. Ve taraf taraf “ma’kül” dediler. Hakir dahi gördüm ki bizi savmak isterler.

“Hayır kalmayız. hidmet-i pâdişâhiye me’mûruz” deyü beş on kişeli mektûblar gösterüp,

“Yol enlerin tutmak olmaz. İnşâallâh paşadan ihsanlar alup yine buradan Adana paşasına varmalıyuz. Hemân gideriz” deyü İbrahim edüp hakire beş âdem koşup,

“Bundan ilerüsü eminlikdir, yürü Allah uğurun asan ede” deyü bunlar ile vedâlaşup şarka teper aşağı enerken kârbânın evveline rast gelüp hayli tereddüd etdiler. Gördüler kim yolcuyuz. Biraz kelâmdan sonra bunlara pes ü perdeden gafil mebâş deyü haberdâr etdim.

Andan bir dahi dağlar ve orman-ı bî-amânlar geçüp Haleb cisri nâm mahal Haleb ve Azez ve Kilis yolu sağa gider. Haleb cisri bir göz küçük sicirdir, altından cereyan eden bir mûte’addid nehir değildir. Anı ubûr edüp Arslanlı belin onuncu sâ’atde aşup ikinci bâcdâr olan mahalde bir koyah-ı Acem heyâbânı içre yerde mihmân olduk. Amma kesici ve harâmî asılacakları bunlardır. Amma şehre karîbidir. Ayağı ile gelene kıymazlar, amma gayri yerlerde kuş kondurmazlar.

Hamd-i Huda bî-pâk (ü) bî-pervâ bir gece konuk alup vâfir ikram ettiler. Ale’s-sabâh Bâcdârbaşı Ali Aya ve gayr! (-) (-) (-) alup bir sâ’at dahi Arslanlı dağları içre şarka gidüp a’la at oynağı yerlerdir. Amma Azez ve Kilis’in en (-) (-) küçük ubûr edüp sahrây-ı Dip’de Kazgölü kenârınca ol deşt-i çemenzârda seyr(ü) temaşa ederek piyâde refikler (-) (-) (-) kazası dağlarından gelüp Mar’aş’a karîb nehr-i Ceyhun’a mahlut olur ve sahra içre cereyan eden, Nehr-i Kara Çay (-) (-) (-) garbinda nehr-i Ceyhun’a mahlut olur. Andan bir sâ’atde.

¹ Evliya Çeleçelebi Seyahatnamesi’nde Maraş adı, pek çok yerde pek çok kez geçmektedir. Bütün ciltlerde Maraş’a atıflarda bulunulmaktadır. Seyahatname’de Maraş adının geçtiği yerler şu şekilde belirlenebilir.

1. Birinci ciltte bir yerde (1996: 61) bir kez; bir yerde (1996: 71) Anadolu tarafındaki eyaletleri sayarken Eyalet-i Maraş olarak bir kez; Bir yerde (1996: 72) bir kez; bir yerde (78) 4 kez zikredilir. Bir yerde (1996: 231) bir vesileyle bir kez; bir yerde (1996: 249) Hazret-i Ukkâşe vesilesiyle iki kez; bir yerde (1996: 258) para basma konusuyla ilgili olarak bir kez; bir yerde (1996: 274) Hazret-i Ukkâşe vesilesiyle bir kez; bir yerde (1996: 304) bir kez geçmektedir.

2. İkinci ciltte bir yerde (2005b:9) Bursa’nın fetholunması müteakip Kayseri ve Konya gibi yerlerin yanı sıra Maraş’tan da pek çok “Ümmet-i Muhammed”in Bursa’ya geldiğinden bahsedilirken bir kez; bir yerde (2005b: 170) bir vesileyle bir kez; bir yerde (2005b: 177) bir vesileyle bir kez; bir yerde (2005b:274) kutsal şehirler meyânında Maraş’tan da bahisle bir kez; bir

yerde (2005b: 333) bir vesileyle bir kez; bir yerde (2005b: 373) Emevioğullarından Abdülmelik'in Halep, Antep, Malatya, Diyarbakır ve Erzurum'un yanı sıra Maraş'ı da fethetmesinden bahsedilirken bir kez; bir yerde (2005b: 375) diğer bazı eyaletlere ek olarak Maraş'ın da Çıldır valilerinin emrine verilip her sene Çıldır'ın korunması içingelmelerinin Selim Han kanunu olduğundan söz edilirken bir kez; bir yerde (2005b: 384) bir vesileyle bir kez ve bir yerde (2005b: 397) bir vesileyle bir kez zikredilir.

3.Üçüncü ciltte bir yerde (1999b: 29) Gökşun yaylası olarak bir kez; bir yerde (1999b: 31) bir vesileyle Maraş'a yakın bir yerden geçerken bir kez; bir yerde (1999b: 35) Gökşun yaylasında yapılan bir savaşta Maraş padişahı Alâüddeve'nin ordusunun bozguna uğratılması anlatılırken bir kez ve bir yerde (1999b: 42) arz-ı mukaddeslerden bahsederken bir kez; bir yerde (1999b: 61) bir vesileyle bir kez; bir yerde (1999b: 94) Urfa narından bahsedilirken Maraş narının çok olduğu ifade edilirken bir kez; bir yerde (1999b: 97) Urfa civarı anlatılır ve Maraş'a bağlı Samsad'dansöz edilirken iki kez; bir yerde (1999b: 101-105) bir bölüm olarak Maraş ve çevresi anlatılırken bir çok kez; bir yerde (1999b: 111) Kayseri'nin çevresinden bahsedilirken Gökşun yaylasıyla birlikte bir kez; bir yerde (1999b: 118-119) Elbistan'dan bahsedilirken küçük bir bölüm halinde; bir yerde (1999b: 120) Cimcime'nin Maraş'ı bina etmesine işaretler bir kez; bir yerde (1999b: 121) bir vesileyle bir kez; bir yerde (1999b: 124) Sivas'ın yiyecek ve içeceklerinden bahisle Sivas'ın nar ihtiyacının Maraş'tan karşılandığı belirtilirken bir kez; bir yerde (1999b: 125) bir vesileyle bir kez; bir yerde (1999b: 144) güzide yaylaklar anlatılırken Maraş Gökşun yaylağından bahisle bir kez; bir yerde (1999b: 223) bir vesileyle bir kez ve bir yerde (1999b: 290) Maraş Karsı'ndan bahisle bir kez zikredilir.

4.Dördüncü ciltte bir yerde (2001a:12) Malatya'dan bahsedilirken iki kez; bir yerde (2001a: 18 bir kez; bir yerde (2001a: 21) bir kez; bir yerde (2001a: 90) Alaüddeve'nin yenilgisi anlatılırken bir kez; bir yerde (2001a: 109) bir kez; bir yerde (2001a: 190) bir kez; bir yerde (2001a: 200) bir kez; bir yerde (2001a: 241) bir kez; bir yerde (2001a: 245) bir kez; bir yerde (2001a: 248) bir vesileyle bir kez zikredilir.

5.Beşinci ciltte bir yerde (2001b: 30) Mar'ayş olarak bir kez; bir yerde (2001b: 32) Gökşun dağı olarak bir kez; bir yerde (2001b: 121,122,123,128,129) Mar'ayş olarak birçok kez; bir yerde (2001b: 319) Mar'ayş olarak bir kez geçer.

6.Altıncı ciltte bir yerde (2002:89) Mar'ayş eyaleti olarak bir kez; bir yerde (2002:111) bir kez; bir yerde (2002: 112) bir kez; bir yerde (2002: 155) bir kez; bir yerde (2002: 183) bir kez; bir yerde (2002: 193) Mar'ayş eyaleti olarak bir kez; bir yerde (2002: 204) Mar'ayş vilayeti gazileri olarak bir kez ve bir yerde (2002: 205) Mar'ayş gazileri olarak bir kez zikredilir.

7. Yedinci ciltte bir yerde (2003a: 113) Mar'ayş olarak bir kez; bir yerde (2003a: 249) Deride bağı anlamında bir kez geçer.

8.Sekizinci ciltte bir yerde (2003b: 44) bir yerde para basma konusuyla ilgili olarak bir kez; bir yerde (2003b: 61)Gökşun yaylağına atıfla bir kez; bir yerde (2003b: 63) nar meyvesinden bahisle bir kez; bir yerde (2003b: 182)

Denilebilir ki Evliya Çelebi, gezdiği diğer yerler hakkında yazarken izlediği yöntemi Maraş ve çevresine de uygulamakta ve oraların tarihi, idaresi, mimari durumu, dini durumu, bilgileri, sur, kale, cami, medrese, han ve hamam gibi önemli tarihi eserlerini tasvir eder, oralarda yaşayan halkın sosyal, ekonomik, dilsel, dinsel, mitolojik, folklorik, geleneksel özellikleri hakkında bilgi verir. Halk inanışları seyyahımız için son derece önemlidir. O nedenle halkın mitolojik birikimi, halk dindarlığının unsurları, kerametler, halk hikayeleri vs. Evliya Çelebi'nin anlatımında önemli bir yer tutar. E. Çelebi, gördüklerini ve duyduklarını yazıp anlatırken adeta olayların içindeymiş gibi canlı bir üslup kullanır. Halkın anlattığı bazı olağanüstü şeyleri, sorgular gibi yapar, anlatanlara sorular sorar, hatta bazen anlattıklarının doğru olup olmadığını test etmek ister ve test eder de (Okumuş, 2007a). Son tahlilde Evliya Çelebi Seyahatname'sine göre Maraş konusu, ele alınmaya değer bir konu olarak tespit edilebilir. Böylesine önemli bir kaynağın, Batı'da erken denilebilecek zamanlardan beri araştırma konusu yapılmasına karşın Türkiye'de akademik çevrelerde ihmal edildiği düşünülürse, Seyahatname'ye dayalı araştırmaların öneminin kat kat artacağı anlaşılır. Gerçekten de Türkiye'de kendi alanında eşsiz bir değere

---

Mar'aş eyaleti olarak bir kez; bir yerde (2003b: 197) bir savaş vesilesiyle Maraş askerlerinin de gelip toplanmasından bahisle bir kez; bir yerde (2003b: 212) bir vesileyle bir kez ve bir yerde (2003b: 339) bir yerde bir kez zikredilir.

9. Dokuzuncu ciltte bir yerde (2005a: 168-178) bir bütün olarak Maraş'tan bahisle bir çok kez; bir yerde (2005a: 243) Maraş tarihi ve Göksun bağlamında bir kez; bir yerde (2005a: 265) Ökkeşiye ziyaretinden bahisle birkaç kez; bir yerde (2005a: 291) bir vesileyle bir kez zikredilir.

10. Onuncu ciltte bir yerde (1938: 14) Merdasu'l-Kilabi yönetimibağlamında bir kez; bir yerde (1938: 52) Abbasilerbağlamında bir kez; bir yerde (1938:89) Osmanlı devletinin zuhuru bağlamında bir kez; bir yerde (1938: 93) Alâüddevlé meselesi bağlamında bir kez; bir yerde (1938: 102) yine Alâüddevlé meselesi ve Göksun yaylası savaşı bağlamında bir kez; bir yerde (1938: 108) Maraş'ın Osmanlıya geçmesi bağlamında bir kez; bir yerde (1938: 115) bir kez ve bir yerde (1938: 677) Alâüddevlé'nin bozguna uğratılması ve öldürülmesi bağlamında Göksun yaylası ile birlikte iki kez zikredilir.

sahip bu kıymetli eser hakkında yapılan araştırmalar, son derece azdır. Ayrıca yapılan bu tezlerden çok azı, sosyoloji ve din sosyolojisiyle biraz ilgilidir. Oysa bu hazine değerindeki eser, özellikle sosyolojik araştırmalar için eşsiz malzeme ve bilgiler sunmaktadır (Okumuş, 2007a). Bu nedenle daha önce bu yazar tarafından yapılan “Evliya Çelebi’nin Seyahatname’sinde Diyarbakır” (2006), “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Tatvan ve Çevresi” (2007a), ve “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Çorum ve Çevresi” (2007b) başlıklı üç çalışmaya ek olarak elinizdeki bu çalışma, Evliya Çelebi Seyahatnamesi çalışmalarına, özellikle de sosyolojik alanda kayda değer başlangıç katkıları sunması bakımından önemli kabul edilebilir.

MARAŞ: GENEL DURUM

Büyük ve önemli şehirlerimizden, Evliya Çelebi’nin ifadesiyle (1999b:102) “şehr-i azîm” Maraş, Akdeniz bölgesinde şirin bir yerleşim yeri olup hem şehircilik yönünden hem de sosyo-kültürel ve ekonomik yönden hızlı bir gelişme trendi içindedir. Kahramanmaraş, tarihî bir kent olarak çok eski kültür, medeniyet, toplum ve devletlere beşiklik etmiş ve çok önemli olaylara tanık olmuş köklü bir yerleşim yeri, Seyyahımızın sözcükleriyle “şehr-i Maraş-ı Atîk”tir (1999b:102). “Ve bu vilâyet eyâlet-i kadîmdir. Anadolu’dan sonra budur, amma kânun üzre Anadolu paşası üzre tasaddur eder. Taht-ı Zülkadriyye’dir ve vilâyet-i kadîmdir.” (2005a:174). Yapılan araştırmalara göre kuruluşu Milattan önce dokuz binli yıllara, hatta daha eskilere kadar gerilere uzanabilen Maraş’a, Hititler, Asurlular, Medler, Persler, Makedonlar, Kapadokyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Türkler, çeşitli aralıklarla hakim olmuşlardır. Maraş, Türk-ler arasında Selçuklular, Dulkadiroğulları ve nihayet 16. yüzyılın başlarında Osmanlıların hakimiyet alanına dahil oldu. Bugün Türkiye’nin önemli illerinden biri olarak yaşamaya devam et-

mektedir. Afşin, Elbistan, Göksun, Andırın, Ekinözü, Türkoğlu, Çağlayancerit, Pazarcık ve Nurhak ilçeleriyle güzel ilimiz 14.346 km² olan yüzölçümüyle Türkiye'nin onbirinci büyük ilidir. Kahramanmaraş'ımız, sınırları itibariyle, Doğuda Malatya'nın Darende, Akçadağ ve Dağanşehir; Adıyaman'ın Besni; Gaziantep'in Merkez ve İslahiye; Adana'nın Bahçe; Batıda Adana'nın Kozan, Saimbeyli, ve Tufanbeyli; Osmaniye'nin Kadirli; Kayseri'nin Sarız; Kuzeyde ise Sivas'ın Gürün ilçeleriyle komşudur.

Kahramanmaraş, Osmanlı Devleti'nde son derece stratejik bir önemi haizdir. Maraş'ın, devletin Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu gibi yerlere sefer ve savaşlarda ve buralardaki askeri sorunların çözümünde Maraş'ın askeri açıdan hep destek gücü sağladığı belirtilir ve Seyahatnâme'nin bir kaç cildine dağılmış vaziyette ifade edilir. Hatta bazı savaş ve seferlerde Evliya Çelebi'nin kendisi, bu tür desteklere tanıklık etmiştir. Bugün de Kahramanmaraş'ın Türkiye için son derece önemli bir konuma sahip olduğunu belirtmeye bile gerek yok. Maraş ve çevresine bir kaç kez gelen Evliya Çelebi, pek çok yer hakkında izlediği yöntemi Maraş için de izlemekte ve Maraş adının kaynağı üzerine bazı şeyler söylemektedir. Maraş adının nerden geldiği konusunda kuşkusuz çeşitli açıklamalar var, ancak E. Çelebi (2005a:174), mitolojiden yararlanarak şöyle bir izah getirmeyi denemektedir:

(...) peyda olup cümle halkını ol ejderhâ yedüğü için Mâr-ı iş'den galat Mar'aş derler. Bir rivâyetde dahi Sultân Dahhâk'ın şehri idi. Dahhâk'ın iki omuzlarına şeytân aşcıbaşısı suretine hulul edüp bûs edicek Dahhâk'ın iki omuzlarında iki ejderhâ peyda olup bu şehir halkının müc- rim ve gayri bî-günâh âdemleri kati edüp beyinlerini mez- kûr yılanlara vere vere cümle halk âcizmânde olup Dahhâk-i Mârî'yi bedest-i Kâve-i Âhenger kati ederler

Anıniçün halkını Dahhâk'ın omuzunda mârlar yediği için Mâr-ı iş'den galat Mar'aş derler. Vech-i tesmiyesi oldur.

Seyyahımız Maraş hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Örneğin Maraş'ın coğrafi durumu hakkında verdiği bilgilere bakılırsa şöyle demektedir.

Bu şehrin cânib-i şarkîsi dağları ardı Elbistan sahrâsıdır. Anda bir nehr carîdir kim (...) dağlarından gelir Ak-su derler. Mar'aş ve Ayntâb'ın cümle pembe ve pirinci anda hâsıl olur. Ol nehrin beri canibi Mar'aş'dır. Öte tarafı Ayntâb'dır, kim mabeyninde Şîr dağı vardır. Tâ cebel-i Arafat'a muntehî bir kûh-ı bâlâdır. Bu kûhlarda ve büleydelerde cümle Türkmân kavmi sakinlerdir kim lisân-ı kadîm kelimât ederler ibtida: lisânları Tatar-ı Buhârâ'dan (.....) (.....) (.....) kalmışdır (1999b:102).

Ve bu şehir kiblelen şimale bir dağ eteğinde vaki olmuş tûlü yedi bin adımdır. (2005a:175).

Seyyah'ın verdiği tarihi bilgilere (2005b:375) göre Yavuz Sultan Selim zamanında Maraş eyaleti, Erzurum, Sivas, Adana ve Rakka eyaletleriyle birlikte Çıldır Valisinin emrine verilmiş olup adı geçen eyaletlerin her yıl Çıldır'ın korunmasına gelmeleri Selim Han Kanunu idi. Maraş, Evliya Çelebi Seyahatname'sinde anlatıldığına göre (1999b:102), şu tarihi süreçleri yaşamıştır.

Bu Şehr-i cedîdin cânib-i kiblesinde hâlâ bağlar olduğu zemininde Mâr'aş-ı kadîm şehir-i azîm imiş. Hâlâ âsâr-ı binaları nümâyândır. Sebeb-i vîrânî oldur kim Hazret-i Ömer radiyallahü anlı zamân-ı hilâfetlerinde bizzat kendüleri Kuds-i şerîfi feth edüp “Aya kayser-zemin nice ola?” deyü birkaç bin guzât-ı muvahhidîn ve hazret-i Dül-dül-süvâr Esedullah Alî ile Haleb'e ve Ayntâb'a ve Kayseriyye'ye ve Mar'aş âhir-i arz-ı mukaddesdir deyü gelüp Mar'aş Kayseri olan Cimcime'ye ve Mar'aş ahalisine bir nâme yazup Esved ibn Mıkdâd ile nâmeyi Cimcime kaysere gönderdikde kıra'at edüp “Evvel bir Allah, sâni-

yen Muhammed lev-lâk, sâlisen Çâryâr-ı güzîn nâmemiz vusul buldukda evvelâ dîn-i mübîni kabul edesiz, sâniyen kal'ayı teslîm edesiz, sâlisen haraç kabul edesiz” deyü nâmeyi bu güne istimâ etdiklerinde derhâl Mar'aş kavmi şehri hâlî bıragup Şîr dağına firar ederler. Mikdad ibn Esved bu hali gördüğü minval üzre Hazret-i Ömer'e ve Hazret-i Ali'ye i'lam etdikde cümle sahabe-i kiram bir yere cem olup “Maraş hâlî ve vîrân kala deyu bed-du'â edüp yine Kudüs'e ve Medine'yle giderler. Ol sebepten eski Maraş harab olup ba'dehû sene (...) târihinde Alauddevle Zülkadiriye ya'nî Mar'aş sahibi olup bu Maraşı imâr edüp müfid ü muhtasar bu kal'ayı bir vadinin meyânında cebel-i Şîr dâmeninde Omzı keçili nâm bir püşte üzre Mar'aş kal'asın bina eder. Ba'dehu Süleymân Şah mücedded bu kal'a bina edüp içine er koyup eyâlet-i Mar'aş'a mutasarrıf olduğu mukaddemen mastûr (u) mu-fassaldır. (...) Bu şehrin cânib-i (...) bir yaylağ-ı kûhbülend vardır. İsmine (.....) (....) derler, bir cebel-i bülenddir kim vafında lisân kasırdır. Ol cebel-i müntehânın tâ zirve-i a'lâsında bir havz-ı azim vardır. Güya buheyre-misâldır. İsmine Karagöl derler. Şehr-i Mar'aş'a üç sâ'at yerdür. Bu Karagöl havzu kurbunda bir sarnıc-ı azim vardır. Tûlen ve arzen dörder yüz adımdır. Zaman-ı kadîmde Cimcime kayserin bu yaylalarda ve Göksun yaylasına, yetmiş bin sürü koyunu ve keçisi ve câmûsu ve sığırı var imiş. Cümle çobanlar bu hayvanâtları sağı” südi sudını bu havza döküp andan şehr-i Mar'aşa üç sâ'atlık yer altından beyaz mermer kâriz Cimcime sarayında havzlara dökülüp andan cümle halka leben-i hâlis bezi olunmuş. Mâ-bâkîsi matbah-ı Keykâvûs'unda harc olunup âyende vü revendeye südlü aş bezl olunmuş. Bu kayser Cimcime eyle dârâta mâlik imiş kim rûz-merre matbahına ve gayri levâzımâtına ve cümle koyunlarına beher yevm yetmiş katır yükü tuz harc olunur imiş.¹

---

¹ Evliya Çelebi (2005a: 174), Maraş ve kalesinin tarihçesine dair bir başka

Burada sözü geçen Karagöl, bugün halâ varlığını sürdürmektedir. Ahır Dağında, Kahramanmaraş'ın bir yaylası olarak bilinen Karagöl, serin havasıyla Maraşlıların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Karagöl, yazın karların erimesiyle burada oluşan göldür. Çok eski zamanlarda oradan şehre yer altından mermer kanal vasıtasıyla süt getirilmesi, dikkate değer bir durum olarak tespit edi-

---

yerde şu bilgileri verir:

Zamân-ı kâdimde Kayser-i Rûm hükmünde Ermen pâdişâhları binası bir şehri-azim imiş. Ba'de hicreti'n-nebevî kırk bin asker ile Esved ibn Mikdad hazretleri gelüp kuvvet-i bâzû ile feth edüp kalasun münhedim etdi. Ba'dehusene 921 târîhinde cümle halk-ı akûru âsî olup zabt u rabtları mümkün olmamak ile Selîm Şâh-ı Evvel Acem seferlerine giderken guzât-ı müslimînin ilerüsünden ve gerüsünden halkı rehzenlikler edüp âhir salâbet-i şehinşâhîden havf (u) haşyet üzre olup pâye-ı serîre rûmâlîde kılup muti (u) münkâd olup yine evlâd-ı Zülkadriyye'ye vilâyetleri ihsan olundu.

Yine Süleyman Hân asrında bir azîm tuğyan u isyan edüp memâlik-i Arâbistan'dan ve Karaman'dan nice yerler gâret etdiler. Ahir fermân-ı şehriyârî ile kal'a-i Kadîm yerinde bir kal'a bina olunmak ferman olundu. Hâla kal'ası bir bayır üzre şekl-i murabba' bir küçük şeddadî bina bir kal'a-i zîbâdır. Cirmi altıyüz adımdır ve bir topraklı püşte üzre olmak ile cânib-i erba'asında aslâ handakı yokdur. Ve cümle (...) külledir. Ve kıbleye nazır şehre havale üç kat kapusu var ve bu kapunun taşrasındaki kulelerin iki yanında birbirine nazır siyah taşdan dört dâne mebh arslan tasvîri vardır, güya zî-rûhdur.

Ve bu kapu üzre kal'anın târihi budur:

“El-hamdü ve leyletü's-salât ala Muhammedin hayrû'l'ibâd ve âlâ leyâli'l-emcâd ve bâ'd emerâ kale e'azze'l-kadriyyeti'l-mâmûriyyeti sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn Sultân Süleyman Hân ibn Selîm Hân. Sene 915” târîhinde.

Ve bu kapunun iç yüzünde kapular mabeyninde dizdar loncasında bir tahta üzre mastûr olan târih:

Anıncün dede hatif târihini Devam ü izz rif'at kıl ilâhî. Diğer târih, amma ta'mîr olunduğuna târihdîr.

Saklıya Hak eyleye cümle elemelerden berî

Sene 1054

Ve bir uğrın kapu dahi şimale nazırdır amma da'imâ mesdûddur.

Ve bu kal'a içi bir mahalle ve yüz toprak örtülü h'ürde evlerdir. Ve bir Süleyman Hân câmi'i var, küçükdür. Ve şeb (u) rûz dizdarı kapular mabeyninde sakindir. Ve cümle (...) neferâtı vardır.

Ve bu vilâyet eyâlet-i kadîmdir. Anadolu'dan sonra budur, amma kânun üzreAnadolu paşası üzre tasaddur eder. Taht-ı Zülkadriyye'dir ve vilâyet-i kadîmdir, Selîm Şâh Mısır'a giderken mutî' olmuşlardır. Ve peşesının taraf-ı pâdişâhîden hâss-i hümâyûnu altı yüz yigirmi sekiz bin dörd yüz elli akçedir.

lebilir. Yukarıdaki alıntıda okunmayan ve yüksek dağ olarak vasıflanan dağ ise Ahır dağıdır.

Evliya bir yerde (1999b: 105), Maraş'ı, Kayseri kayserlerinden Melik Harkil'in kardeşi kayser Cimcime'nin kurduğunu belirtmektedir.

Seyyah (1999b: 104-105), Göksun'dan Göksun Dağı Yaylası çerçevesinde bahsederken, onun coğrafi ve tarihi özellik ve güzelliklerinden uzunca bahsetmektedir. Hem yayla özellikleri, hem de savaş alanı olması hakkında geniş olarak durur.¹ Evliya Çelebi, anlaşılan Göksun yayla-

---

¹ Seyahatname'de (1999b: 104-105) Göksun şöyle anlatılır:

Sûre-i Zümer'in "Göklerin ve yerin anahtarı O'nundur" âyet-i şerifi tefsirinde lafz-ı mekâlîd kilid ma'nâsına nâzil olmuştur ya'nî edim-i arzı mekâlîdler ile kilidledim, ya'nî dağlar ile kilidleyüp rûy-ı arzı dağlar ile kilidledim ma'nâsıyla cemî'i müfessirîn tefsir etmişlerdir. Ve sûretü'n Nebe'de "Yapmadık mı biz, yeryüzünü bir beşik!" âyeti dahi o ma'nâyı ilham eder. Ya'nî "Habibim. Muhammed'im! Biz dağları yeryüzüne kilid ve evtâd halk eyledik" buyurlurlar zîrâ rûy-ı zemînde ulu dağlar olmasa vech-i arza lertzân vâkî" olurdu. Seyyâhân-ı berr (u) bihâr ve cihân-geşt-i leyi (u) nehâr olan Papamunta mü'ellifi ve Atlas ve Minör ve Coğrâf kitablari mü'elliflerinin kavli-i sahihleri üzere rûy-ı arzda cümle yüz kırk sekiz adet ulu dağlardır kim bâlâda tahrîr olunmuştur. Bu Göksun yaylası dağı dahi mezkûr yüz kırk sekiz cebel: münthâhânın birisidir. Eyle bir kûh-ı büleddir kim mehdinde Kerrübîyânlar felekte âciz-mândelerdir. Eyle bir kûh-ı azimdir kim on kere yüz bin âdem ve yüz kere yüz bin hayvanât yaylasa vûs'at üzere seyerân u devrân ederler.

Eyâlet-i Konya eyâlet-i Mar'âş halkı ve nice boy Türkmânları bu yaylada cilvelenüp birbirlerinden haberleri yoktur. Bu cebel-i âlîde ola: nebatat (u) giyâhât (u) ezhârât ahşâbât-ı işpeçar bir diyar yaylağında yoktur. İllâ Erzurum ensesinde Bingöl yaylasında bî-hadd-u hasr haşîşât vardır. Ve nice bin kaynak uyûn-ı cariyeler var kim her bir birer âb-ı hayâtdan nişan verir. Böyle bir kûh-vâsî'dir. Hattâ sene 922 târihinde Selîm Şâh-ı evvel İrân-zemîn şahı Şah İsmâ'îl üzere sefere giderken Zülkadriyye sahibi Sultân Alâüddevle Mısır'da Sultân Gavri tahrikiyle bu Alâüddevle Âl-i Osman askerinin ilerisin ve gerisin nehb (u) gâret etdükte Selîm Hân Sultân Gavri'ye nâmeler gönderüp "Şu Alâüddevle'yi zabt edin memerr-i asâkir-i İslâm üzere rehzenlikler eder, hakkından gelin yoksa hakkından gelirim" deyü nâme gönderdikde Gavri "nameyi kırâ'at edüp nâmesinde "Hakkından gelmeğe kadir isen gel" deyüp Selîm Hân'a nâme gönderir. Bir nâme dahi Alâüddevle'ye gönderüp "Görelim seni Şah İsmâ'îl'e nice imdâd edersin" dedik de Selîm Hân Çıldır sahrasında Şah İsmâ'îl ile ederken görse yiğirmi bin kırmızı şalvarlı Mısır silâhşoru pürsilâhcüdi ve yiğirmi bir Alâüddevle'nin Zülkadirli ve Mamaylı ve Pehlivanlı

sından çok etkilenmiş; zira yeri geldikçe çeşitli yayla ve dağlardan bahserederken Göksun'dan da meşhur, güzel, büyük bir dağ veya yayla olarak bahseder (2003b: 61).

Alaüddeve'nin Göksun dağında Osmanlı ordusuyla savaşıması ve yenilmesinden de eserinin çeşitli yerlerinde bahseder (1996: 61; 1999b: 104-105; 2001a: 90-91; 2005a: 243;1938: 03,102,108,677).

Seyahatname'de Kars-ı Mar'aş kalesinden de bahsedilir. (1999b: 104). Çelebi, Maraş Karsı'nı anlatırken öncelikle Osmanlı'da üç Kars olduğundan söz eder ve bunların Erzurum Karsı, Karataşlık Karsı ve Maraş Karsı olduğunu söyledikten sonra Kars isminin nereden geldiğini anlatır. Fakat boş bırakıldığı veya okunamadığı için bu ismin nereden geldiğini anlayamamaktayız. Bir de ikinci ciltte bir yerde (2005b: 384) üç Kars'ın Karataşlık, Maraş ve Dudıman Karsları olduğunu söyler. Dolayısıyla Erzurum Karsı yerine Dudıman Kars'ından bahseder ki bu ikisi aynı Kars olsa gerek. Maraş Kars'ına dönersek Evliya bu konuda şöyle demektedir. (1999b: 104):

---

ve Yeni-elli Türkmân askeri ve şah askeri Selîm Hân tarafına esüp cümle Mısrîleri ve Türkmanıyanları ve şah askerin cümle dendân-ı tığdan geçirüp Şah İsmail ancak yetmiş aded kimesne ile Azerbaycana can atup Selim Han şah-ı İnan-zeminin yedi aded mir-i miranlık yerlerin feth edüp der-i devlete geldi. Andan mezâhib-i erba'a şeyhülislamlardan fetvây-ı habl-i metûnler akıp Mısır Sultânı Gavrî Kızılbaş'a imdâd ettiğiçün üzerine sefer edüp Selîm Hân Kayseriyye'ye geldiği mahalde hâkim-i Mar'aş Alaüddeve bu Göksün yaylasında yüz bin asker cem' edüp Selîm Hân'ın Mısır üzere gitmemesine amade olup günâ-gün rahzenlikler ederken Selîm Hân vezîria'zamı olan Tavâşi Sinan Paşa'yı ve vezîr Ayaş Paşa'yı kırk bin asker ileGöksün yaylasına gönderüp Alaüddeve ile bir ceng-i perhâş (u) savaş etdiler. Kim Âl-i Osman'ın on bir ceng-i azîminin biri dahi bu Göksün cengidir. Ahir biemri Huda Sinan Paşa mansûr (u) muzaffer olup Sultân Alaüddeve'yi yetmiş boy beğeriyle ve yetmiş aded ümerâlarıyla cümle kati edüp Selîm Hân'a kellelerin nâmeler ile Gavrî'ye gönderüp, "İşte haklarından geldim, hazır ol vaktına" deyü haber gönderdikde yüz bin asker ile Merc-i Dâbık sahrasında münhedim olup Mısır'a firar eder. Hâlâ üstü-hân-ı Mısrîler vâdi-i Merc-i Dâbık'da püšte püšte yığılıdır ve Türkman uzuvları Göksün yaylasında yığın yığındır. Kim hâlâ kabr-i Alaüddeve ve yetmiş bin Türkman bu Göksün'de medfûndur. Diller ile ta'bir ve kalemlerle tahrir olunmaz. Vasıfdan müberrâ bir yaylağ-ı ra'nâdir.

Mar'aş hâkinde sancakbeği tahtıdır. Mîr-i livasının hâssı (.....) akçedir. Zu'amâsı (.....) ve erbâb-ı timarı (....) ve alaybeği ve çeribaşısı vardır. Hîn-i gazada paşası asker ile cümle sekiz yüz asker olup sefer eşerler. Ve yüz elli akçe kazadır. Ve cümle (....) aded nahiye kuralarıdır. Sipâh kethüdâ-yeri ve yeniceri serdârı ve muhtesibi vardır. Kal'ası (....) üzere şekl-i murabba'dan tülânice bir seng binâ kal'a-i ra'nâdır. İçinde cümle (...) hâne ve câmi'i var, amma çârsû-yı bâzârı yoktur. (...) nazır bir kapusu var. Ve aşağı varoş cümle (....) aded toprak örtülü bağı ve bağçeli ve âb-ı hayât şuh ma'mûr kasabadır. Şehr (....) den nehr-i sagîr-i (...) cereyan edüp iner. Nehr-i (.....) mahlut olur. Bu şehrin ekseriyyâ ahâlisi Mamalı Türkmânı'dır (....)

Seyahatnâme yazarı (1999b: 101), 1058 (1647) senesinin Şaban ayının sonunda Üsküdar'dan Şam'a gidip dönüşte pek çok yeri gezip gördükten sonra Urfa, Siverek, Çermik, Çüngüş, Kâhta, Hısn-ı Mansur ve Besni üzerinden 1059'da (1648 veya 1649'da) Maraş'a girerken geçtiği Hısn-ı Mansûr (o zaman Maraş'a bağlıdır) hakkında da bir takım bilgiler verir:

Vech-i tesmiyesi olur kim ibtidâ bânisi Mansûr b. Ca'üne b. el-Hârisü'ı Âmirî inşâ etmişdir. Lafz-ı "Hasîn" kal'a ma'nâsına olmağın Hasin ismi Mansure izâfetiyle Hasîn-i Mansûr derler, amma efvâh-ı nâsda galat-ı meşhur evlâ olup Hısn-ı Mansûr derler. Ve kal'a dizdarı ve (....) aded kal'a neferâtı vardır. Lâkin kal'ası nehr-i Furât'ın cânib-i garbisinde kal'a şehr-i Simyât'a gayet akreb-i karrâbdır. Âl-i Emeviyyûndan Mervân b. Muhammed el Ca'di bu kal'ay ı ta'mir u termîm etdüğüne rûy-ı sûrda tarihi mastûrdur. Gerçi bir küçük kal'adır, amma gayet sa'b olduğundan Mısır hulefaları ba'zı nefy olacak âdemleri bunda sürüp habs ederlerdi. Nehr-i Azrak'ın şimâlinde ve nehr-i Furât'ın cenûbıyla garbisi beynindedir, amma yine bu nehreyn bu kal'aya karîb dirler. Bu şehr halkı Malâtıyye'ye ve anlar bu Hısn-ı Mansûr'a vakt-

zuhra dek varup gelirler. Zîra mâbeynehümâlarında Kömür dağı vardır. Cânim-i cenû Ayntâb iki menzildir. Mar'aş bir gergi menzildir. Ve Devlet-i Âl-i Osman'da on aded Hasen isimli kala vardır. Evvelâ Erzurum'da Hasan kal'ası, Mahmudiye'de Hüsni kal'ası ve Şehre zûl'de Hasan Mazlum kal'ası, Diyârbekir'de Hasan Keyf ve Malâtiyye'de Hasen-Badrîk, Ma'an dağında Hasenâbad, Tarabulus Şam'da Hüsün kal'ası ve bu Hısn-ı Mansûr meşhurları bunlardır. Seyyah-ı biriyâ, Malatya bağlamında da Maraş'a temas eder. Malatya'nın nice devletin eline geçip sonunda Diyarbakır halifesi ile Maraş hâkimi Zülkadir, aralarında "Bu Malatiyye senindir, benimdir!" şeklinde mücadeleler yapmışlardır. Nihayet 921 senesinde Sultan Süleyman tahrir edip Evliya Çelebi'nin döneminde Maraş eyaletinde hala sancak beyi tahtıdır. Seyahatnâme'de Malatya'dan uzun uzun bahsedilir."¹

Evliya Çelebi (2001b: 119-130), Maraş halkı'nın Osmanlı sultanı IV. Mehmed devrinde meşhur isyancı Abaza Kara Hasan Paşa'nın zulümlerinden de payına düşeni aldığını belirtir. Hasan Paşa, isyanı esnasında önüne geleni yakıp yıkmış, insanlara zulmetmiş ve onun zulmünden dolayı bütün Adanolu, Karaman, Maraş ve Adana eyaletlerinin halkları herşeyini bırakmış, yiyecek içeceklerini, varlıklarını, tarlalarını terketmiş ve kimi Acem diyarına, kimi Bağdad çölüne ve kimi de Erzurum'a gitmiştir. (2001b:121).

MARAŞ: ARZ-I MUKADDES

Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerlere dair bilgiler verirken dikkat çekici yorumlar veya görüşler ortaya koyar. Bunlardan birinde, Osmanlı Devleti şehirlerinden bir çoğunun isimlerinin bazı Batı şehirlerine göre daha iyi oldu-

---

¹ Malatya şehri, gezginimize göre o dönemde 32 mahalledir. 7 Ermeni mahallesi vardır. Yahudi yoktur (2001a:13).

ğunu savunur. Özellikle de mukaddes arz olduğunu düşündüğü şehirlerin isimlerinde güzellik ve şan olduğunu iddia eder. Bu bağlamda saydığı Karaman, Aydın, Sarıhan, Sivas, Basra, Habeş-i Dehliz, Mekke ve Medine gibi şehirlerin yanında Maraş'ı, kendi ifadesiyle Maraş-ı Zülkadriyye'yi de "arz-ı mukaddese" şehir olarak tanımlamaktadır. (1999a: 121; 2005b: 274)

SİYASÎ-İDARÎ-ASKERÎ YAPI

Evliya Çelebi zamanında Maraş'ın eyalet olduğunu görmekteyiz (1999b: 148). O nedenle Seyyahımız Maraş'tan bahsettiği yerlerde "eyâlet-i Maraş" tamlamasını kullanır. Ayrıca birinci ciltte bir yerde (1996: 71) Maraş eyaletinde 4 sancak, 29 zeamet ve 215 timar olduğunu belirtir. Aynı ciltte bir yerde (1996: 72) de Maraş beğlerbeyinin hassının 628450 akçe olduğunu ifade eder. Aşağıdaki satırlar, Maraş'ın 17. yüzyıldaki siyasî-idarî-askerî yapısını ortaya koymaktadır.

Evvelâ Elbistan ve Besni (.....) (.....) (.....) (.....) (.....)
Bunlardan cümle cürm (ü) cinayet ve bâd-ı heva cümle eyâletinden senevi ber-vech-i adalet kırk altı ve kırk yedi bin guruş hâsıl olup kânun üzre beş bin akçede bir cebelüsü ile memur olduğu sefere eşer, Cümle kendü askeri iki bin müsellaş asker olur eyâlet-i azimdir.

Ve dest-i hükmünde olan sancaklar bunlardır: Evvelâ Ayntab sancağı ve Malatıyye sancağı ve Niğde sancağı ve Kars sancağı ve Samsâd sancağı. Bu beş sancağı ile eyâlet olmuştur.

Ve kendü sancağında alaybeğisi ve çeri başısı ve mâl defterdarı ve timar defterdarı ve defter em'ini ve defter kethüdası ve çavuşlar emîni ve yüz yetmiş çavuşları vardır.

Bu mezkûr esnaf menâsıbların cümle Asitâne-i sa'âdetden rü'üs-ı hümayûn ile alup zabt ederler,

Amma Mar'aş defter kethüdasının hâssı seksen yedi bin yedi yüz otuz akçedir. Ve tîmâr defterdarının hâssı 60.200 akçedir.

Ve Mar'aş sancağında tîmâr ve ze'âmet cümle bin on sekiz kılıçdır. Amma cümle eyâletinde iki bin yüz altmış tokuz kılıç tımardır. Ve cümle yigirmi tokuz ze'âmet'dir. Bunlardan mâ'adâsı tezkirelü ve tezkiresiz tımardır.

Ve imerâ ve zu'amâ ve erbâb-ı tımarın kânunları üzre cebelüleri ile cümle beş bin beş yüz asker olur. Ve bu askerin Mar'aş eyâletinde senevi hâsılları toksan dörd kerre yüz bin ve yigirmi üç bin on yedi akçe olur, Defter-i sultanide böyle mastûrdur. Bu mezkûr asâkir bu kadar mâl-ı timâr ve ze'âmetlerinden tahsil edüp alaybeğilerinin sancağı altında meveûd bulunmak şartıyla sefer eşerler.

Ve bu Mar'aş sancağı beş yüz akçe şerif mevleviyyetdir. Ve nâhive (.....) kurâdır. Ve ber-vech-i adalet senevî mahsûlü sekiz tokuz bin guruş hâsıl olur. Ve taht-ı hükümetinden olan kazalar bunlardır:

Evvelâ kazâ-i Mar'aş ve kazâ-i Şehr-i etraf ve kazâ-i Havsustol (?) ve kazâ-i Güvercinlik ve Cihan nehrinin öte canibinde kazâ-i Yenice kal'ası ve kazâ-i Zeytûniyye ve kazâ-i Bertiz ve kazâ-i Göynük ve kazâ-i Yürükân ve kazâ-i Hârûniyye ve kazâ-i Andırın (?) ve kazâ-i Elbeğili. Bu cümle on iki kaza sancağı Mar'aş'da ma'mûr u abadan kazalardır.

Ve şehr-i Mar'aş'da şeyhülislâm ve nakî büleşrâf ve sipahiyan kethudâyeri ve yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli serdarı ve dizdarı ve a'yân (u) eşrafı ve ulemâ ve sulehası vardır (2005a: 174-175).

Evliya (1999b: 118-119), Elbistan'ın idarî yönüyle ilgili olarak da şu bilgileri verir:

Mar'aş paşası hassı olmağıla subaşılıktır. Ve yüz el-
li akçe kazâdır. Nâhiyesi (.....) kurâdır. Kethüdâyeri ve
yeniçeri serdârı vardır.

E. Çelebi (1999b: 101), o dönemde Maraş'a bağlı
olan Hısn-ı Mansur'un siyasî-ıdarî askerî durumu hakkın-
da ise şunları söyler:

Mar'aş hâkinde subaşılıktır. Ve yüz elli akçe kaza-
dır. Nahiyesi cümle yetmiş pare ma'mûr Türkmânlar sakin
kurâlardır. kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve
nâ'ibi ve bâcdârı vardır, amma müftisi ve nakîbi
Mar'aş'dadır. Ve kal'a dizdarı ve (.....) aded kal'a
neferâtları vardır.

EKONOMİK YAPI

Maraş ve çevresinin 17. Yüzyıl ekonomik yapısı
hakkında Seyahatnâme'de dikkate değer bilgiler mevcut-
tur. Gezgünümüz Maraş'a geldiğinde, orada 1045 dükkan
ve 2 bezzâstân tespit etmiştir. Kuyumcular bezzâsteni
dörd demir kapulu kâ(r)gîr binadır, diğeri ise mu'attaldır
(2005a: 175).

Burada, Kahramanmaraş'taki kuyumculuğun geçmi-
şi hakkında önemli bir bilgi elde etmekteyiz.

Evliya Çelebi (1996: 259; 2003b: 44), Maraş'ın Os-
manlı Devleti'nde para basılan büyük şehirlerden biri ol-
duğunu söyler. Evliya'nın verdiği bilgilere göre 17. Yüz-
yılıda Zülkadriyye (1996: 78), yani Maraş'ın ekonomisinde
tarım önemli bir yer tutmaktadır. Maraş ve çevresinde
bağcılık ve bahçecilik yapılmakta ve pirinç yetiştirilmek-
tedir (1999b: 102, 104).

Antep ekonomisi bağlamında da Seyyahımız (2005a:
178-180), tarımın, bağcılık ve tatlıcılığın Antep'te çok
önemli bir yer tuttuğunu belirtir. ayrıca ticaret Antep'in
ekonomik hayatının ayrılmaz bir parçasıdır; Antep'te 3900
dükkan, iki bedestan vardır.

DEMOGRAFİK YAPI

Evliya Çelebi, gezdiği yerlerin demografik yapısıyla ilgili önemli bilgiler verir. Yerleşim yerinin Müslüman olup olmadığını, kaç haneli olduğunu ve tek inançtan veya farklı inançlardan insanların yaşadığı yerlerde inanç, sahiplerinin nüfusunu belirtmeye çalışır. Bu bağlamda Maraş'ın 42 mahallesinin olduğunu ve 11 bin haneden oluştuğunu ifade eder (2005a: 175). Ayrıca Maraş'ın İslam öncesi dönemde Ermenilerin önemli merkezlerinden biri olduğuna işaret eder (2005a: 174). Antep'in 32 mahalle ve 8067 mamur evden (2005a: 178) ve Besni'nin 9 mahalleden oluştuğu bilgisini verir (2005a: 177). Malatya şehri, gezginimize göre o dönemde 32 mahalledir. 7 Ermeni mahallesi vardır. Yahudi yoktur (2001a:13).

Göksun'dan Kayseri tarafına giderken geçtiği Künek köyünün Ermeni köyü olduğunu söyler (1999b: 105). Aynı şekilde Değirmen Boğazı köyünün 500 haneli mamur ve deyrli Ermeni köyü olduğunu belirtir (1999b: 119). Elbistan, 1000 haneli bir kasabadır (1999b: 119). Elmalı köyü 50 haneli Müslüman bir köydür (2005a: 176). Evliya Çelebi, bazen gördüğü yerlerin etnik yönüyle ilgili bilgiler de verir. Bu çerçevede Maraş halkının ekseriya Türmân olduğunu ve Türkçe konuştuğunu söyler (2005a: 175). Elbistan'ın ekseriya ahalisinin Türkmen olduğunu belirtir (1999b: 119). Ayrıca Maraş civarında, özellikle Antep'e doğru çeşitli beldelerde Türkmen kavimlerinin yaşadığını ve bunların eski dille konuştuklarını anlatır. (1999b: 102-103). Hısn-ı Mansûr'un köy ve kasabalarında yaşayan insanların Türkmen olduğunu da belirtir (1999b:101). Malatya'nın "ekseriyyâ kavmi Ekrâd u Etrâk'dir, amma İzoli Kürdü ve Türkmânı çokdur." (2001a:18).

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

Evliya-yi âlem, Maraş ve çevresi hakkında kayda değer sosyo-kültürel bilgiler verir. Bu çerçevede Maraş halkının genel görünümünü ve özelliklerini şu şekilde ortaya koyar:

Bu şehrin âb (u) havasının letafetinden halkının reng-i rûyları humret üzredir. Ve gayet zekiy-yü't-tab'ulemâsı vardır.

Ve halkı gayet mahbûb-dostdur. Kadd-i bâlâ ve mahbûb-ı ranâ cüvânânın ekseri hacılar huddâmıdır. Ve gayet mün'im kimesneler vardır “el-kâsibu habîbu habîbullah”¹ deyüp sevdâgerlik ederler (2005a: 175).

Ve ba'zı rical makûlesi ol kadar mu'ammer ve müsinn olur kim kuvveti gitmiş ve hey'eti bitmiş musâhabet (ü) melâ'ibden kalmış olur. Yine böyle iken çârsû-yı hüsn içre bir dükkânçede oturup âyende vürevende dilberâna nazar etmek için burnuna gözlüğün geçirüp “Be, şu kuzucak bizim Halim oğlunun oğlu mudur? Ah puh Bârekallâh” deyüp çeşm zekâtı ile geçinir fakîr nâ-tüvânlar var. Su'al etsen “Behey Baba! Bu cüvândan ne fâ'ide” desen bu beyti îrâd eyler. Beyt:

Kocaldıkça gönül artar kara gözlülere meyli

Benim pîr olası gönlüm kocaldıkça gönül ister (2005a: 175-176)

Ve gayet hüsn-i cemâlde ve lût (ü) i'tidâlde olup kelimâtları dürr-i meknûndur. Ve sûk-ı sultanîde bey'u şirâda ol kadar savt-ı bazîn ile tekellüm ederler kim tüccar tâ'ifesi metâ'ın değil belki can meta'-ı nakdin yolunda hâk-i râh edüp var ömrün sarf ederler (2005a: 176).

Ve bu şehrin âb (u) havasının letafetinden halkının reng-i rûyları humret üzredir. Ve gayet zekiy-yü't-tab'ulemâsı vardır (2005a:175).

---

¹ Hadis'in Türkçe karşılığı: “Kazanan Allah'ın sevdiği kullardandır.”

Ve bir konak yeri bağı u bâğçesi dutmuşdur. Ve şehrin bâğçeleri altından cereyan eden nehr-i Ergenes âb-ı hayâtdan nişan verir bir âb-ı nâbdır. Bu mâ-i cân-bahşın te'sîrinden cümle halkı zinde ve ehl-i safa ve yarandan garîb dilnüvâz kavimdirler. Amma sûhtevât tâ'ifeleri sehel eşkiyadırlar.

Ve bu şehir Türkistan şehirlerindedir ve iklim-i râbi'dedir. Ve bu şehir kâdim olduğundan kibâr-ı evliyâullâhı çokdur (2005a: 176).¹

Bu metinlerde dikkati çeken hususlardan biri, Evliya Çelebi'nin Maraş halkı hakkında genel bir tanımlama ve betimleme denemesi yapması, bir tür antropoloji yapmasıdır. Maraşlıları cana yakın, genciyle yaşlısıyla hayata tutunan, cömert, misafirperver vs. olarak tasvir etmesi bu çerçevede zikredilebilir. Burada gözden kaçmayan önemli bir husus, Seyyah'ın eserinin bir çok yerinde yaptığı gibi iklimle insanların bedenleri ve davranışları arasında ilişki kurmasıdır. Aslında sosyal olayları, deterministik boyutlarıyla izah etmek, onların sebeplerini çeşitli biçimlerde izah etmek, Evliya'nın bir özelliğidir. Onun bu yönü, daha önceki bir çalışmamızda (2006) "sosyolojik okuma" olarak tespit edilmişti. Gerçekten de "Evliya Çelebi'nin kendine has üslubunda bir tür "sosyolojik okuma" önemli bir yer tutar.

Seyyahımız, gördüğü yerlerde geçerli toplumsal ilişki biçimlerini, kültürel yapıyı, dinî durumu, bazı teknik gelişmeleri, bazı olay ve olguları vs. bazen sebep-sonuç ilişkisi içerisinde ve en ince ayrıntılarıyla bir tür okumaya tabi tutmaktadır ki biz bunun sosyolojik okuma olarak

---

¹ Maraş halkının genel bir tasvirini yapar (2001a: 18):

Levend ü rençber ve bahâdır kavmi vardır ve cümle mü'min ve muvahhid ve pâk-i'tikâd Şâfi'î ve Ha-nefüyyü'l-mezheb âdemleri vardır ve cümle garîb dostlardır. Ni'metleri mebzul ve muhibb-i fukaralardır, tarîk-ı Hâcegânda âdemleri vardır. Her garî-bü'd-diyâr bir âdemin darına doğrulup varsa elbette ana ikram ederler. Mecma'-ı ulemâ ve menba'-ı fuzalâ ve mesken-i şu'arâ ü sulehâ kâni bir bâğ-ı irem'dir.

adlandırılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz. Evliya Çelebi, “sosyolojik okuma” bağlamında örneğin iklim ve tabiatın bazı durumları ile insanların bedenleri ve bazı şahsiyet özellikleri arasında ilişki kurmaktadır. Bu modern klasik sosyolojide önemli bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Seyyah, Diyarbakır örneğinde cerahlığın gelişmesini kavga ve savaşın çokluğuna bağlar. Yine namus ve kadın anlayışı ile din ve dindarlığın yoğunluğu arasında ilişki kurar. Ev hamamlarının oluşmasında da bu namus yaklaşımının etkisini belirlemeye çalışır. Kadınların çarşı ve pazara çıkmamalarıyla namuslu olmaları arasındaki ilişkiyi tespit eder. Benzer bir bakış açısıyla Evliya Çelebi, insanlara lakap takılmasını Diyarbakırlıların eğlenceye düşkün ve şakacı insanlar olmasına bağlar. (Okumuş, 2006). Maraş örneğinde de Seyahatnâme müellifi, iklimle, su ve havanın güzelliğiyle Maraş insanının bedeni, yüz kızılığı, zekiliği, ehl-i safa oluşu, zinde ve muhabbet oluşu arasında bağ kurmaktadır. Tabi ki bunlar tartışmaya açıktır, ama önemli bir tartışma konusudur. Evliya ayrıca Maraş'ta din büyüklerinin çokluğunu Maraş'ın kadimliğiyle izah etmektedir ki bu da ilginç ve önemli bir tespit olarak kabul edilebilir.

Yine Maraş'ı seçkin insanlar açısından da şöyle betimlemektedir (2005a: 175):

Ve şehr-i Mar'aş'da şeyhülislâm ve nakîbüleşrâf ve sipahiyan kethudâyeri ve yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli serdari ve dizdari ve a'yân (u) eşrafi ve ulemâ' ve sulehası vardır.

Burada yazarımız, hem resmi ve hem de sivil yüksek statüye sahip insanların konumları konusunda bize bilgi vermektedir.

E. Çelebi, gezip gördüğü yerlerin şehir yönü üzerinde de durur. Meselâ Maraş bağlamında şöyle der:

Bu şehr-i cedîdin cânib-i kıblesinde hâlâ bağlar olduğu zemîninde Mâr'aş-ı kadîm şehr-i azîm imiş. Hâlâ

âsâr-ı binaları nümâyândır. (.....) Tâ bu mertebe bir kayserı Rûm-ı Cem-şân imiş. Anın zamanında bu Mar'aş eyle ma'mûr imiş kim şehrin bir ucundan bir tarafına horos damdan dama sıçrayup bir dama giriftar olmazmış. Hâlâ yine bu ma'mûr şehri müzeyyendir (1999b:102).

Ve şehri Mar'aş cümle kırk iki mahalledir. Ve cümle dere ve depeler üzre bağı ve bâğçeli ve âb-ı revan sovak mâ-i zülâlli dîvânâne-i âlîli sarây-ı âlîli on bir bin hânedir. Ve cümle toprak ve kireç örtülü ve kâ(r)gîr dîvârlı ve câ-be-câ kerpiç dîvârlı evlerdir (2005a: 175).

Maraş'ın saraylarıyla ilgili söyledikleri, oradaki yapı ve mimari hakkında fikir verebilir (2005a: 175):

Ve ma'mûr (u) abadan olan sarây-ı âlîlerin eşbehi cümleden Paşa sarayı, cümleden mürtefi yerde vâki' olmuş, şâhrâh üzre bir serâmed şahnişini var. Ve bir sarây-ı ra'nâ dahi Zülkadiroğlu'nundur güya ki bâğ-ı iremdir. Ve kapusu üzre târihi budur ki beyaz mermer üzre celî hattile tahrîr olunmuşdur:

Zülkadirzâde Halil Beğ ömrün olsun müstedâm
Bu sarây-ı dilkeşi kıldın mu'amme r bi't tamâm
Bi'l-hurûfi mu'ceminden hanesinin târihin
Hoş müferrih menzil olmuş bu sarây-ı bâb-ı kâm.
Sene (.....)

Ve bu şehirde nice saraylar vardır, amma bildiğimiz bunlardır.

Elbistan'dan bahsederken şöyle demektedir (1999b: 118-119):

Bir düz sahrâda (.....) çayı kenarında ensesi Ashâb-ı Kehf dağı, bahçe ve bağı, bin mikdar hâneli, türâb-ı pâk ile mestur şehirdir. Bu şehrin cânib-i şarkisi zamân ile âbâdân imiş. Ancak zulümden bu kadar ma'murdur...

Evliya Çelebi (1999b: 148), şehircilikle bağlantılı olarak kalelerin ve diğer bazı yapıların mimari ve sanatsal

yönü üzerinde de durur. Bu bağlamda Maraş kalesi hakkında şunları söyler (2005a: 174):

Halâ kal'ası bir bayır üzre şekl-i murabba' bir küçük şeddadî bina bir kal'a zîbâdır. Cirmi altı yüz adımdır ve bir topraklı püşte üzre olmak ile cânib-i erba'asında aslâ handakı yokdur. Ve cümle (.....) küllüdür. Ve kıbleye nazır şehre havale üç kat kapusu var ve bu kapunun taşrasındaki kullelerin iki yanında birbirine nazır siyah taşdan dörd dâne mehîb arslan tasvîri vardır, güya zî-rûhdur.

Ve bu kapu üzre kal'anın târihi budur:

“El-hamdü ve leyletü's-salât ala Muhammedin hayrû'l-ibâd ve âlâ leyâlî'l-emcâd ve ba'd emerâ kale e'azze'l-kadriyyeti'l ma'mûriyyeti sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn Sultân Süleyman Hân ibn Selîm Hân. Sene 915” târihinde.

Ve bu kapunun iç yüzünde kapular mabeyninde dizdar loncasında bir tahta üzre mastûr olan tarih:

Anınçün dedi hatif târihini Devam ü izz ü rif'at kıl ilâhî.

Diğer târih, amma ta'mîr olunduğuna târihtir:

Saklıya Hak eyleye cümle elemlerden berî

Sene 1054

Ve bir uğrın kapu dahi şimale nazırdır amma da'imâ mesdûddur. Ve bu kal'a içi bir mahalle ve yüz toprak örtülü hürde evlerdir.¹

---

¹ Evliya Çelebi, örneğin Hasîn-i Mansûr kalesini anlatırken “Eşkâl-i kal'a-i Hasîn-i Mansûr” başlığı altında şu tasvirlerde bulunur (1999b: 101):

Bir (...) üzre şekl-i müdevver seng-binâ bir kal'a-i bî-hemtâdır. Ve siyah ve beyaz mücellâ ve musaykal taşları vardır. Ve cânib-i (...) nazır bir cedid kavî kal'a kapusu vardır. Derûn-ı kal'a da kırk aded hâne ve bir cami' ve cebehâne ve kifâyet mikdârı topları var, amma aşâğı rîbâtı ma'mûd u müzeyyen... şehri şîrîndir.

Besni kalesi hakkında şu ifadeleri kullanır: (1999b: 102):

Evliya, şehir kültürü bağlamında hamamlardan ve hamam kültüründen de söz eder. Evliya Çelebi'nin tespitlerine göre (2005a: 175) Maraş'ta beş hamam bulunmaktadır. Çarşı hamamı, Çukur hamamı ve Boğazçeken hamamı bunlardandır.

Gezginimiz, Maraş'taki imaretlere de işaret eder. Bilindiği gibi bu merkezler, Osmanlı toplumunda sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından önemli işlevler görürler. Evliya Çelebi, Maraş'ta imâret-i Ulu cami' ve imâret-i Kadriyye'yi tespit eder (2005a: 175). Antep'te de iki imaret bulunduğundan söz eder (2005a: 179).

Yazarımız, Maraş'ın hanlarına da kısaca değinir (2005a: 175) ve Maraş'ta altı hân bulunduğunu, Acemler hânı ve Ulu cami' kurbunda Müftü hânının bunlardan olduğunu söyler.

Seyyahımız, Maraş merkezin dinî yapısına ilişkin bazı bilgiler de verir. Çevresindeki yerleşim yerlerinin, örneğin Ayntab ve Malatya'nın dini yapısı hakkında da yararlı ve önemli bilgiler verir. Örneğin camileri, mescidleri, darulkurraları, medreseleri ve derviş tekkelelerinden bahseder (2005a: 178-181; 2001a: 13-14). Gittiği yerlerin dinlerinin ne olduğunu ortaya koyar. Meselâ Göksun'dan Kayseri tarafına giderken geçtiği Künek köyünün Ermeni köyü olduğunu söyler (1999b: 105). Aynı şekilde Değirmen Boğazı köyünün 500 haneli mamur ve deyrli Ermeni köyü olduğunu belirtir (1999b: 119).

Sadr-ı Bâz nâmıyla cemî'i tevârihlerde mastûrdır kim "doğan göğüsü" gibi nümâyân bir kal'a-i bi-amândır. Nice mülûk-ı devlet Alâüddevle elinden almağa kâs edüp mâlik olamadılar.

Kars-ı Maraş kalesi hakkında ise şu bilgileri verir 1999b: 104):

Kal'ası (...) üzre şekl-i murabba'dan tûlânice bir seng-binâ kal'a-i ra'nâdır. İçinde cümle (...) hâne ve câmi'i var, amma çârşû-yı bâzârı yokdur. (...) nazır bir kapusu var. Ve aşağı varoş cümle (...) adet toprak örtülü bağı ve bahçeli ve âb-ı hayât şuh ma'mûr kasabadır. Şehr (...) den nehr-i sağır-i (...) cereyan edüp iner. Nehr-i (...) mahlut olur.

Maraş'ın dinî durumu bağlamında camilerle ilgili olarak Evliya Çelebi şöyle der (2005a: 175):

Ve cümle otuz tokuz mihrâbdır. Cümleyden cemâ't-i kesîreye mâlik çârsû içinde Ada cami'i tûlü yüz elli ayaktır ve arzı elli ayaktır. Ve derûn-ı câmi'de on amelî pâye-i âlî üzre tâk-ı havernak-lardır. Anın fevkında çam kirişler üzre sâde tavandır ve üstü kireç örtülüdür. Ve iki kapusuvar, biri sağ cânibde yan kapu biri kible kapusu üzre celî hattile:

“Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne muhammeden abduhu ve resûlüh” merkur olunmuşdur.

Ve bir minaresi var, kible kapusu önündedir. Ve taşra soffaları vardır. Ve taşra haremi vardır. Ve bir kaç çinâr-ı müntehâ dırahlar vardır. Ve hareminde bir azîm değirmen nehri cereyan edüp cümle cemâ't-ı kesîre andan tecdîd-i vuzû ederler. Andan Kal'a câmi'i ve Hâtûniyye cami'inin kapusu üzre böyle tahrîr olunmuşdur. Târih:

“Ammera hâze'l-cami'a'l-mübarek Şemsi Mâh Hâtûn binti Rüstem ibn Nâsırüddin bin Zeynelâbidîn. Sene (.....)

Ve Ese Dîvâne câmi'i. Ve Hazînedârlı mahallesinde iki câmi'dir, biri Hatîbzâde câmi'i ve biri Şâdiyye câmi'ler bunlardır. Mâ'adâ (.....) (.....) (.....) cümle bin otuz tokuz mihraba varınca mesâcidlerdir. Ve hercaini' ve mesâcidde sûhtevât hücreleri olduğundan mâ'adâ on bir medrese (.....) (.....) (.....) (Y 1601) ders-i âm âlimândır ile şöhrei şehir olmuş medârislerdir.

Seyyah, Antep'in dinî yönüyle ilgili olarak da tarihi bilgiler verir. Antep'te örneğin 40 tekke (2005a: 179-180) ve pek çok cami ve mescit (2005a: 178) bulunduğunu anlatır. Çelebi, gittiği yerlerde halk kültürü veya dininin önemli parçalarından olan ziyaretlerden bahsetmeyi ihmal etmez. Babasının nasihatına uyarak büyük şeyhlerin ve diğer dini şahsiyetlerin medfun buldukları, kültürel ve

dini açıdan önemli yerleri ziyaret eder ve onları kitabına kaydeder. Bu çerçevede örneğin Elbistan'ın Ashab-ı Kehf'inden "Ziyaret-i Ashâb-ı Kehf" başlığı altında bahseder. Elbistan'daki Ashab-ı Kehf'i daha önce gördüğü diğer iki Ashab-ı Kehf ziyaretiyle karşılaştırır ve asıl Kehf Ashabının kendilerine ait olduğu konusunda Tarsus ulemasıyla Maraş uleması arasında büyük tartışmaların yapıldığını söyler. Maraşlıların "Bizim Elbistan'daki Kehfler de hayatta olup nice kerre kelblerinin sedası istimâ olunmuşdur" dediklerini, ama kendisinin çok dikkatle incelemesine rağmen orada bir ses işitmediğini belirtir (1999b: 119).

Maraş'a son gelişinde de ziyaret ettiği Ashab-ı Kehf'in Maraş'ta olmasının doğru olmadığını, gerçek Ashab-ı Kehf'in Tarsus'ta olduğunu söyler (2005a: 168).¹ Evliya Çelebi (2005a: 176), Maraş'taki ziyaretleri "Ziyâretgâh-ı Mar'aş" başlığıyla bazı ayrıntılarıyla vermeye çalışır ve serçeşme-i fukara Velî Fakîh Sultân, Omuzlu Küçi Dede, Dermend Baba, Çomaklı Sultân, Mâlik Eşter, Karlı Baba, Cem Çerez Baba, Hazret,i Ukkâşe, Şeyh Çümceddîn, İbrâhîm Dede hazretleri, Sa'deddîn-i

---

¹ Evliya Çelebi'nin bu konudaki kendi ifadeleri:

"Ziyâretgâh-ı Ashâb-ı Kehf: On iki yaranlar ile varup ziyaret ettik. Lâkin mağaranın kapusu mesdûd. İçinde ne asar var idüğü nâ-ma'lûm. Ancak bir kovan-ı zembûri-mişâl bir şadadır istimâ' olunur, ziyâretgâh-ı kadîmdir. Ve bir kere Mar'aş eyâletine Elbistan ovasında Elbistan subaşılığında bir mağaralarda Ashâb-ı Kehf deyü ziyaret ettik, amma aslı yoktur. Asıl hakikatde Ashâb-ı Kehf bu Tarsûs'da olmak müvecceh-i zîbâdır, zirâ anlar Kur'ân-ı azîm ve Furkân-ı kadîm âyet-i şerîfi üzre " Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir." (Kehf, 22) nassı üzre yedi ve sekiz kişi Takyanus'un zulmünden heman ol mahalde mağaralara firar edüp kapanup (...) sene hâb-ı Ashâb-ı Kehf meşhûr-ı âfâkdir. Takyanus ise bu Tarsûs'da ve Kara Görgüs'de sakin idüğü âsâr-ı binalarından ve târîhlerinden ma'lûmdur. İmdi eyle olsa Ashâb-ı Kehf dahi bu mahallerde olmak münâsibdir. Mar'aş'da on konak (Y.154a) yerde olmak münâsib değildir, el-uhdetü ale'r-râvfî (Sorumluluk raviye aittir)."

Teftazânî hazretleri ve Manav Alî bin Balı Efendi ziyaretlerini sayar.¹

Bu ziyaretler bağlamında Ökkeşiye ve Malik Ejder (Eşter) ziyaretlerinden biraz daha geniş olarak bahsedilebilir; zira Seyyah'ın kendisi eserinin çeşitli yerlerinde bu ziyaretlere atıfta bulunur ve onları görece geniş olarak ele alır. Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinin birinci cildinde İstanbul'daki sanatları, sanatkarları, dükkanları ve esnaf

---

¹ Ziyâretgâh-ı Mar'aş: Evvela serçeşme-i fukara Veli Fakîh Sultân, meşhûr-ı âfâkdir.

Ve civarında Omuzlu Küçi Dede.

Ve karşı canibinde bir bayır üzre Derdmend Baba: Ulu sultân-ı Melâmîyyündandır. Hattâ Uzun Hasan Sultân Ebû'l-feth ile ceng esnasında iken buyururlar kim,

“Uzun Hasan, Sultân Muhammed oğlan seni kırar ha! Mâlımı cebine koyar ha” deyü keşf etmişlerdir. Hakka ki eyle bir ceng-i âzîm olup Derdmend Baba Ebû'l-feth tarafında bulunup fütuhât-ı azîm olup târihi:

Butlan keydü'l-hainîn olmuşdur.

Ve Derdmend Baba'nın altında Çomaklı Sultân.

Ve kurbunda Mâlik Eşter hazretleri: Sahâbe-i kirâmdandır. Hazret-i Risâlet'in silâhşoru idi. Capüksüvâr bir fârisü'l-hayl kimesne idi. Tebük gazasında çeşm-i şeriflerinin biri yırtlas olduğundan Eşter deyü mülakkab olmuşdur. Hazret-i Ali'nin kemer-bestesidir. At binen sipâhîyanın silsileleri Mâlik Eşter'e muntehî olup pîr olmuştur.

Ve Karlı Baba ve Cem Çerez Baba:

Ve Maraş'ın yolu üzre kible tarafında Sûf dağı derler bir çıplak dağdır, tâ nihâyetinde Hazret-i Ukkâşe: Menâkıbı çokdur, bir kubbe-i âlî içinde medfûndur, azîm ziyâretgâhtır.

Ve anda âb-ı hayâtdan nişan verir bir kuyu var. Cümle ehl-i züvvâr andan nûş edüp hafakan derdine bi-emrillâh devadır.

Ve Ukkâşe hazretleri civarında Hazret-i Risâlet-penâhın aşbâzı Şeyh Çümcemeddîn: Hazret-i Risâlet-penâh'dan kemer-beste (Y 161b) olmuşdur. Ve cümle aşbâzların silsileleri ana muntehî olup pîrleri olmuşdur. Bu sultânlar Hazret-i Ömer hilâfetinde Esved ibn Mıkdâd ile gelüp bu kal'a altında şehid olmuşlardır. Kuddise ervâhuhum.

Ve Ukkâşe hazretlerinin garbında görünen Kâfir dağı dibinde İbrâhim Dede hazretleri.

Ve ziyâret-i Sa'deddîn-i Teftazânî hazretleri.

Ve ziyâret-i Manav Alî bin Balı Efendi, Alâ'üd-devle camî'inde medfûndur.

Târîh-i vefât-ı Teftazânî:

Akl-râ pürsîdem ez târth-i sâl-i nihleteş, Güft târiheş bekey kem tayyebellâhu serâh (2005a: 176)

gruplarını pirleriyle birlikte sayar ve anlatırken kendi döneminde Maraş sınırları içinde ve bugün Gaziantep ilinin Nurdağı sınırları içinde yer alan ve Kahramanmaraş'a da oldukça yakın olan Ökkeşiye ziyaretine de atıfta bulunur. Kendi ifadeleriyle (1996: 231), “Esnâf-ı lokmaciyan: Dükkan 20, neferât 50, pirleri Hazret-i Ukkâşe'dir. Hazret-i Risalet'in mihr-i nübüvvetin bûs edüp Selmân belin bağladı, nev-i hadîsdir, kabri Maraş'dadır, amma (.....) dahi ziyaret ettik.”

Gezginimiz (1996: 275), mühür ve tılsimat kazıcı esnafından bahsederken de Ökkeşiye Hazretlerine değinir. Zira bu esnafın piri Hazret-i Ukkâşe'dir. Ukkâşe'nin mezarının Maraş'da bir mesiregah yerde medfun olduğunu belirtir. Seyyah, başka bir yerde (2005a: 265) de Ökkeşiye ziyaretinden bahseder. Burada 1059 senesinde Maraş'a uğradığında gördüğü Hazret-i Ukkâşe'nin kabrinin insanların büyük bir ziyaretgahı olduğunu, ama bunun onun gerçek kabri değil makamı olabileceğini, çünkü gerçek kabrinin Şam'a bağlı Kunaytıra yakınlarında olduğunu ve kendisinin gördüğünü anlatır. Evliya Çelebi (1996: 220), yine İstanbul esnafından bahsederken Malik Ejder'den de söz eder. Fakat Malik Ejder'in Maraş'la herhangi bir bağlantısından bahsetmez. Büyük ihtimalle burada anlattığı Malik Ejder, Maraşlıların bildiği Malik Ejder'dir. Evliya Çelebi, Esnaf-ı Çavuşan Alayı'nın pirlерinin Hazreti Malik Üştür olduğunu, Malik Üştür'ün halk arasında meşhur olan hikayeye veya efsaneye göre Sin şehrinde bir ejderha katlettiği için Malik-i Ejder adını aldığını, fakat Fütüvvet-nâme'de yazdığına göre mübarek gözünün biri gazada yaralandığı ve gözü yırtlaz olduğu, yani göz bebeği dışa dönük olduğu için Malik Üştür adına sahip olduğunu söyler. Bir yerde (2001b: 59) de gözü yırtlaz olana Malik Eşter dediklerini Malik Ezder'in galat olduğunu ve doğru lügatın Eşter olduğunu söyler. Türbesinin bir yer de (1996: 220) Kufe'de, bir başka yerde (2001b: 59) ise Kırım cezi-

resinde Bağçerasay mezaristanında bulunduğunu, İsmail şehrinde de makamının bulunduğunu belirtir. Bir yerde (2001b: 112) de Bağçerasay'da Cengizhan'ın ordusuyla savaştığını ve orada şehit olduğunu, başka yerlerde (2003a: 225, 242) ise şehit olduktan sonra Sahabe-i kiramdan Şeyh Mansur Hazretleri tarafından da Bağçe-saray haricinde Eski Yurd isimli yerde defnedildiğini söyler. Evliya Çelebi (1996: 249), yine İstanbul esnafından söz ederken bir ziyaretten daha söz etmektedir. Aşçıyan esnafından bahsederken, bu esnafın pirllerinden birinin Hazret-i Rasûl'ün izniyle Çömçömüddin olduğunu söyler. Bu, yukarıda Çümcemedîn olarak geçen ziyaretle aynı olsa gerektir. Seyyah, kabrinin Maraş haricinde Hazret-i Ukkaşe ile bir yerde olduğunu belirtmektedir. Bunlar, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Esved b. Mikdad ile Maraş kalesi altında Harkil kral ile savaşıp şehit olmuş ve Esved b. Mikdad onları Maraş'da defn etmiştir. Çömçömüddin'in mezarı hem ziyaretgâh hem de gezi ve mesire yeridir.

Seyahatnâme'de mesire ve dinlenme yerlerinden de bahsedilir. Örneğin Maraş'ta Pınarbaşı ve Göksun'da Göksun yaylasının mesire yeri olduğu ifade edilir. (1999b: 102,104) Pınarbaşı'nda şehrin cümle ilim erbabının dinlenip eğlendiklerine işaret edilir (1999b: 102). Maraş'ın bağları anlatılır ve ayrıca bir yerde Maraş diyarının Deride bağından söz edilir. (2003a: 249). Evliya'nın gerek bunlardan bahsetmesi, gerekse bağlardan söz etmesi, bugünkü Maraş yaylacılığının ve bağcılığının ve de Maraş halkının yazları yayla ve bağlara taşınmasının temellerinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Gezginin Antep'in eğlenme ve dinlenme kültürü hakkında söyledikleri (2005a: 180) de burada zikre değer:

Ve şîra-i şîrînlerin nûş etmeğile şîrîn kelâm garîb-dost erbâb-ı ma'rifetden halîm-ü selîm halkı vardır. Ve cümle kahvehanelerinde bir mahabbet ve meveddet üzere ihtilât ederler kim sâ'ir buldan kavmi anlara gıpta ederler.

Ve dâ'imâ baĝ u bâĝçe ayş ü işret ederler. Çoĝu da erbâb-ı tevhîd olup “yâ hû” deyüp giderler.

Evliya Çelebi, genellikle gezip gördüğü yerlerin eğlenme, dinlenme ve gezi kültüründen bahseder. Maraş ve çevresinin gezi, eğlenme, dinlenme, zevk kültürünün önemli yönlerini de bize aktarır ve böylece Maraş ve çevre halkının sosyo-kültürel yapısını anlamamıza hatırı sayılır bir katkı sunar. Evliya Çelebi, gördüğü yerlerin yiyecek, içecek ve kıyafet kültürü hakkında da birçok yerde rastlamayacağımız bilgiler verir.

Yiyecek ve içecek bağlamında Evliya (1999b: 102), şehrin banisi Cimcime zamanında hayvancılığın önemli olduğunu ve Maraşlıların süt ihtiyacının dikkate değer bir teknolojiyle karşılandığını anlatır. Kendi ağzından dinleyelim:

Bu şehrin cânib-i (...) bir yaylaĝ-ı kûhbülend vardır. İsmine (...) (...) derler, bir cebel-i büleddir kim vafında lisân kasırdır. Ol cebel-i müntehânın tâ zirve-i a'lâsında bir havz-ı azim vardır. Güya buheyre-misâldır. İsmine Karagöl derler. Şehr-i Mar'aş'a üç sâ'at yerdür. Bu Karagöl havzı kurbunda bir sarnıc-ı azîm vardır. Tûlen ve arzen dörder yüz adımdır. Zamân-ı kadîmde Cimcime kayserin bu yaylalarda ve Göksün yaylasında yetmiş bin sürü koyunu ve keçisi ve câmûsı ve sığırı var imiş. Cümle çobanlar bu hayvanâtları saup südi sûdını bu havza döküp andan şehr-i Mar'aşa kâriz Cimcime sarayında havzlara dökülüp anda cümle halka leben-i hâlis bezl olunurmuş. Mâ-bâkîsi matbah-ı Keykâvûs'unda harç olunup âyende vüa revendeye sūdli aş bezi olunurmuş.

Seyyah (2005a: 176), Maraş'ın 20 çeşit üzümünün olduğundan bahseder. Maraşlılar, bunlardan kabak üzümü, cem üzümü ve sarı üzümü kar altından çıkarıp tenavül

ederler. Maraş'ın daha başka pek çok meyvesi de vardır. Maraş'ta bağ ve behçecilik oldukça üst düzeydedir.¹

Bir yerde (1999b: 94) Maraş'ın narının çok olduğundan bahseder. Urfa narının dünya çapında güzel görüldüğü ve övüldüğünden Maraş narının da çok olmasıyla meşhur olduğundan ve diyar diyar götürüldüğünden bahseder. Bir yer de (1999b: 121) de Sivas'a narın Maraş'tan geldiğini belirtir. Maraş'tan cemi'i vilayete ve Sivas'a binlerce yük nar gittiğini söyler (2005a: 176). Bir yerde de (2003b: 63) Timurtaş veya Demirtaş kazasında yetişen narın Maraş veya Urfa, Niksar ve Şehribar narlarından daha güzel ve hoş olduğunu belirterek Maraş narını zikretmiş olur. Başka bir vesileyle de Maraş narının Şehribar narından daha güzel, daha taneli olduğunu vurgular (2005a: 176).

Ayrıca Maraş'ta pirinç yetiştirildiğini ve pirincin su ihtiyacını Aksu nehrinin karşıladığını anlatır (1999b: 102). Antep'in yiyecek ve içecekleri bağlamında da Seyyahımız (2005a: 179-180), önemli bilgiler verir. Kırk çeşit üzüm, limon, turunç, incir, dut, şeftali, zerdali, kayısı, bekmez, bademli ve şam fıstıklı şirin köfter, bastık ve bağı basdı, çeşit çeşit helva, çeşitli tatlılar, yoğurd, beyaz ekmek Antep'ilerin başlıca yiyecek ve içeceklerindedir. Verilen bilgilerden bugün Gaziantep baklavasının tarihsel temellerine dair önemli hususlara ulaşabilmekteyiz. Maraş ve çevresinin kıyafeti kültürüne gelince; Çelebi zamanında Maraşlılar, "Pak çuka esâblar ve katife kavuk külah üzre beyaz destâr-ı Muhammedi sararlar. Ve kışı şedîd olup halkı levendâne olmak ile kırmızı boyalı kuzu derisinden

---

¹ Evliya (2005a: 176), Maraş'ın bu özellikleri hakkında şöyle demektedir:

Ve bu şehrin me'külât (u) meşrubatının mem-dûhâtından yaz u kış yığirmi elvan üzümü mevcûddur. Cümleden kabak üzümü ve Cem üzümü ve sarı üzümü kar altından çıkarup tenâvül ederler. Ve nârı Şehribân nârından âbdâr ve dânedâr ve hoş-hâr olur. Cemî'l vilâyete ve hususa Sivas'a nice bin deve yükü nâr Mar'aş'dan gider. Ve sâir meyvesine dahi hadd (ü) hasır yokdur.

Ve bir konak yeri bağ u bâğçesi dutmuşdur.

Okçuoğlu harvânîleri geyerler.” (2005a: 175). “Ve cümle zenâneleri ayaklarına sarı çizme geyüp başlarına safî gümüş tas takye yâhûd zerdûz sivri takye üzre endamlarına beyaz çarşaf bürünürler.” (2005a: 176).

Antep halkı ise genellikle,

“Okçuoğlu kürk-i harvâni ve çuka ferrâce ve elsan boğası ve kavuk külah üzre bayaz destâr-ı Muhammedî sararlar. Ve mahbûbe zenânesi gayet çoktur. Cümlesi ayaklarına sarı çizme ve başlarına gümüşden sivri takye üzre beyaz çârşef bürünüp gayet ehl-i perde mü’eddebe havâtinleri vardır. Ve çârsû-yı bâzârda gezmeleri gayet ayıbdır.

Ve görenlerden istimâ ederiz, ol mertebe mahbûbe-i zamane ve şems-i tabân-ı cihâne nisvânlan sâhib-cemâl ve latîfü’l-i’tidâl hûr-manzar ve perî-peyker hadden efzûn hüsn (ü) cemal sahibi duhter-i nâşüküfte pâkîze-ahterleri varimiş. Ve mahbûb dil-berânı hadden bîrûndur (2005a: 180)..

SU

Maraş’ın suyu, özellikle de Pınarbaşı suyu, oldukça meşhurdur. Maraşlılar bu suyla hep övünürler. Gerçekten de içenler bilir, Pınarbaşı suyu oldukça güzel ve de sürekli olarak soğuk bir sudur. Hâlâ K. Maraş’ın bazı yerlerinin su ihtiyacı Pınarbaşı’ndan karşılanmaktadır. Ayrıca şehir içindeki bazı çeşmelerin suyu da doğrudan Pınarbaşı’ndan gelmektedir. İşte Evliya Çelebi (1999b: 102), Pınarbaşı’ndan su kaynağı ve mesire yeri olarak şöyle bahseder:

Cebel-i Şîr’den bu şehre bir ayn-ı câriye revân olur. İsmine Bunarbaşı derler. Bir mesîregâh u teferrücgah yerdir. Şehrin cümle erbâm-ı ma’ârifi anda cilvelenirler. Ol şu şehre girüp sekiz aded âsiyab-ı dakîk devrân etdirir. Ve şehir kible canibinde Elmalı köyü tarafından bir nehir dahi şehrin bâğçeleri içre cereyan ederek on altı göz değirman

dahi döndürür. Bu yiğirmi dört göz değirman cümle vakıftır. Cümleden şehir içinde Alâüddeve camii haremindeki değirman gayet serî âsiyâbdır. Cümle cemâ'at-ı kesîre bunun mîzâbından tecdîd-i vuzu' ederler.

Bu ifadelerden suyun ne kadar güzel değerlendirildiği ve su değirmenleri yapıldığı anlaşılmalıdır. Pınarbaşı suyundan sekiz ve Elmalı köyü tarafındaki nehir suyundan da 16 adet su değirmeninin beslendiği ifade edilmektedir.

Evliya, Çelebi, Maraş'ın çeşmelerinden bahsetmeyi de ihmal etmez. Kendi ifadeleriyle (2005a: 175) “cümle yetmiş çeşme-i âb-ı zülâldir. Amma her evde birer mâ-i carî mukarrerdir.”

Ayrıca Maraş'taki Ergenes nehrinin suyu da Maraşlılar için önemlidir:

Şehrin bâğçeleri altından cereyan eden nehr-i Ergenes âb-ı hayâtdan nişan verir bir âb-ı nâbdır. Bu mâ-i cân-bahşın te'sîrinden cümle halkı zende ve ehl-i safa ve yarandan garîb dîlnüvâz kavimdirler. (2005a: 176).

Seyyahımız (1999b: 102) Aksu ve Karagöl'den de bahseder. Antep ve Maraş'ın pirincinin Aksu nehrinin suyunda yetiştiğini ifade eder.

Seyyah (1999b: 104), Göksun Yaylası'nda da pek çok pınar olduğunu ve bunların her birinin an-ı hayat olduğunu söyler.

Evliya Çelebi (2005a: 179-180) Antep'in suyu hakkında da bilgiler verir:

Ve cümle yetmiş çeşmedir. Ve anlara dahi ihtiyâç yoktur. Zîrâ her hanedandan nehr-i ayn-ı hayât cereyan etmek mukarrerdir. Ve her hanede bağ u bâğçe ve havz u şâzrevân selsebiller revân olup gûnâ-gûn serv (u) çınar ve bîd-i sernigûn ve kavak ve limon ve turunç ve sâ'ir eşcâr-ı müsmirât ile müzeyyen olmuş İremzatü'l-imâd-misâl bağ

u bâğçeli ve müşebbek bostan u gülistânlı bir vâsi'a-tü'l-aktâr ve rahîsâtü'l-eş'âr bir şehir-i şîrîndir.

Ve böyle bir sevâd-ı azîme hayât-ı câvidân veren âb-ı hayât nehr-i Sâcûr: Battal Oyuk nâm mahal altından huruç edüp bir kolu şehrin bağı u bağçe ve bostan ve gülistanlarına tevzî olup ray eder. Ve bir bölümü şehrin cemî'i çeşme ve cami ve imaret ve medrese ve hammâm ve sarây-ı âlîlere taksîm olunup mâ-bâkîsi tabahâneden ve kal'a altındaki cisirden ubûr edüp kible canibine cereyan edüp Haleb şehrine revân olur.

Maraş ve çevresi hakkında su ile ilgili verilen bilgilerle, o yöre halkının bazı özellikleri anlaşılmasına çalışılmaktadır. Suyun, halkın hem zevk ve eğlenme kültürü, hem ekonomik hayatı, hem de bazı davranış kalıplarıyla ilişkisi ortaya konulmak suretiyle su-toplumsal hayat ilişkisine dair dikkate değer ipuçları verilmiş olmaktadır.

EĞİTİM VE İLİM

Seyahatnâme'de Maraş'ın eğitim ve ilim yönüyle ilgili olarak bazı bilgiler verilir. Bu bilgilere göre "her cami' ve mescide sûhtevât hücreleri olduğundan mâ'adâ on bin medrese-i (...) ders-i âm âlimândır ile şöhre-i şehir olmuş medârislerdir. Ve kırk mekteb-i sibyan nihâl-i can ebcedhan (...) medreselerde dahi şeyhü'l kurrâlar vardır. Ve medreselerin meşhuru bunlardır. Evvelâ medrese-i Beğdû(diyeye) (...) ve medrese-i Taşlı ve medrese-i Yenicekal'a gayet ma'mûrdur. Ve âyende vürevendeye ni'meti mebzuldür." (2005a: 175).

Gaziantep'te Evliya Çelebi tarafından belirtilen (2005a: 1787) eğitim durumuna göre "her câmi'de birer medreseden mâ'adâ başka medreseler de vardır. Ve her birinde birer mescid mukarrerdir ki cemâ'atle ibâdet olunur. Evvelâ medrese-i Muhâliyle ve medrese-i Âlî, Neccâr ve medrese-i Tahtalu ve Balı Paşa'nın Şeyh medresesi ve

Monlâ Ramazân medresesi ve Tabahâne medresesi... meşhur ı âfâk ayrât-ı azîm ve evkâf-ı kadîm medreseler bunlardır. Mâ'adâ onar on beşer hücreli .... medreselerdir. (....) ve kârgîr binâ-yı azîmler değildir. Ve yedi dârû'l-hadisler vardır. Ve ba'zı câmi'lerde ders-i âmm-ı hasbîler .... etmeyüp vardır. Hafz kıra'ati tilâvet olunur. Ve yüz kırk mekteb-i tıfl-ı ebcedhân ve reşîd ü necîb mektebin (....)”

DİL

Evliya Çelebi'den, gördüğü yerlerde yaşayanların dil durumları hakkında da önemli bilgiler elde edebilmekteyiz. Bu çerçevede Maraşlıların “kelimâtları lisân-ı Türkîdir. Ve Maraş'ın ekseriyyâ halkı Türkmândır” der (2005a: 175) ve Maraş toprağında yaşayan Türkmenlerin dili hakkında “Lisân-ı Etrâk-i sahih” başlığı altında örneklerle ayrıntılı bilgiler ortaya koyar. Hem Türkmenlerin gündelik dilde kullandığı sözcük ve cümlelerden hem de onların kadınları, erkekleri, sülaleleri ve kabilelerinin adlarından örnekler getirir. Bunları yaparken öncelikle Türkçe hakkında şu genel bilgiyi verir (1999b: 103):

On iki nev' üzre kelimât ederler. Bu kavmin ihtida tulû'lan Mâverâü'n-nehr'de şehir-i Mâhân'dan huruç edüp Âl-i Dânişmendiyye ve Âl-i Akkoyunlu ve Âl-i Selçukiyân ile ihtida Rûm'un bu diyarlarına kadem basup her biri birer diyara istîla edüp gûnâ-gûn lehce-i mahsûsaları vardır. Lisân-ı Türk-i kadîm lisân-ı Tatar'dır. Anların dahi on iki lisân-ı gûnâ-gûnları vardır. Bu Türkmân lisânı anlardan müteferrikdir.

Türkmenlerin sayı hesaplarının bir, iki, üç, dört, beş vs. şeklinde olduğunu belirttikten sonra şu örnek ıstılahları verir (1999b: 103):

Çalap: Allah

Yalvaç: Peygamber

Yüce Çalap: Âlî Allah

Heykel: Tılsım Eyne : Cami'

Mezgit: mescid

Fakı: İmâm

Ünlen: mü'ezzin

Kancarıdaydın: Nerede idin?

Acarlı: yeni

Arvana: dişi deve

Darcıkma: Darılma!

Onat düz: Eyi eyle!

Kancarı yılıgan be: Nereye gidersin bire?

Gümeç: ekmek

Lavâşa: ekmek

Pişi: ekmek

Ballı gübre: harnûb

Kekremsi: şarâb

Dutuk: duvak

Halat: hil'at

Muhıdı geyen mi: Ferace giyer misin?

Bargım yavıncıdı: Karnım ağrıdı

Çöngeldim: Kocadım

Bı-gaz ancılayın düz neccâr: Bu kerre şöyle yap
dülger!

Kıranda şarlı kekremsi hörpüldedir: Taşrada şehirli
şarâb içerler

İрмаğa çimen mi uşak?: Suya girer misin oğlan?

Eyne damının fakır mozallakıdır şu kişi: Cami'in
imâm-ı kebîridir o kişi.

Ham halat: çerçi esvabı

Şarıkdı: şehirli oldu

Sındı: makas

Emcik: meme

Damdazlak: çırcıplak

Derimde bana uyan mı deyen be uşak: Dadırda bana benzeyeyim mi dersin bre oğlan?

Gıllı gışlı şarlı gave höprüdedirler: Kinli kibirli şehirli kahve içerler.

Alat samat: tez fevrice

Öykünen mi kişi: Uyarmışın adam?

Be niyden şu çepeli: Bre neylersin şu murdarı?

belki dehleye gen yerden el bize de Danlayalar kişi:
Belki gözde uzak yerden halk bizi accbleye âdem!

Gözü: ayna

Tuşuma geldi: Fikrime geldi

Gökçek: güzel

Cıllıkdırım bağrım: Oynadır yüreğim

Tahıl: Buğday

Dehle: gözet

Birikdi alan yer cüm cümât: Bir yere geldi meydâna cümle cemâ'at.

Çokuşman kızan: Üşmen oğlanlar!

Karaş: zağar

Göbelez: küçük zağar

Yitken: tazı

Tola: zağar

Maftıl: pazubend

Avnadım: Yuvarlandım

Haşal it: uyuz köpek

Sanki: bengî

Bu örneklere ek olarak bayan isimlerinden örnekler verir (1999b: 103). Zahrüfâ, Çiğdem, Mâvzîne, Âşîde,

Âyşâ, Döndî bu örnekler arasındadır. Seyyahımız, köle ve cariyelerin isimlerini de zikreder (1999b: 103). Eyraftan olan Türkmen erkek isimlerinin adları arasında da Elemşah, Kılıçalp, Korkut, Boğaalp, Mezîd, Evliya Çelebi'nin saydıkları isimlerdendir (1999b: 103). Türkmen kabilelerin isimlerini de şöyle sayar (1999b: 103): Evvelâ Âl-i Zülkadirli ve Karakeçili ve Deveyli ve Akkoyunlu ve (...) ve Mamaylı ve Pehlivanlı cümle Türk mâna serdârdır ve Kaçarlı ve Dermelek ve Yuvacık ve Keçeli ve Avşarlı ve Avcılar ve Dedeler ve Torunlar. Bunlar cümle beğdili kabilesi add olunup Arabkîr ile Divriği mabeyninde Sarıkeçili dağında yayarlar.

Evliya Çelebi (1999b: 104), daha sonra Türkmenler ve dilleri hakkında şu bilgileri verir:

Bu Türkmân'ın nice yüz gûne lehce-i mahsûsaları vardır kim birbirlerinin lisânlarını tercüman ile anlarlar, amma cümleden lisân-ı Etrâk-ı Çağatay fasihdir. Kavm-i Moğol ve kavm-i Boğol ve kavm-i Etrâk-i Kozak ve kavm-i Heşdek ve kavm-i Dağistan ve kavm-i Lezgi ve Kumuk ve kavm-i Tatar-ı Buhara ve kavm-i Noğay-ı Urumbat ve kavm-i Ulu Noğay ve kavm-i Kiçi Noğay ve kavm-i Şıdak Noğay ve kaavm-i Haydak ve kavm-i Badrak-ı Kırık ve kavm-i (...) (...) (...) bunlar cümle lisân-ı Türk-i Tatar'dır. Türkmân ve Âl-i Osman cümle bunlardandır. Amma Kalmuk Tatarı Çin ve Fağfur ve Hitâ ve Hutun ve Moskov maverasında karanlık dünyâyâ varınca kavm-i Kalmuk başka Tatar'dır. On iki tâ'ifesi şahları ve pâdişâh şehzadeleri olup on iki aded lisânları var kim birbirlerinin lisânların anlamak ihtimâlleri yokdur. Cihani dutmuş bir alay kavimdir. Moskov kralı ve Fağfur ve Kozak tâ'ifesi bu Kalmah kavminden bîzâr olmuşdur. Rûy-ı arzda Cenâb-ı Allah iki kavmi bî-hesâb halk etmişdir. Biri Mısır ceziresinde on iki melik hükmünde Karalar kavmi çokdur. Biri de bu kavm-i Kalmak çokdur.

MİTOLOJİ

Seyyah, gördüğü yerlere özgü öykü, menkıbe ve mitolojilerden bahseder, bazen çok uzun hikayeler anlatır, mitolojik anlatımlara başvurur (Okumuş, 2007a). Denilebilir ki, Seyahatnâme’de hikayecilik, menkıbecilik ve mitoloji, müstakil çalışmalar yapmayı hak eden genişlikte ve zengin muhtevadadır. Bu bağlamda eserden pek çok örnek öykü, menkıbe ve mit getirilebilir.¹

Fakat burada Maraş’tan örnek vermekle yetinmek durumundayız. Evliya, örneğin eski Maraş’ın, Hz. Ö-

---

¹ “Seyahatnâme’de hikayecilik, menkıbecilik ve mitoloji müstakil çalışmalar yapmayı hak eden genişlikte ve zengin muhtevadadır. Bu bağlamda eserden pek çok örnek öykü, menkıbe ve mit getirilebilir. Mesela Bitlis’te Evliya Çelebi’nin kale dibinde Hatuniye köprüsü başındaki büyük hanın içindeki yalçın bir kayada mağarada gördüğü ve yaşadığı olay ibretliktir. Arkasındaki köy, kasaba ve saharaların görülebildiği dağın durumu, ibretlik olağanüstü bir olaydır (Evliya Çelebi 2001a: 68)

Evliya Çelebi, gittiği yerlerde insanların anlattıklarından hareketle veya kendi şahit olduğu bazı olağanüstü olayları keramet olarak zikreder. Ayrıca gördüğü bazı garip olayları da zikreder. Harabeleri inanç ve mitolojiyle karışık bir şekilde ele alır. Örneğin Ahlat’ın harabe haline gelmesini anlatırken inanç, mitoloji ve rivayetler iç içe geçer (2001a: 89-92). Yine Hz. Ali’nin ejderhayı öldürmesi olayı bir efsane olarak yerini alır (2001a: 99-100).

Adilcevas’da yaşlılar, Evliya Çelebi’ye bir batında yedi çocuğundoğduğunu söylerler. Ama Evliya Çelebi adetullah böyle değildir diye karşı çıkar, ama mahkemeye giderek Kadı’ya sicillerde böyle bir şeyin olup olmadığını sorarlar. Kadı bir batında kırk çocuğun bir saat içinde doğduğunu kayıtlardan bulup çıkarır (2001a: 98).

Yine Adilcevas kalesinin kuzeyinde bulunan Sübhan dağında kurt, tilki, çakal gibi bütün yırtıcı hayvanlar yaşar, koyun da yaşar, kuşlar da yaşar, ama hiç birbirlerine saldırmazlar, onun için burada çobanlığın kıymeti yoktur. Burada tavuklar günde iki kere yumurtlar. Ahlat ile Subhan dağı arasında Çimen pınarı denilen bir yer var. Bu pınarın suyundan gelen ses insanı sağlar eder, suyu acı ve zehirlidir, içen canlılar ölür. Bu pınarın çevresinde ot bitmez (2001a: 98) Hz. Ali’nin Van Gölü kıyısında öldürdüğü ejder kaniyle kirlenen hırkasını yıkarken elinden sabun düşmüş ve Hz. Ali, Van Gölünde çamaşırlarını yıkayanların sabuna ihtiyaç duymaksızın tertemiz yıkamaları için dua eder (2001a: 100).

Erciş’e yakın bir yerde Ermeni köyü olan Deliklitaş’ın adının Deliklikaya olmasını, Hz. Ali’nin düldülünü bağlamak için o delikli kayayı delmesiyle açıklaması (2001a: 100) da mitolojinin yukardaki bazı izahlarda olduğu gibi Seyahatnâme’de önemli bir yeri olduğu anlaşılır.” (Okumuş, 2007a).

mer'in hilafeti zamanında Maraş'a gelen Esved b. Mikdad'ın anlaşma önerisini, Maraş kayseri Cimcime'nin reddetmesi ve Maraş halkının Şir dağına firar etmesi üzerine Sahabe'nin "Maraş hâlî ve vîrân kala deyü bed-du'â" etmelerinden dolayı harap olduğunu söyler (1999b: 102). Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Maraş adının kaynağını mitolojiden hareketle izah etmeye çalışır (2005a: 174).

SONUÇ

Evliyâ-yı bîrîyâ, Kahramanmaraş ve çevresinin tarihî, siyasi, idari ve askeri durumları hakkında temel kısa bilgiler vermenin yanı sıra toplumsal, dinî, kültürel, demografik ve ekonomik boyutları hakkında ayrıntılı bilgiler serdetmektedir. Verdiği bilgilerle, Kahramanmaraş ve çevresinin sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli veriler elde edilebilmektedir. O günün geleneksel toplum yapısının bir gereği olarak dinle iç içe olan ilim ve eğitim konusunda verdiği bilgiler de, K.Maraş ve çevresinin kültür, ilim ve eğitim düzeyinin anlaşılması bakımından kayda değerdir.

Seyyah'ın verdiği bilgilere göre Kahramanmaraş ve çevresinde tarım alanında bağcılık ve bahçeciliğin ekonomik hayata katkısı bulunmaktadır. Ayrıca ticarî hayatta birçok alanda esnafılık ve önemli ticaret mallarının satıldığı bedestenler söz konusudur. Demografik durumla ilgili olarak daha çok mahalle ve hane ile inanç bilgisi verilir. Bu çerçevede örneğin Maraş'ın 42 mahallesinin olduğu ve 11 bin haneden oluştuğu ifade edilir. Bu bilgilerden hareketle o dönemde Maraş'ın kaba bir nüfus bilgisini elde etmek de mümkündür.

Sosyo-kültürel yapı kapsamında imaretler, hamamlar, şehircilik, mimari, ziyaret yerleri, kılık kıyafetler, yiyecek ve içecekler, halkın genel karakteristiği, toplumsal tabakalaşma, mesire yerleri gibi hususlara ait bilgiler dik-kati çekmektedir. Su konusunda Seyyah'ın verdiği bilgiler,

Maraş ve çevresini hem tarihsel olarak hem de bugün anlamamıza dikkate değer katkılar getirmektedir. Su ile toplumun bazı yönleri arasındaki ilişkilerin kurulabileceğini Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz. Suyun, toplumun ekonomik hayatı bazı davranış kalıpları, ilişki biçimleri, eğlenme ve zevk kültürü etkileri gibi hususları, Maraş örneğinde Evliya ortaya koymaktadır.

İlim ve eğitim kapsamında Maraş'ta ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretimin çeşitli boyutları hakkında bilgiler ortaya konulmuştur. Bu bilgilere göre Maraş'ta Evliya Çelebi zamanında cami ve mescitlerdeki eğitim odalarının yanı sıra 11 mederese ve 40 sibyan mektebi bulunmaktadır. Antep'te yine camilerdeki eğitim odalarından başka çeşitli medreseler, yetişkinler için çeşitli okullar ve de 140 ilköğretim okulu vardır.

Din konusunda Maraş ve çevresinde camiler ve mescitler hakkında istatistikî bilgilerin yanı sıra dinî şahsiyetlerin ziyaret yerleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. İbadet yerlerinin ve ziyaretlerin bugün de önemi ortada olduğuna göre, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler oldukça önemli addedilmek durumundadır. Maraş halkının diline gelince, pek çok halkın dil durumunda olduğu gibi Maraş'ın dili hakkında da Seyahatnâme'de ayrıntılı bilgiler bulmaktayız. Gerek sözcükler gerekse cümleler halinde örneklerle, büyük gezgin, Maraş'ın o dönemdeki dil durumunu bize bugüne de ışık tutacak şekilde sağlamaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden anlaşıldığı gibi Maraş'ta Türkçe konuşulmaktadır. Evliya Çelebi'nin eserindeki mitolojik anlatım da dikkati çekmektedir. Maraş örneğinde geçmişte Maraş'ın yıkılması olayı ve Maraş adının kaynağı konusu mitolojiden yararlanılarak anlatılmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde kendi döneminin Maraş'ını, özellikle gözlem tekniğini kullanarak kendine has üslûbuyla sosyal, kültürel

mimarî, dinî, ekonomik, siyasî-idarî, demografik, dilsel, askerî vs. boyutlarıyla hem istatistikî bilgiler vererek hem de yorumlar katarak bize aktarmakta ve böylece Maraş'ın tarihteki önemli bir dönemini anlamamıza büyük bir katkı sağlamaktadır.

* Bu yazı hakem kurulu incelemesinden geçmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahmet Midhat (1314a). “Necib Asım’a Hitaben”, Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c. 1. Haz. Ahmet Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası, ss. vav-mim Ahmed Midhat (1314b). “Necib Asım’a hitaben”, Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1. Haz. Ahmet Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası, ss. fe-şın
- Bruinessen, Martin van (2000) “Kurdistan in the 16 th and 17th centuries, as reflected in Evliya Çelebi’s Seyahatname”, The Journal of Kurdish Studies. 3, 1-11 (http://www.let.uu.nl/-Martin.anBruinessen/personal/publications/Evliya_Celebi_Kurdistan.htm.01.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2007). “Evliya Çelebi”nin Seyahatname’sinde 16 ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan” Çev. Ahmet Akşit. <http://www.diyarbakir.net/cgibin/index.pl?mod=news;op=authorid;id=476>, 17.08.2007
- Bruinessen, Martin van (2003). “Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi”, Evliya Çelebi Diyarbakir” de. Haz. Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay., ss. 25-38
- Bruinessen, Martin van ve Boeschoten, Hendrik (2003). Evliya Çelebi Diyarbakir’de. Çev.Tansel Güney. İstanbul: İletişim Dankoff, Robert (1990), Evliya Çelebi in Bitlis. Leiden, New York:E.J.Brill
- Evliya Çelebi (1314a). Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1.Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası
- Evliya Çelebi (1314b). Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.2 Haz. Ahmet Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası
- Evliyâ Çelebi (1996). Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1. Haz. O. Şaik Gökyay.. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (1999a). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.2. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (1999b). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.3. Haz.Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2001a). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.4. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2001b). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.5. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman İbrahim Sezgin. İstanbul: YKY

- Evliyâ Çelebi (2002). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.6. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2003a). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.7. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman Robert Dankoff. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2003b). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.8. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman Robert Dankoff. İstanbul: YKY
- Evliyâ Çelebi (2005a). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c.9. Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman Robert Dankoff. İstanbul: YKY Evliyâ Çelebi (1938), Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. c.10.İstanbul: Kültür Bakanlığı
- Evliya Çelebi (2003c). “Günümüzün Diliyle Evliya Çelebi’nin Diyarbakiri”. Haz. Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten. Çev. T. Güney. Evliya Çelebi Diyarbakir’de İstanbul: İletişim
- Evliya Çelebi (2005b). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. c. 2: Birinci ve İkinci Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: YKY Evliya Çelebi (1993). Tam Metin Seyahatnâme. c.1-2. Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Evliya Çelebi (1986). Tam Metin Seyahatnâme. C.3-4. Sad. Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş. İstanbul: Üçdal Neşriyat
- Necib Asım (1314a). “Bibliyografya - Evliya Çelebi Seyahatnâmesi-“, Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1. Haz.Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası, ss. elif-vav
- Necib Asım (1314b). “Ahmed Midhat’a Cevap” Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası, ss. mim-fe
- Necib Asım (1314c). “Ahmed Midhat’a Cevap” Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi. c.1. Haz. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdam Matbaası, ss. mim-fe
- Okumuş, Ejder (2006). “Evliya Çelebi’nin Seyahatname”sinde Diyarbakır”. 2. Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır sempozyumu. 15-18 Kasım 2006. Diyarbakır
- Okumuş, Ejder (2007a) “Evliya Çelebi’nin Seyahatname”sinde Tatvan ve Çevresi”. Uluslararası Tatvan ve Çevresi Sempozyumu. 31 Ağustos-2 Eylül 2007. Tatvan
- Okumuş, Ejder (2007c). “Evliya Çelebi”nin Gözüyle Kahramanmaraş”. Yayımlanmamış Makale, İzmir.

CEBEL-İ BEREKET-BULANIK MERAŞ

Şerefüddin Mağmûmî*

Haleb vilâyetinin Meraş taraflarında şüpheli hastalık ortaya çıktığı telğrafla haber alındığından Temmuzun onuncu günü güneşin doğması ile beraber Yarpuz'dan kalktım. Üç saatlik yolumuz hep dağlık ve çamlık olup arazi yeşil mâî ve pembe mika sahrelerinden ibaret ve aralarında “Kuars billûrati” bulunduğundan güneş ışığının aksiyle elmas gibi parılıyordu. “Yanık Kışla” kordununda kolera ile bulaşık tarafın hayvanlarına aktarma olarak dâima ku-

---

* 1860 yıllarında İstanbul'da doğdu. Üsküdarlıdır. Doktordur. Bir süre mesleğini yapar. Abdülhamid'e muhalefet eder. Paris'e kaçar. İttihat Terakî'nin kurucularındandır. Hatta ad sahibidir. Paris'ten İstanbul'a dönemez, Mısır'a yerleşir. Kral Faruk'a doktorluk yapar. Ömrünün son deminde Türkiye'ye döner. 1931'de İstanbul'da vefat eder.

Çok sayıda kitap sahibidir. Eserlerinin bazıları Dr Abdullah Cevdet'in Kütüphâne-i içtihadından çıkmadır.

“Seyâhât Hâtıraları” adlı eser 1890 yıllarında vuku' bulan büyük kolera salgınında görevli bulunan Mağmûmî'nin gezi notlarından oluşmuştur. Eserin bizde aslı vardır. Eser aslı esas alınarak bugünkü Türkçeye aktarılmıştır. Eserin üslubu bozulmasın için elden gelen yapılmıştır.

Eserin 2008'de yapılmış bir baskısı varsa da hiçbir şekil dikkate alınmamıştır. Zira en başta kitabın ve yazarının adı dâhil yanlış okunup yazılmıştır. Yine daha ilk başlıkta bile yanlışlık yapılmış, mesela Bahçe'nin adı Bulanık iken Bulak okunmuştur.

O bakımdan okuma Türkçe baskısı dışı bir okumadır. Bize özgedir.

Ancak seyâhatnâme eski dönemlerin düçar oldukları hastalıklar ve sebepleri bakımından çok önemlidir. Maraş ve kazalarını tanıma bakımından fevkalade değerlidir.

zeydoğuya doğru yola devam ettik. Saat altıda Bereket dağından sıyrılıp çıkarak ufak bir vâdînin kenarına yapılmış “Bağçe” kasabasına varıldı. Burası Bulanık kazasının merkezidir. Üçyüz hâne ile beş on dükkanlı çarşıya mâlik bir karye olup iskana müsâid hanı bulunmadığından memurlardan Kasım Ağa bizi misâfir kabul etti. Hükûmet Konağı dahi harap ve viran bir binâ olup kaymakam, tahrîrât kâtibi vesâir memurlar bahçede ve açıkta oturarak vazîfe ifa ediyorlardı. Bahçe karyesinin havası mu'tedil ve suyu pek latif ise de yağmur seli gibi sokak ve bahçelerden akıp giderek meskenlere taksim olması ve bir hânedede kullanılıp telvis edilerek yine açıktan diğerine geçmesi cihetle temiz değildir. İkâmet müddetim olan iki günde baş vuran otuzu aşkın büyüklü küçüklü hastaların bütünü kanlı basur veya âdi ishâle mübtelâ idi. Rivâyete göre her yıl pek çok kişi bu yüzden vefat edermiş.

Her ne kadar burada hekim ve eczâhâne yoksa da tabiblik eden attarın ta'rifinden tifonun dahî eksik olmadığı anlaşılıyor. Sokaklar sellerin getirip yaydığı hareketli iri taşlarla tabiî kaldırım hâlini almıştı. Aşçı ve lokanta bulunmadığından misâfir indiğimiz hânedede taam edileceği zârûri. İlk akşamı karantina heyetinden olup benden evvel Bulanığa varmış olan Doktor Hayri Bey ile berâber sofraya geçtik. Bulgur pilavı vesair taam sahanları sininin üzerine dizilmişti. Arada bir tabak dolusu çiğ köfte gözümüne ilişti. Pişirilecek iken unutulup çocuklar tarafından sehven getirildiğine zâhip oldum. Ve Hayri Beyin yüzüne baktım. Fikrimi anlayup bu havâlide çiğ köftenin pek makbul taam olduğunu ve çiğ etin çiğ bulguru bolca kırmızı biber ve soğan ile karıştırarak yapıldığını söyledi. Alışık olmadığımız için ikimiz de yemek değil tatmadık bile. Hâne sâhibi yufkaya sarup sarup yuvarladı. Bulanık'ta ahâli ekmek ve pide yerine mayasız hamurdan yufka yapup yemektir. Hatta birkaç haftalık kumanyayı birden yapup daha sonra su serpeleyerek yumuşatıyorlar.

Bu kaza ehâlisi kâmilten tütün ziraatı ile meşğul olup senevî 300 bin kilo tütün hâsıl etmekde ise de tohumlarının bozukluğu ve hasad ve ziraatdeki kusurları sebebiyle mahsulleri kıymetsizmiş.

Burada iki gün konaklamaklığımın sebebi öndeki köylere sevk ettiğim tahrir memuru gelsin içindi. Mümâileyh gelir gelmez Maraşa müteveccihen yola düzldük. Bulanık'tan Maraşa iki yol mevcut olup biri düz ve rahat ise de ovadan geçtiği cihetle ziyâde sıcak ve sinekli ve diğeri dağ ve mahallî ta'birle yayla yolu olup serin ve soğuk pınarları bulunduran fakat biraz zahmetli ve meşakkatli imiş. Mevsim icâbı ikinci yolu seçerek yürümeğe başladık. Hakîkaten çetin olmakla berâber güzergah pek hoş idi. Bir adam kucaklayamayacak cesâmette çam ağaçları arasından püfür püfür esen rüzgarla kat-ı mesâfe etmek bir iki saat yürüyünce buz gibi soğuk ve temiz su kaynaklarına tesadüf eylemek bulunur ni'metlerden değildi. Akşam ezânında Maraş livâsı hudûduna ve "Hac bel" mevkiine varıldı. Halep vilâyeti hastalıklı olup Adana'dan bu tarafa geçenlere karşı buraya garantihâne kurduğundan gardiyanlar önümüze düşüp bizi çadırların önüne götürdüler. Tabib ve memur ile kordun muhâfızı yüzbaşı efendi istikbâlimize çıkarak tütsülendikten sonra geçişimize mü-sâade edilmesi için mutasarrıfın emrini almış olduklarını söylediler. Polverizatör makinemizi hazırlatup gerekli işlemleri icrâ ile temiz yakaya atladık. İlerde münâsip karye bulunmadığından geceyi burada geçirmemizi teklif ve kendi çadırlarından birini bize tahsis ettiler. Çadırın önüne sekiz on çam kütüğü yığılup ulu bir ateş yakıldı. Güzelce karnımızı doyurup soyunmadan yattık uyuduk. "Hac bel" yüksek bir tepe ve şiddetli rüzgar uğrağı olup gece soğuk bizi âdetâ üşüttü. Ve hatta titretti bile. Sabahleyin uyanır uyanmaz konyaklı çaylarla kanı kızdırarak hayvanlara bindik. Yolumuz dünkü gibi idi. İnişleri ve yokuşları ziyâde ise de yayan yürütecek kadar değildi. Çam ve meşe

ormanlarında asırlar mahsûlu bir çok ağaçların yıkılıp harap edildikde ve bir çok ağaçların kesilip bırakılmakla yerde çürüyüp yatmakta olduğu nazar-ı teessüfe çarpıyordu. Gah dağların pâyesinden geçid bularak yükseliyor gah zümrüdün çayırda örtülü vadilerde yürüyorduk. Üç saat sonra yaylaya çıkmış “Yörük”lere tesadüf ettik. Sekiz on aileden ibâret bir cemâat. Meskenleri dört tarafı açık ve üstü meşe dallarıyla örtülü yeşil haymalardan ibaret idi. Sabahleyin çoluk çocuk kadın erkek bütün halk bir büyük faaliyet içinde bulunuyorlardı. Hayvanları otlamak üzere yamaca yayılmış, erkekler geçileri sağmakla meşğul, ihtiyar kadınların bir kısmı yufka ekmeği pişirmekte, genç kızlar haymaların önüne konulmuş ve yekdiğerine çatılı üç direğe bağlı tulum şeklindeki yayıktan tereyağı çıkarıyorlar. Bizi uzaktan görünce bağışarak, koşuşarak da’vet etdiler. Ve bakraç dolusu süt ve tâze ayran ikrâm eylediler.

Bu dağ yolculuğu esnâsında o kadar iştahım açıldı ki ta’rif edemem. Her pınara varışta kumanya sepetini önüme koyup haylıca peynir ve ekmekle peynire dayanan nevâleyi yedikçe iştahım artıyordu. Memba’ların en güzeli “Çatal pınar” denilen kaynak idi. Gâyet büyük bir çınar ağacının kökleri arasından iki göz sâsıtasıyle fışkıran soğuk su çobanlar tarafından yapıp konulmuş çatal oluktan akıyordu. Burada öğle konağı yapıp bir saat kadar istirahat ettik. Biz yemek yerken ormanda uzakdan uzağa kaval ile mükemmel “Cezâyir havası” işidilmeğe başladı. Yabanda bu “muzika” garibime gitti. Nihâyet ses yaklaşıp ağaçlar arasından bir çoban bir don bir gömlek, yalın ayak başı kabak bir artist zuhûr eyledi. Beş on geçiyi de önüne katmış. Selamdan sabahtan sonra sordum. Meğer beşinci ordu Şam merkez muzikasında filavtacı çavuşuymuş. Askerlik hizmetini bitirince memleketine dönüp çobanlığa başlamış. Bize birkaç havalar çalarak zevk ve hazlarımızı artırdı. İkindiye doğru ta’kip etmekte olduğumuz iki dağ silsilesi arasındaki buğaz genişlemeğe iki tarafında susam ve

darı tarlaları peydâ olmaya başladı. Nihayet boğazdan geniş bir ova ve ufku tehdit eden akçıl ve yüksek Ahır dağlarının eteğinde Maraş beldesi seçildi. Üç saatte ovayı aygırlayup geçtik. Siyah kuyruklu yüzlerce leylekler her tarafta uçuşuyordu. Şehre iki saat kaladan i'tibâren bütün arâzi çeltik ya'ni prinç tarlasından ibâretti. Gayet geniş olan "Ak çay"ı hayvanların karnına kadar âdetâ yüzerek geçüp mağribde Maraşa dühûl ve eşyalarımızı belediye dâiresinde bırakup kendimiz misafireten Belediye Reisi Ahmed Efendinin selamlığına indik.

MARAŞ KASABASI

Konumu ve mevkii itibâriyle Bursa'ya pek benzer. Onun gibi bir ovanın kenarına yaslanmış ve dağ silsilesinin payesine sığınmıştır. Şu kadar fark var ki Bursa ovanın nihâyet-i cenûbiyyesinde Maraş ise kuzey kenârındadır. Bursa'nın Keşiş dağı ağaçlar ve nebâtât ile örtülü olup halbuki Maraş'ın gölgesine ilticâ ettiği Ahır dağı çıplak ve kelsi olmağla akçıl rengdedir. Bursa ovası bağ ve bahçeler ve dutluklarla bir zînet ve ihtişam-ı tabîi arzî etmekde iken Maraş ovası pirinç tarlalarından mezâri-i sînâiye hâlini kesb etmiştir. Burûse ovası yilankâvî mecrâ ile akup giden Nilüfer deresiyle sulandığı gibi Maraş vâdîsi dahi "Ak çay" vasıtasıyla ona nazîre yapmaktadır.

Maraş deniz seviyesinden 700 metre yüksek olup uzakdan manzarası pek hoş ise de dâhilen o derece ma'mur ve gelişmiş değildir. Buna da iki defa dûçar olduğu yangın sebep olarak gösteriliyor. Sekiz bin hânesi, otuzbeşbini geçen nüfusu, Arap tarz mi'mârisinden yapılmış zarif saçaklı ve menşûrî minâreli câmileri, eski Ermeni kilisesi, tonuz kemerle örtülü geniş bir bedesteni ve çarşısı, iki eczâhânesi vardır. Dört bir tarafı onyedî bin tahmin edilen bağ ve bahçelerle çevrilidir. Şehrin ortasında ve bir tepe üzerinde harap bir eski kala bakiyesi meşhûd olup "Zülkadiriyye" hâkimlerinden

“Alaüddevle”nin yapı eseri imiş¹. Ahâlisi sanatkâr ve mâ-hir kimseler olup hele saraç esnafı Türkiye’de birinciliği ihraz etmiş ve saraç işleri her yerde şöhret kazanmış ve Avrupanın birkaç eser sergilenen yerinde bile büyük tak-dirlere mahzar olmuştur. Doğramacılıkta da bundan geri kalmıyor. Bâhusus civarda ceviz ağaçları dahî bol bulun-duğundan yapılan her türlü konsol, karyola, yazihâne, be-şik ve kanapelerin zarâfetce Avrupa ma’mûlâtından farkı yoktur. Hele fiatları o kadar ucuz ki yolsuzluk sebebiyle nakliyâtın güçlüğüne bakmayarak birkaç takım sandalya ve kanepeler ile seyâhat için nakli mümkün bir yataklık sipâ-riş etdim. Avrupa taklidi ve yerli tarzında aba ve alaca dâhi dokunarak içerde ve mülhakatda sarf ve istihlak edi-liyor. Kuyumculukta dahî hayli eser terekki meşhud idi. Maraş’da fevkalâde ucuzluk olup bir batman (iki buçuk okka) et dört beş guruşa, bir batman nefis tereyağı 12 ila 15 guruşa en iyi üzümün batmanı yirmi otuz pâreye idi. Bir meteliğe üç dört okka kar veriyorlar. Yalnız bahalı olan bir şey var ki o da akçedir. Burada para kazanmaktan müşkül şey yokdur. Meraş kervan caddesi üzerinde bu-lunmadığından ve Haleb ve Adana’ya şoseler yapılmadı-ğından ticâreti pek durgundur. Zâhiresini etraftan celb etmekde olup prinç, mayam kökü, kuru üzüm, sehtiyan, saraç işleri ve mensûcât başlıca ihrâcâtıdır. Son senelerde üzüm dahi revaçsız kaldığından pekmez ve sucuk sâire yapıyor. Üzümden hâlis rakı çekilmekte ise de ihraç edilemiyormuş. Eğer Adana-Mersin şimendiferi Maraş’a kadar uzadılsa ve Halebe şose ile bağlansa ticârî işler ko-laylık kesb edeceğinden şehrin gelecek serveti pek ziyâde artacaktır.

Gezi yerleri: Maraş bağlık ve bahçelik bir yer olmağla belde etrafı genellikle nüzhetgâh ise de on dakika kuzeyinde ve dağın eteğinde “Kırk göz” denilen mahal

---

¹ Maraş Kalası Eti’lerden kalma bir eser olup sonraları tâmirat görmüştür. Yazar burada yanlış bilgilendirilmiş olsa gerektir.

İstanbulun mesar burunu sularına üstün ve tercih edilecek kadar ferahfezâdır. Korular arasından bahçeler kenârından uzanan ince bir yolu ta'kip ile genişçe bir meydâna çıkılınca hakîkaten ismi ile müsemma olmak üzere birkaç arşın mesâfe ile kırk noktadan ab-ı hayât kaynayup sel gibi akarak iki büyük arka birikiyor. Ki bunların biri açık olarak ince yolun kenarından akmaktadır. Tadımı hafif ve hoş olan bu su Maraş'ı ihyâ etmekte. Zevk ve safâ erbabları akşamları buraya gelüp çalgılarla eğlenmekte ise de el ve ayak yıkamak, suya hayvan sokmak gibi haller bu leziz suyu daha yerden kaynar kaynamaz kirmektedir. Buraya yarım ve bir saat uzaklıkta güzel sayfiyeler vardır.

Tıbbî topoğrafyası: Maraş her ne kadar Sûriye kıtasından sayılır ise de hava durumu bakımından tamam Anadoludur. Yazın sıcaklık 30 ile 35 derece olup yılda bir iki gün kırka kadar çıkarmış. Kışın soğuğu şiddetli ve karı bol olduğunu söylediler. Anadolunun vasatına kadar Adalar denizi ve Akdeniz sath-i mâilinde bulunan yerlerin en sıhî ve serin rüzgarı “garbî” denilen imbat olup karadan gelen hava ise gevşek ve vahimdir. Meraş dahi temâmen Güney ve Batıya nâzır bulunduğundan batıdan gelen rüzgara temâmen açıktır, karşıdır. Güneşin batmasıyla berâber zuhur ve yavaş yavaş şiddetlenerek sabaha kadar devâm eder. Ve âdetâ fırtına hâli kazandığı olur. Havası mu'tedil ve esâsen hoş ise de prinç tarlalarının şehrin kenârına kadar sokulmuş olması sebebiyle bozulmakta ve sonbahar mevsimi sıtmalar tevellüd eylemektedir. Arkasının dağlar ile mesdûdiyyeti ve suların sokaklar ve bahçelerde saçılarak ve açıktan akması anlaşılacağı üzere havayı rutubetle dolduruyor. Toprak durumuna gelince Maraşın zemini kilsî ve taşlı olup bir meyilli satıh üzerinde mebnî bulunduğundan çeltiklerde olmasa yakınında durgun sular ve bataklıklar yoktur. Ahvâl-i mâiyeye nakl-i kelim olunca feyyaz-ı kudretin Maraşa ihsanda ibzâl ettiği saf suya pek az yerler nâil olmuştur. Şehrin yarım saat uzak-

lıktaki kuzeyinden iki göz vasıtasıyla fişkırın bu sular on Maraşın su ihtiyaçlarına yetişecek kadar boldur. Birinci menba' "Kırk göz" olup evvelde mezkûr olduğu üzre kırk noktadan su kaynıyor. Ve iki ark vasıtasıyla bahçelere ve sonra mahallelere dağılıyor. İkinci menba' "Pek göz" olup evvelkinin on dakika mesâfe-i şarkiyyesinden bel kalınlığında çıkup memleketin doğu kısmına gidiyor. Her ikisinin de lezzeti güzel, hazmı kolay olup bir çok memleketlerde zarûrete binâen en âdî göl ve bend suları bin türlü külfet ve masraflarla nakledildiği halde burada su kanalları inşası tasavvur bile edilmemiş, o canım memba' suları sel gibi açıktan gürül gürül akup giderek yüzde doksanbeşi boşu boşuna ziyan olmaktadır. Daha gözden fişkırır fişkırılmaz içine hayvanları sokuyor, çamaşın, yün vesâire yıkıyor ve açıktan akarken büsbütün pislenerek sonra şehre varıyor. Yakın mahallelerde üstü örtülü bir mecra-kanal yapılmış ise de fâsıla fâsıla açıklıklar bulunduğundan oralarda birçok kişinin ayaklarını yıkadığı ve tahâretlendiği bizzat defalarca gördüğüm şey oldu. Su bundan sonra könk borularla hânelere girmekte ve ekserisinin havuz ve yalağında birikerek bir mikdârı helalara ayrılarak bâkisi komşu evlere geçmektedir.

Bu könk borularla lağım mecrâlarının inşâ usulündeki fenâlık sebebiyle sızmaların olması da ayrıca bir meseledir. Herhalde Maraşlılara suyu temiz ve çıktığı gibi saf olarak içirmek ve bu sûretle bir çok hastalıklardan kurtarmak için birkaç bin lira masrafla pınar başlarında mahzenler yapıp kâfi miktarda suyu ayırmak ve sonra demir borularla veya harçla kapadılmış kanallarla getirüp mahallelere ve musluk usulüyle evlere tevzî ve taksim etmek icâb eder. Suyun artan büyük kısmı da açıktan bahçelere ve değirmenlere istediği gibi akup gitsin.

AHVÂL-İ BELEDİYYE

Maraş'ın sokakları eski usulde dar ve eğri büğrü olup çarşı ve civarı kaldırımla döşenmiş ve yukarı mahallelerin sokakları ise sellerle gelüp yapılan çakıl taşlarıyla örtülmüştür. Hatta Belediye tabiatın bu ameliyatını takliden arasıra diğer sokaklara dahî getirüp döktürmektedir. Evler ekseriyetle kerpiçten yapılmış ve kiremitle örtülüdür. Bütün lağımlar kasabanın derûnundan geçen “Acem deresi, Kanlı dere, Kuru dere” vesâir yedi sekiz dereye dökülmekte ve kullanılmış su vasıtasıyla sürüklenüp aşağı bahçelere yayılmaktadır. Dere boyundaki hânelerin tuvaletleri cumba gibi hârice yapılmış, bu da birçok cadde ve sokaklara iğrenç bir manzara vermiştir. Kasabanın temizlik ve aydınlatma işleri ehâliye bırakılmış olup birkaç günde bir çoluk çocuk süpürge ve küreklerle sokaklara üşüşerek ortalığı süpürmekte ve birikintileri derelere atmaktadır. Belediye üç beş amele tutup dereye yığılmış birikintileri suyun akıntısıyla aşağı sürdürüyor. İşte o kadar.

Maraş'ta şehre mahsus hastalıklar: Çeltikler sebebiyle sıtmaların envâi, sular yüzünden kanlı basur, tifo ve ishaller ve her türlü göz hastalıklarıdır.

MARAŞ-ELBİSTAN-ZEYTUN

Temmuzun ortalarında Elbistan ve Zeytun cihetlerinin sıhhî teftişini yerine getirmek üzere sabah üzeri Maraş'tan hareket ettik. Her kimle görüştüm ise bu cihet yollarının sarplığından ve tehlikesinden bahsetti. Ben ise geçen sene keşiş silsilesini gecenin karanlığında bin müşkilat ve zahmetle aşarak Atranosa gittiğimi, bu yerlerin ondan çetin olamayacağı cevabını veriyordum. Yalnız bir ihtiyâtî muamele olmak üzere gerek hamûle gerek binek için beygir yerine dağları keçi gibi tırmanıp çıkan muallim katırları seçtik. Mekkâreci katırı püsküllü ve saçaklı ve sırtını incitmeyen hafif eğerden pek memnun olduysa da henüz birinci defa başına takılan başlıktan, ağzına sokulan

gemden huylandı. Alıştırıncaya kadar haylı zahmet çekdik. Yolların emniyetsizliği sebebiyle Mutasarrıf Abdülvehhab Paşa mâiyetimize üç süvâri jandarmayı yoldaş etti.

Maraş'tan Elbistana "Koç dağı, Kısık, Zeytün" nâmıyla üç yol varmış. Biz kestirme olan "Kısık"dan geçmeye karar verdik. Güneyden girdiğimiz Maraş'ın kuzeyinden çıkarak Ahur dağı eteğine varılınca gayet dik fakat bereket versin geniş ve zemîni moloz döküntüsünden ibâret yokuştan bir saatte silsilenin tepesine çıktık. Başımı geri çevirince manzara pek muhteşem idi. Hele rüzgardan zor duruluyordu. Geceleyin Maraşın büründüğü mavi sis perdesi sıyrılmaya başlamış önünde yemyeşil çeltik tarlalarından ibâret ova, yilankâvî mecra ile dolaşan "Akçay", daha ilerde Gavur dağlarının son kademesi, ara yerde Islâhiye ovası, âyine gibi parlayan gölcükler, kasabanın yanında yirmiyedi türlü üzüm veren meşhur bağlar, daha açıkda "Ayıntab" şosesi ve Pazarcık ovası hep kuş bakışı ile bir tablo gibi görölüyordu.

Bu latif levhayı arkada bırakıp kuzeye doğru katırları ökçeledik. Yol temâmen taşlı ise de o kadar geçişi zor değildi. Tehlike yalnız hayvanın ayağının kaymasından ibâretti. Arâzi temâmen çamlık ve pırnarlık. Göz alabildiğine sivri ve yuvarlak akçil ve serpme tepeler görünüyor. Birkaç boş dere tepe aştıktan sonra seyredilen sahne arasında "Ceyhan" nehrinin birçok dirsekler, dâireler şeklinde yilankâvî mecrası ve ara sıra taşlıklardan düşerek teşkil ettiği beyaz köpüklü çağlayanları görüldü. Dört saat kadar giderek nehir kenarına vardık. Öğle yemeğini yedik. Zeval vakti tekrar hayvanlara binerek iki saat kadar Ceyhanı uzaktan tâkip ile ahşap Hamidiye köprüsüne vardık. Oracıkda bir de zaptiye karakolhânesi vardı. Köprüden geçmek "Zeytun"e gidecekler için olup biz eskiden olduğu gibi nehrin menbana doğru sağ sahili kovalıyoruz. Fakat yolun hâli kâmilten değişti. Bir honinin içerisi gibi iki dağ silsilesi yaklaşarak boğaz yavaş yavaş daralmağa başladı.

Nehrin kenarında düzlükden eser kalmadığı cihetle dağın nehre mümted sath-ı mâili ortasındaki bir keçi yolundan gitmeğe başladık. Buna yoldan ziyâde iz demek yakışık alır. Yüzeyi nihâyet birbuçuk karıştan ibâret sol taraf bir iki yüz metre uçurum olup aşağıdan korkunç sada ile köpükler içinde yuvarlanıyor. Sağ taraf ise gayet dik ve minâre boyu dağ. Zemin toprak veyâ taş olmayıp kâmilten iri kumdan mürekkeb, âdeta tesviyeli, bir moloz yığını hâlinde. Uçurumda ise ağaç dikenlik taş vesâir ilişup kalacak bir pürüz dahi bulunmadığından mâzallah katırın ayağı kayup yuvarlansa soluğu Ceyhan nehrinde alacağız. Her adım atdıka hayvanın tırnakları altında toprağın kayup dökülmesi ve arasıra ayaklarının boşa ve yolun hâricine kaçması beni ürkütüp titretiyor, heyecandan nefesim tutuluyordu. Bu korku sâde bende mi ya? Altımdaki katır da zangır zangır titriyor. Ve yan gözle uçuruma bakınca dehşet içinde kalarak gövdesini sevk-ı tabîi ile dağ cihetine temâyül etdiriyor. Bîçâre hayvan bu vaziyetle yürürken arka ayaklarının uçuruma dönerek asıl en büyük tehlikeye sebebiyet vereceğini hiç bilmiyordu. Fakat ben bu tehlikeyi pek açık gördüğümden dosdoğru vaziyet alup yürümesi için çalışup duruyordum. Bu sarplık yetmiyormuş gibi en nâzik bir mahalde sineklerin hem de bir darbeye hayvanın derisini delüp kan fışkırtan bir nevi' sineklerin katırın başına ve karnına hücum ile bîçâreyi çırpındırması muhatarayı bir kat daha artırdığından ben bir tarafında mendil sallayıp haşerât ve eziyet edicileri koğarak hayvanımızı himâye etmeğe mecbur oldum. Çünkü işin şaka götürür yeri yok. Denizde kayığa binenler (hayat ile memmat arasında bir karış var) dedikleri gibi şimdi bizim de hayat ve memâtımız arasında bir katır tırnağı kalmış idi. Hem maâzallah ne müthiş ölüm.

Buğaz gittikce darlaşarak nihâyet iki silsile arasındaki mesâfe sekiz on metreden ibâret kaldı. Dağlarda sekenistâne döndü. Her biri bir hâne kadar büyük kayalar

yuvarlanarak kimi yolu kapamış, kimi dereye kadar inüp suyun akmasını güçleştirmiş. Ba'zan öyle yerlerden geçiyoruz ki yan tarafımızda kışla gibi bir dağ parçası çatlayup yarılmış ve dökülmüş vaziyetinden heman üzerimize yıkılıverecek diye insana vehim geliyordu.

Buğazın iki yanını tahdit eden yalçın kayalar o kadar fenâ durumdaki yüzeyleri dereden yukarıya genişleyerek yekdiğerinden uzaklaşacağına bilakis yaklaşarak âdeta yekdiğerine kavuşup kapanacakmış gibi oluyordu. Yâni buğazın yukarı tarafındaki mesâfesi aşağıdakinden daha kısa idi. Yol o derece sarplaştı ki âdeta minâre merdiveni gibi dik yekpâre kaya üzerinde birkaç yüz metre yükseliyor ve tekrar aynı halde iniş aşağı iniyorduk. Kim bilir kaç asırdan beri binlerce hayvanların aynı izden mürûriyle tamam beygir tırnağı şeklinde havan gibi oyuklar peyda olmuş. En dikkat olunacak şey hayvanın ayaklarını o çukura tesâdüf ettirmesi idi. Maazallah şaşırıpta başka yere basacak olsa derhal kayup devrileceği bedihi idi. Yarım saatlik, bir saatlik geçit değil ki inüp piyâde gidesin. Tüm gün böyle devam ediyoruz. Nihâyet yokuşları katırla çıkmak, inişleri yayan inmek usulünü ittihaz ettik. Her iki halde de insan nereye atf-ı nazar edeceğini kestiremiyor. Bakışlarım uçuruma atfedilmiş olsa gözler kararup vücud ürperiyor. Yukarı başımı kaldırsam iki taraftan eğrilmiş vahşi kayaları görerek üzerimize kapanıverecekmiş gibi ürküntü veriyor. Önüme bakınca aman hayvanın ayağı ayakların dışında kalacak diye yürek hopluyor. Geriye bakınca (biz bu yollardan nasıl geçtik?) diye hayret ediyor. İleri bakınca (nasıl geçeceğiz?) diye düşünüyordum. Bu geçid yerlerinin ahvâliyle mütenâsib isimleri de var. Bir nokta var ki taşı oyulup yarım tünel şeklini almış. Oraya “it atan”, öteye “kanlı bel” birisine “karga konmaz” gibi adlar takılmış. Yolda iki mekkare hayvanı lâşesine tesadüf etdik. Buğazlayup bırakmışlardı. Sonra işittim. Bu kısık yolunda her yıl onbeş yirmi hayvan telef olurmuş.

Darlığından kinâye “kısık” denilen bu yola bölge ahâlîsi “Dünya sıradı” diyorlar ki isimlendirme yönündeki isâbeti bende itiraf ederim. Düşünüyorum da Bursa’nın Atranos yolu bunun yanında mükemmel cadde halinde kalıyor. Yolda pek çok pınarlara tesâdüf ediyorduk. Kayaların tepesinden bel kalınlığında bir sütun mapür küllene rek diklemesine sekiz on metre aşağıya düşüp düz bir taş çarparak şemsiye gibi bir şekil alıyor. Sonra bir müddet daha akarak tekrar aynı şekil düşüşlerle birkaç yüz metre mesâfe inerek Ceyhana karışıyordu. Misis ve Hamidiye cihetlerinde akışı fark edilemeyecek kadar ağır olan bu nehrin buradaki süratı pek ziyâdedir. Vahşî manzarası bakışı örttüğü gibi şarılıtlı sâdası da kulağa tesir ediyordu. Yolcuyu bir kat daha korkuya düşürecek ikinci bir mesele daha var. Ki o da hiçbir yerde dikiş tutturamayan eşrârın burayı kullanma noktası ittihaz eylemiş olduklarını zabtiyelerin söylemesidir. Bu sebeble ikisi öne geçüp öncülük, biri geri kalıp pişdarlık ediyor ve martini tüfeklerini de tetikte tutuyor iseler de burada ufak bir kaya parçasının tüfenk değil top güllesinden ziyâde işe yarayacağı, eşkıya bir kitleyi yukardan yuvarlıyarak bizi mahvedebileceğini düşünerek endişeleniyordum. Boğazın iki yan dıvarı olan yarlar umûmiyetle çıplak ise de bir avuç toprak bulunmayan o şâkûl istikâmetindeki çatlaklar arasından yine türlü türlü çam ağaçları zuhur etmişti.

Tepemizde semâyı dar bir şerit halinde görüyorduk. Güneş boğaza temâmen giremediği halde yine hava fevkalâde sıcaktı. Ve günler şiddetli sıcak olması sebebiyle firun ağzından çıkar gibi esen sıcak rüzgar büsbütün tehammül gücümüzü kesiyordu. Akşama kadar bin meşekkat içinde dolana dolana yilankâvi iz ile kayalara tırmanıp, kıvrana kıvrana bayırlar inerek gurup zamanı nehir kenârında ufacık bir alana ulaştık. Otuz kırk hânedan ibaret “Alışar” nâmıyla bir köy vardı. Geceyi burada geçirmeye karar verdikse de bütün köy halkı yaylaya çık-

mış olduğundan evlerin hepsi kapalı idi. Çayırılık bir mahalde yüklerimizi indirtüp dâirevî dizerek açıkta konaklamağa mecbûr olduk. Yoldaşım Bektaş Efendi kumanya zembilini açarak muhteviyâtını yokladı. Ekmek peynir bol. Fakat söğüşler kokmuş. Etrafı dolaşarak bir değirmene tesâdüf ettik. Ve değirmenci babanın yegâne cılız horozunu satun alup kendisine emâneten bir de toprak tencere getirtüp çalı çırpı ateşinde horozu pişirerek kemâl-i iştihâ ile karnımızı doyurduk. Saferin onbir günlük ayı bize fânusluk ediyordu. Saat ikide yatma hazırlığı görüldü. Bununçün zaptiyelerin nöbetleşerek uyumasını tenbih ettim. Ve müşammeayı yere serüp yağmurluğun kokulesini başıma çekerek ve heybeyi yasdık yaparak uzandım. Yatdım. Zeminin sertliği gemiklerimi sızlattıysa da gündüzün yorgunluğu buna galebe çalmağla uyumuşum. Saat altı buçukda gözlerimi açınca bakdım ki zaptiyelerin üçü de tembihimizin tersine horul horul uyuyor. Tehlikeli arâzide eşkiyâdan sarf-ı nazar ayı, yaban domuzu hatta pars sığınağı olan dağlar arasında böyle cümleten uykuya varmak kadar tedbirsizlik olamaz. Zorla nöbetciyi uyandırdım. Neye yarar ki benim de uykum kaçtı. Cıgaraları yakıp oturduk.

Parçalı bulutlar arasına geçüp türlü şekiller, manzarlalar arz eden kameri, guya bize göz kırpar gibi pırıldayan yıldızları seyr ve temâşâ ederek ve dağların yekdiğerine çarpan gölgelerine bakarak birkaç saat geçirdik. Ortalık ağarmağa başlayınca “Hazırol” kumandasıyla herkes yataklarından kalktı. Eğerler vurulup eşyalar yükledilerek dokuzda “Arş” emriyle yürünmeye başlandı. Dört saat kadar yine nehrin kenârından, kayaların altından ve üstünden dünkü gibi yürüyüş ile sağ yaka silsilesinin tamam tepesine çıktık. Ki sola bakılınca dört beş yüz metre dik uçurum ve aşağıdan Ceyhan görülüyor. Sağ cihette aynı derinlikde Kuru dere. Geçtiğimiz yer ise üç dört metre arzında. İnsan iki tarafa bakınca başı dönerek sarhoş gibi

sendeliyor. Artık kısık buğazını solda bırakup silsilenin sağ cihetine doğru uzaklaşmaya başladık. Tepenin yan tarafında telgraf telleri boşlukta mahya ipi gibi eğrilikler teşkil ediyordu.

Kışın buralara pek çok kar düşerek dereleri ve çukurları doldurduğunu ve yolcular izi gaib edüp tek kişi kara batarak telef olduğunu sūvâriler söyledi. Zeval vaktinde bir pınar kenarına konduksa da kumanyamız yalnız kuru ekmeke inhisâr etmişti. Etrafta köyden möyden eser yok. Bir saat istirâhattan sonra tekrar yola devam etdik. Mümkün mertebe sarplık zâil oluyor. Düzlüklere vâdilere rasgeliyoruz. Beynelahbab genişçe bir vâdiye çıkınca gözümüze beş altı çadır ilişti. Zabtîye burada “içme” nâmiyla kudretten kaynar ekşice bir su bulunduğunu ve yazın civardan birçok âileler gelüp haftalarca ikâmet ettiklerini söyledi.

Hayvanları o cihete sürdük. Ma'den suyunda kadınlar çimdiği için birkaç dakika beklemekliğimizi ricâ etdiler. Çimmek dedim de hâtırıma geldi. Bu havâlinin kendine mahsus elfaz ve ta'biratı vardır. Meselâ Adana cihetinde sisama küncü, pamuğa koza, yulafa şeffaf, keten tohumuna zerek, natasa killehat kanal ve cu'düle hammal, su dolabına mavra, rakıya zoğ, destiye cere, yıkamağa Yunmak, evete belî, ve Cebel civarında beze mavrım, âile ve zevceye horanta, kadına eksikli, öldürmeğe urmak, üzümlükütüklerine neyek, banyo etmeye çimmek, bahşışa şâdanlık diyorlar. Ki aynı ta'bîrata Maraş ve sonra Kilis taraflarında dahî rast geldim.

Ne ise kadınlar giyinüp çıkınca ma'den suyunun yanına gittik. Etrafı bir arşın dıvarla çevrili ufarlak ve daştan bir havuz olup bir köşesinden su kaynamakta idi. Burası banyoya mahsusdur. Yanında ufacık bir kuyu mevcut olup asıl memba' noktası imiş. Bir maşraba ile alup içiyorlardı. Bende alup tatdım. Çitli suyuna benzer hâmız karbonlu ve karbonit sodalı bir su. Temas ettiği taşların sathı

kırmızılanmış idi. Gazı gayet çok, hassası müderrer ve hâzım olduğunu, sarılık hastalığına (karaciğer) iyi geldiğini çok miktarda ishal verdiğini söylediler.

Tekrar hayvanları sürerek saat onda bir dağın tepesine çıktık. Gözümüzün önünde tecelli eden manzara geçtiğimiz yerlere benzemiyordu. Tek ağaç veya fidandan mahrum bir ova. Yanlarında çıplak ve çoğunun toprağı akup asıl iskeleti olan beyaz taş kitlesi meydana çıkmış honik dağlar bütün bu yerlerin nebâtâtı harâretin te'siriyle kuruyup sarardığından âfâkî bir turuncu reng kaplamıştı. Ovaya inüp hâneleri ham kerpiçten ma'mûl ve bağçeden, ağaçlıktan mahrum köylerden geçüp Elbistan kasabasına yaklaşmışdık. Ki karşumuza çıkan bir köylü Kaymakam Beyin hizasından geçmekte olduğumuz küçük köyde ikâmet etmekte olduğunu söyledi. Süvârîlerden birini segirtüp gelişimizden haberdar ettik. Ve vuku' bulan da'vetleri üzerine yükümüzü kasabaya gönderüp kendimiz bahçeye girdik. Entârisini beyaz iç donunun içine koyup bağlamış ayaklarında na'ım, baldırı çıplak, ak sakallı kaymakam bizi istikbal etti. Maraş tahrîrat müdürü olup a'şar ihâlesi zımında buraya gelmiş olan ileri gelen ediplerden Fânî Efendi ve kazanın başlıca memurları mevcûd idiler. Yirmi adım öteden kaynayup bahçenin ortasından giden suyun kenârında ve havız başında oturup görüşdük. Ve akşam yemeği yedik. Ve gece herkes gibi bize de dört ayaklı tah-ta kerevit getirüp birer yatak kurdular. Açıkda suların şırıltı, yaprakların fısıltısını ninni gibi dinleyerek uyuduk. Sabahleyin erkenden kasabaya inildi.

ELBİSTAN KASABASI

Haleb vilâyetinin en kuzeyinde Meraşa 24, Halebe 68 Sivas ve ma'mûretülaziz vilâyetleri hududuna 10 saat kadar mesafede kaza merkezi bir kasaba olup ovanın güney eteğinde kurulmuş olup 1500 hâneyi şâmildir. Ceyhan kasabanın önünde ikiye ayrılıp sonra mahallelerden çıkın-

ca tekrar birleştikten Elbistan bir ada üzerinde kalıyor. Binaları bütünüyle kerpiçten yapılmış ve çamurla sıvalı içerden ve dışardan badanalı değildir. Etrâfında ve Ceyhan kenarında kavak ve söğüd ağaçları vardır. Sokakları kaldırımli çarşısı hasırla örtülüdür. Şâyân-ı tavsîf yüksek bina görmedim. Büyük Malatya zelzelesinde burası da hasara uğrayup hükümet konağı hasara uğradığından kira ile bir haneye nakletmişler.

Elbistan eski bir memleket olup Maraş'tan evvel "Zülkadiriyye" hükümdarları burada ikâmet edermiş. Vakıtle bahçeye benzedüp "Elbistan" demişlerse de halihazırda bu benzeyiş yoktur. Mevkii Maraş'tan çok yüksek ve çıplak olmağla kışın soğuğu pek şiddetli imiş. (İnsanın eli yaş iken demiri tutsa yapışır, el yüz yıkanınca sakal ve bıyıkdan buzlar sallanmaya başlar. Hamur yağurmak mümkün olmadığından her âile teşrinlerde üç dört aylık yufkasını bişürüp saklar.) dediler. Yaz sıcaklığının pek yüksek olduğunu bizzât hissettik. Adana ve Maraş taraflarını ihyâ eden "garbî" rüzgar burası için sıcak ve vahim olup bu hududdan itibâren şimal ve şarkî rüzgarları aranıyor. Ceyhan nehri kasabaya yirmi dakika mesâfedeki alçak ve çıplak bir dağın eteğinden çıkmakta olup Kaymakam Bey ve Fânî Efendi ile beraber giderek kurutaşlıktan koca bir nehrin doğmasını temâşa eyledik. Nehr gözünden çıkar çıkmaz sazlık ve bataklık teşkil ve halkda kerpiç i'maliçün çukurlar açup birikmiş suları fazlalaştırdıklarından Elbistan'da bütün yaz ısıtma hüküm sürüyor.

Elbistan'ın başlıca hâsılatı hububât ise de yolların sarplığı münâsebetiyle ihrâcâtda güçlük çekilmektedir. Soğuğun şiddetinden bağ ve dutluk tesisi mümkün olamıyormuş.

Kasaba ve civârında "şüpheli" diye zuhuru haber verilen hastalığın kolera olduğun keşfettikse de burada ne hekim var ne eczâhâne. Beraber getirdiğim ilaçlar da iki

üç günde tükendiğinden büyük müşkilât içinde kaldım. Hatta şöyle bir kazâ bile geçirdim. Dönüşümüzden bir gece evvel Kaymakam Bey yaylaya akşam yemeğine dâvet ettiydi. Geceyi de orada geçireceğiz. Mutad üzere her ağacın altına dört ayaklı siyah kerevetleri koyup yatakları serdiler. Yatup serinlikde uyuduk. omzumdan dürtme hissiyle uyandım. Ortalık henüz ağarmış, karşımda tanımadığım bir kimse duruyor. Uyku sersemliğiyle sordum:

-Ne istiyorsun hemşerim?

-Ben hastayım, kulağım pırpırdıyor.

-Şimdilik biraz pamuk tıka.

-Akşamdan beri içimde sürüyor.

-(Diline ve nabzına bakarak) Yanımda ilaç yok. Çabuk kasabaya git. Orada arkadaşımı gör.

Tekrar uykuya daldım. Bilmem ne kadar zaman geçmiş. Yine dürtüş ile gözlerimi açtım. Gûyâ bir cenâzeyi karşıma dikmişler. Üç saat evvel kulağı pır pır eden kimseyi, iki kişi koluna girüp yatağımın kenarına getirmişler. Fakat tanımak mümkün değil. Gözler çukurlarına batmış. Eli yüzü mosmor kesilmiş ve bozulmuş. Elhâsıl bu kısa zamanda koleraanın son devrine ve ölüm hâline varmış. Başımı yastıktan kaldırup “ne olmuş” demeğe kalmadı. Yatağın yorganın üzerine ağız dolusu kusmasın mı? Yatağın ayak ucunda da elbiselerim asılı. Bulaştık gittik diye dehşet içinde kaldım. Beni uyandırıp hastanın yanına götürceklerine böyle ağır bir hastayı sürükleye sürükleye benim yatağımın kenarına getiren heriflere canım sıkıldı amma!. Lâkin neye yarar? Olan oldu. Biten bitdi. Eşyâlarım, buğulama makineleri ve eczâlar hep kasabada. İki saatlik mesâfe. Şaşırdım kaldım.

Yastığın altındaki yeleğimin cebinde iki paket gözüme ilişdi. Baktım “Agoslomen”. Define bulmuş gibi sevindim. Heman bir çanakda eridüp elimi yüzümü yıykayarak, elbiselerimin ve fesimin her tarafını eritilmiş

bulanmış ıslak elimle sıvayarak giyindim. Bu vakadan dolayı herkesin neşesi kaçtı. Hatta ortalığı bir korku istîlâ etdi. Nihâyet hastayı kasabaya indiren jandarmalar bizim temizlik memûrunu yollamışlar. Aletler ve lazım ilaçlar ile gelerek bütün yatakları tütsüledi. Lazımgelen mahallere kireç dökdürdüm. İhtiyâtan bir “Hamizleben” limonatası yapıp bolca içtim. Ve herkese de içirdim. Ömrüm oldukça unutmayacağım bu hâdise tamam sekiz on gün beni tereddüt içinde yaşatdı. Maazallah illete yakalanırsam ilaç olarak “Bizmut” bile kalmadığından zoru zoruna ölüp gideceğim korkusu bir müddet zihnimden çıkmıyordu.

Nihâyet Malatya’daki sıhhî heyet tabîbini lazım ilaçlarla Elbistana celb ve hastalık savuşuncaya kadar ikâmete memur edüp kendim “Zeytun” taraflarını teftiş etmek üzere sabahlayın kervanı düzdüm. Bu sefer “Kısık”dan geçmeyeceğiz. Zeytun yolunu aldık. Düzlükte sinek, sivri sinek ve hele tatarcık gibi haşerât rahatımızı bozuyor. Saat dörtte “Efsus” denilen kasabaya ulaşarak durmadan geçdik. Burası şimdi iki bin nüfuslu ve nahiye merkezi bir karye ise de târihî şöhreti pek büyüktür. Rum imparatorlarından “Dakyanus”a payıtahtlık etmiş ve içinde yüzbinlerce nüfus sâkin olmuşdur. Etrâfında ve bâhusus kabristanlarında gördüğüm yüzlerce mermer direkler eskiden ne kadar ma’mur olduğunun maddî şahidleri idi. Efsusu geçince yolu terk ile kuzeye yüz çevrildi. Çünkü Elbistan’da iken bu kasabanın birbuçuk saat mesâfesinde Eshab-ı Kehf’in asıl gar-ı şerifi bulunduğunu söylemişler, ben de ziyâreti uygun görmüştüm. “Benakilus” denilen dağın damındaki ğâr-ı şerife varınca muhafızlar bizi istikbal edüp ileri gelenleri hattı şâkûlî ile 25 derecelik zâviye teşkil etmiş yıkılmaya müsâit bir binaya çıkardılar. Bir müddetistirâhattan sonra mağarayı ziyâret ettik. Binânın altındaki kapıdan girüp bir dehlizden geçerek mescide dâhil olduk. Kemerleri direkler üzerine tutturulmuş. Derûnu yarı karanlık ve minberin yanında divârın üzerine

Eshab-ı Kehf'in isimleri Kıtımire kadar yazılmış ve pencelerindeki çerçeve taşlar üzerine Arapça hatlarla işlenmişti. Yan taraftan daha karanlık bir yere geçtik. Buraya Mescid-i İsa diyorlar. Güya Hazreti İsa'nın ibâdet mahalli imiş. Küçük bir odadan ibâret olup kible tarafı tabii bir kaya oyuğu, giriş yönü ise taşla örülerek kapatılmış. Mıhrâbın yanında gâyet dar bir kapı daha doğru ta'birle delik görünüyor. Rehberlerimiz buraya varınca ellerindeki çıraları yakıp meşale yaptılar. Bu sûretle mağaraya girdik. İşte Eshab-ı Kehf'in derûnundaki uzun uykuya daldıkları ihtifâgah burası imiş. Doğu tarafından yalnız bir delik var. Güneş güney tarafında iken ışığı bu menfezden mağaraya girer imiş. Sol taraftaki dar yere iki büklüm olarak sokulduk. Mağaranın tavanından su damlayarak mini mini havız teşkil etmişti. Ora ehâlisinin kudsiyetce ikinci zemzem saydığı bu soğuk sudan kana kana içtik. Havzın birikmiş suyu tabii bir kanalla dışarı çıkup bilhassa inşâ edilmiş sarnıca birikir ve mevsiminde Anadolunun her tarafından uzak yerlerinden kalkup gelen yüzlerce ziyâretci hep bu su ile idâre olunmuş. Havzın yanında Kıtımır yolunu gösterdiler. Kavis şeklindeki bu yolun bir ağzı havzın yanında diğer deliği dahî mağaranın sol köşesine açılmış. Rehberlerden biri meşaleyi ağzına alup tesbih böceği gibi dört büklüm içeri sokuldu. Bektaş Efendi de ona tabii' oldu. Biz de çıkış deliğine gidüp bekledik. İki üç dakika sonra, yılan gibi sürüne sürüne gelüp çıktılar. Çıkışın kenarında duran ve Kıtımır'in Yalağı denilen mahalle âdet üzere birkaç kurş bırakup ziyârete son verdik.

Mağaradan çıkınca bitişiğinde yontma taştan yapılmış gâyet yüksek ve eski bir binâyı gezdirdiler. Girişi câmiî kapısına benzer ve yüksekinde Türkçe târih taşı mevcut idi. İçeri girince üstlü altlı iki katdan ibâret olup zemin kata hayvan bağlanıyor. Yukarı katın ba'zı yerleri çökmüş yıkılmıştı. Burası hayirsevenler tarafından yaptırılmış bir misâfirhâne imiş. Zemin katının nihâyetinde sağlı ve sollu

onsekiz mezar var. Üzerlerine topraktan sanduka yapmışlar. Bunların kimlere âid olduğunu ve böyle ahurun içine neden defnedildiklerini sahih olarak öğrenemedim. Bu binânın yirmi otuz adım ötesinde diğer bir cesim han daha varmış. Yıkıldığından birkaç kemerleri kalmıştı. Bu Kehf'in haylıca vakıf geliri varsa da fakat mütevellileri olan Efsus Beğleri mahalline sarf etmeyip zimmetlerine geçirdiklerini ve bu sebeble sonradan ellerinden alınup Evkaf-ı mazbuta meyânına naklolunduğunu kılavuzumuz söyledi. Ve Tarsus civarındakinin hakikî gar-ı şerif olmadığını da ilâve eyledi.

Tekrar eski yerimize dönerek öğle yemeğini hazırladık. Ve Binboğa dedikleri Torus dağlarını temâşa ile karnımızı doyurduk.

Saat yedide yola düzülerek birkaç Çerkes muhâciri köylerinden geçerek esnây-ı gurubda "Ericcek" karyesine ulaştık. Köy halkı evlerini kapayup çayırılığa haymalar kurarak yerleşmişlerdi. Sebebini sorunca her yıl yüksek ve uzak yaylalara çıkmak âdetleri iken bu yıl hayvanlarda "Tabak" illeti zuhûr etmekle gidemediklerini fakat sıcağdan hanelerinde de kalamayarak burada yayladıklarını söylediler. Köy kahyası bizi çadırına misâfir aldı. Siyah kıldan yapılmış bu çirkının etrafı, uçları biri birine bağlı ince değneklerle çevrilmiş ve içerden bir köşesini de yine değneklerden bir "paravan" ile ayırıp kiler yapmışlardı. Bütün ev malzemeleri torbalarla asılmış. Yataklar arkaya yığılmış kap çanak ortaya yayılmıştı. Ev sâhipleri olan biri genç diğeri ihtiyar iki kadın kenarına metelik altılıkları sıriverdi dizili kulak gibi uzun hotuzları başlarında, yine metelik yüzlükleri kulakları hızasından omuzlarına kadar sarktığı, yirmi otuz örgüden mürekkeb saçlarının nihâyetinde yünden püsküllü kamçılar bellerini döğdüğü halde aramızda geziniyor. Ve haymanın önünde ateş Yakup yemek hazırlıyorlardı. Sonradan anladık ki her ikisi de ağanın zevceleri imiş. Bir müddet hoş geldine gelen aşiret

ağaları ile görüşüp daha sonra bulgur pilavı yoğurt ve tere yağı ve yufkadan mürekkeb yemeklerimizi yiyüp yatmaya hazırlandık. Çadırların ortasındaki meydanlığa köyün hayvanları toplanmış hele “ulak”lar çirkiden çirkiye şeytan gibi dolaşıyorlardı. İki karış boyunda ve yan yana hasır gibi yekdiğerine bağlı değnek paravanları gererek çadırı üçe böldüler. Biri bize tahsis olundu. Ve ğâyet temiz ve sırmalı takımlarla yataklar serildi. Ortaya ağa hazretleri çifte karısıyla yattılar. Üçüncü bölmeye de çocuklar yerleştiler. Bu tertibât orta oyununa benziyordu. Yatakta oturunca hepimiz birbirimizi pek a’lâ görüyorduk.

Sabahleyin gürültü ile uyandım. Güneş doğmadan herkes kalkmış çoban hayvanları alıp götürmek için bekliyor.

Her haymanın önünde kadınlar acele ile süt sağıyor. Yataklar toplanıyor. İhtiyarlar hamur açıyordu. Tâze süt ve yufka ile biz sabah kahvaltısı ederken evin sahibi kadın üç çatal direğe bağlı ve yayık hizmeti gören tuluma sütü doldurmuş bir düzgün hareketle döküyordu. Biz de hayvanlarımızı hazırlatup ağaya teşekkür ve bu göçebe alemine vedâ ile ayrıldık. Elbistandaki hastalıktan dolayı bu köyün kenarına ve Zeytun boğazına hâkim ve iki dağ topunu hâvî askeri karakolhânesi bitişiğine sıhhiye kordunu çekmek üzere memur ve kolcular gelmişti. Hemen karantine yerini ta’yin ve tertibâtını ta’rif ile dağlar arasında eğri bir oluğu andıran buğazdan içeri girdik. Çamların sâyesinde pınarların başında birkaç kere “Dura” edüp dinlendik. Öğleye doğru yol Kısık geçidi gibi çetinleşti. Fakat iki saat sürmeden Zeytun kasabasına vardık. Ve Kaymakam Beği ziyâret etmek üzere hükûmet konağına indik. Zeytun Maraşa tâbi’ bir kaza olup bine yakın hânedan mürekkebdir. Ve ahâlisi temâmen Ermenidir. Arâzisi taşlık ve zirâata elverişsiz olmağla bütünü fakir ve zârûret içinde eziliyor. O dik bayırlarda yetiştirebildikleri bağ ve bahçe ve en ziyâde mekkârecilik ile geçiniyorlar. Mantarla

ve kepek ekmeğiyle yaşayanları pek çokmuş. Kasabada bin lira servete sâhip iki ağayı Roçıld gibi herkes gözünde büyütüyordu. Civar dağlarda haylı demir ma'deni bulunmakla ahâli basit ve eski usulle çıkararak silahlarını i'mâl ederlermiş. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Osmanlı hükûmeti Zeytunluları ovanın münâsib bir yerine indirüp mümbit ve mahsuldar arâzi vererek iskan etmeli burayı terk eylemelidir. Kasaba boğazın sol yakasında kâin olup evlerin çoğu iri kayalar üzerine oturtulmuş ve yekdiğeri üzerine anfiâteârvârî dizili olmakla uzaktan heyet-i umûmiyesi onbeş yirmi katlı yekpare binâ manzarası arz ediyor. Alt kat hânelerin damı üst katdakilerin taraçasını teşkil etmektedir. Sokakları gayr-ı muntazam ve murdardır. Suları güzel ve havası sağlamdır. Bir hakim noktada yeni inşâ edilmiş kışla var. Ki içinde bir tabur nizâmiye askeri ikâmet ediyor. Ve önünde birkaç dağ topu parlıyordu.

Zeytun'un ahval-i sıhhiyesi yolunda ise de emniyet ziyâdesiyle bozuk idi. İhtilâl eserleri her taraftan göze çarpıyor. Memleket bir "Dârülharb"i andırıyordu. Kasabaya girerken birçok kişiye rasgeldim. Omuzlarında tüfenk asılı olduğu halde dolaşıyorlardı. Sonra hükûmet konağına girdim. Kapının önünde havlıda dîvanhânelerde bir bölük asker fişenk dizileri bellerinde, tüfenkleri omuzlarında geziniyor. Birkaçı karavana başına oturmuş zerzervât yıkılıyordu. Kaymakam Avni Bey odasının duvarlarındaki kurşun deliklerini göstererek önceden Ermenilerin karşı kiliseye kapanarak hükûmet dâiresini bombarde etmiş olduklarını söyledi.

İki saat kadar kalıp Elbistan kolerasına karşı korunmak için alınması gereken sıhhi tedbirleri anlatarak kasabadan çıktık. Birbuçuk saat kadar dağ eteklerine açılmış çoban izlerinden, uçurum kenarlarından geçerek "Kudret hamamı" nâm mahalle vardık. Mekkâreler bizden evvel gelüp yükleri indirmişlerdi. Bu hamam "Kükürtlü ma'den

suyu” ilicesi olup hayrât sâhipleri tarafından mükemmel bir havuz ve üstüne kapalı bir binâ yapıdırılmış. Suyun harâreti tahminen 30 derece. Civar ve etrafında dâima has-talar gelip ücretsiz çimiyorlar. Beş on adım ötede bir kay-nak daha varsa da üzerine binâ yapılmamıştı. Büsbütün geride “Mürtedler” denilen bir köy var. Ki sekenesi aslen Müslüman iken sonra cehâletle dinlerini gaybetmişlermiş. Akşama kadar burada kalup Zeytun’dan tedârik ettirdiğim et ile bir orman kebabı çevirterek taam ettik. Saat ikide ay, sarı bir fânûs gibi zûhûr ile ufukları aydınlatınca yola çıktık. Kâfilemize posta götüren üç süvâri yaptiye de katı-larak galabalığı artırmıştı. Bununla berâber yolun emni-yetsizliğinden ve bilhassa haylıca posta vergi pâresini ta-şıyor bulunduğundan cümleten endişelerini saklayamıyor. Ve altı jandarma önden ve arkadan tertibât alarak üçer üçer yürüyorlardı. Gecenin serinliğinde mütemâdiyen hayvanları sürerek çok şükür bir hücûma uğramadan Cey-han kenarına ulaştık. Ve Hamidiyye köprüsünden atlayup gidişte geçtiğimiz yere vardık. Durmaksızın şafak atıncaya kadar yine yola devam edildi. Tulu vakti “Çam Pınarı”nda mola edüp iki saat kadar uyku kesdirdik. Hayvanlarımız da yemlendi. Bundan sonra yeniden hareketle sabahın iki-sinde Maraş’a ulaştık.

MERAŞ-AYINTAB-KİLİS

Bir iki gün daha Maraş’ta istirâhatla Haleb yolculu-ğuna hazırlık yapıldı. Yol kamilen düz ova olmakla gün-düzün şiddetli harâretiyle sıkıntı çekileceğini söyledikle-rinden gece seyâhata karar verdik. Temmuzun son günü ikinci vakti Maraşa veda’ ile yola düzülündü. Bir saatdan ziyâde süren çakıl taşı döşenmiş eksik olan şosedan yürüyüp sonra Pazarcık ovasının bataklıkları arasından ve sinekler deryâsından geçmeye başladık. Gece saat yedide “Derbend” denilen kayalık bir boğazdan geçüp zaptiye karakolhânesine ulaşıldı. Avluya Maraş’ta yaptırdığım

seyyar yolcu karyolasını kurup uykuya daldım. Gündüz beşte kalkup açlıktan sızlanmaya başlamış mideyi doyurup susturarak ikinci zamanı tekrar kervana “arş” komutası verildi. Bağlar, bahçeler “kene” tarlaları arasından geçüp gece saat birde “Şâmî” karyesine vardık. Birkaç saat istirahatle ayın doğuşunu müteâkip hareket ederek güneş doğarken karşumuza güzel Ayıntab çıkıverdi.

“DÂRÜ’L-İSLÂM”DA MARAŞ

Mark Sykes*

El-Yughlu’dan Maraş’a kış mevsiminden ıssız çalılıklar ve bataklıklar arasında yol almak çok nahoş bir iştir. Maraş’ı ilk kez görüşüm Earl Percy’nin “Asya Türkiye’sinin Dağlık Bölgesi” isimli eserinde tarif ettiği koyu bir sis tarafından engellendi.

Şehrin çarşısı içinde Fransisken manastırına doğru giderken hemen yanı başımdan yayvan bir ses “Hello, iyi günler eski dostum. İngilizce biliyor musun? Nereden geliyorsun?” diye seslendi. Bu soruyu soran adama sabırsızlıkla cevap vermiş olmalıyım ki adam birden gözden kay-

---

* 16 Mart 1879’da Londra’da doğdu. (1904-1905) arası İrlanda valisi George Wyndham’ın özel sekreterliğini yaptı. İngiliz ordusunda Yüzbaşı rütbesi ile görev yaptı. Balkanlarda ve Anadolu’da diplomatik görevler üstlendi. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması ile ilgili müzakerelerde İngiltere adına katıldı. Yapılan paylaşım anlaşmasına onun adı verildi. İngiltere-Fransa arasında çıkan paylaşım anlaşmazlığı ve Anadolu’daki Millî Mücadelenin başarı ile sonuçlanması, Sykes-Picot anlaşmasının hayatiyete geçmesini engelledi. 1911’de İngiltere Parlamentosuna seçilen Sir Mark Sykes Ortadoğu da İngiliz Dışişleri Bakanlığı adına çeşitli görevler üstlendi. 16 Şubat 1919’da Paris’te vefat etti.

Yıllarca Anadolu’da bulundu. Gezi notlarını “Beş Türk Vilayetinde”, “Dârü’l-İslâm” ve “Halife’nin Son Mirası” adlı eserlerde neşretti. Maraş’la ilgili intibaları “Dârü’l-İslâm” (2000) adlı eserinin Yılmaz Tezcan tercümesinden alınmıştır. Eser 21. Yüzyıl Yayınları arasında neşredilmiştir.

boldu. Bu olay bana, Ermenilerin yaşadığı topraklarda olduğumu hatırlamama yardımcı oldu.

“Avrupa’daki Türkiye” yazarının dediği gibi bu topraklar görülebilecek en kötü yerlerdi, burada baskı altına alınmış, lânetlenmiş, ne kadar kötü muamele edersen o kadar yaltaklanan bir ırk yaşıyordu. Fransisken manastırında coşkuyla karşılandım ve hemen geceleyeceğim yere götürüldüm. Keşişler bilgi küpüydüler, ön yargılı değillerdi ve kalışımın zevkli ve öğretici olması için her şeyi yaptılar. Bu ülkede uzun yıllardır bulunmaları, onları tarafsız yapmıştı, bu konuşmaları daha zevkli ve faydalı yapıyordu.

Manastırda kalırken, Katolik Ermeni piskoposu uğradı. Gözlerinde güzel ve temiz bir bakış vardı. Sesi kalın, tavırları düzgündü. Bu haliyle beni tamamiyle şaşırttı. “Bu bir Ermeni mi?” diye sordum. “Hayır” diye gülen bir ses cevap verdi. “Ben İranlı bir Kürdüm.”

Bir gün öğleden sonra Kumandan Esat Bey beni görmek için geldi. Kendisiyle ilginç bir konuşmamız oldu. Mısırdaki hizmet yapmış ve orada Lord Kitchener’i tanımış, ondan büyük bir takdirle bahsediyordu: “Çok muktedir; çok yetenekli ve çok az konuşan bir subay” Gordon Valentine Baker ve Generall Campell -bu sonuncusu ile Kars’ta beraber bulunmuş- dahil pek çok İngiliz subayını tanıyordu.

Bir gün Mutasarrıfın kâtibi Bostancı Camiini gezme izin verdi. Cami bir harabe halindeydi ama bazı güzel çinileri kalmıştı. Tabii güzelliklerini anlamak için üzerlerini yıkayıp temizletmek gerekiyordu. Bazıları sarı ile zümrüt yeşili arasında yeşilin bütün tonlarını taşıyordu.

Fransız hükümeti Maraş’ta bir konsolosluk kurmuştu. Eğer Fransa burada bir konsolos bulunduruyorsa, İngiltere neden bulundurmasın? Bu soruya, Dışişleri Bakanlığı buraya birini göndermek zahmetine girmiyor, demekten

başka verilecek bir cevap yoktur. Başka bir ayaklanma olabilir, neler olup bittiği hakkında İngiltere'nin doğru haber alması çok önem kazanabilir. Bunlardan başka özellikle Maraş Sancağı gibi sahile yakın bir yerde başka bir devletin temsilcisi bulunurken İngiltere'nin bir konsolosunun bölgede olmaması ülkenin prestijini zedelemektedir.

Eğer herhangi bir İngiliz konsolosu bu yazdıklarımı okursa şunları hatırlaması iyi olur: kendi duyguları ne olursa olsun, bulunduğu yerlerdeki yetkililerle, onları her fırsatta ağırlayarak, mümkün olan en iyi ilişkileri devam ettirmeleri en akıllıca davranış olacaktır. Zira bir konsolos bölgesindeki etkili ve yetkili kişileri şahsen ve samimi bir şekilde tanırsa, bir kriz anında daha etkili bir şekilde hareket etmeye muktedir olacaktır. Bundan başka ilişkide olduğu kişilerin karakter ve tabiatlarına aşına olursa nüfuzu daha da kuvvetlenecektir. Türkler kendi aleyhlerine olduğunu ve düşmanlarına sempati duyduğunu zannettikleri kişilerden daha çok, dost bildikleri kişilerin tavsiyelerine göre hareket etmeye hazır olacaklardır.

ZEYTUN

Bir kimse ne kadar çok Toroslarda kalsa o kadar çok nüfusu sadece Osmanlı ve Ermenilerden oluşmayan bölgelerin hasretini çeker. Sadece ahmaklardan ibaret ve sinsî kimselerin yaşadığı bir yeri görmek çok can sıkıcıdır: Ahmaklar o kadar kalın kafalıdır ki, Cebrail elinde borazanı ile onların yaşadığı köylerden birine gelse ve dünyanın sonunun üç hafta evvel gelmiş olduğunu söylese, alacağı cevap sadece "Evet efendim" olur. Sinsî kimselerin o kadar gözü korkmuştur ki onlar ortalıkta bile görünmez.

Türkiye'nin hemen her bölgesinde hayat, Kürtler, Çerkezler, Araplar v.b. diğer ırkların varlığı ile aydınlanır.

Bunların eşliğinde Türkler¹ neşeli ve eğlenceli olur, karakterleri kendini gösterir ve bir kimse onları daha iyi değerlendirebilir. Ancak onların yegane komşuları, yeminli düşmanları ise Ermeniler onlardan ümitsiz bir şekilde ölümüne korkarak yaşıyor -o kadar somurtkan ve boş kafalı olurlar- ki bir insan can sıkıntısından patlayabilir.

Türkler hakkında bir garip husus da özel isimlerdeki sessiz harfleri telâffuz etmede çektikleri güçlüklerdir. Zaptiyelerin veya köylülerin ağzından köy isimlerini çekip anlamaktan çok insanı çileden çıkaran bir iş yoktur.

Soru : Şu ilerdeki köyün adı nedir?

Cevap : Avarat-looo-oj

Soru : Ne?

Cevap : Avani uruuu-loo cu-oh!

Soru : Ne?

Cevap : Avarınguuluu oh oh!

Soru : Şimdi onu heceleyerek şuraya yaz bakalım!

Cevap : Ha-cı-nın oğ-lu

Soru : Hacınınoğlu, öyle mi?

Cevap : Evet.

İngilizce özel isimleri yazarken veya telâffuz ederken de aynı güçlüğü çekerler.

Maraş'ta beş gün kaldıktan sonra Zeytun'a doğru yola çıktık ve ilk geceyi bir handa geçirdik. Maraş ve Zeytun arasındaki manzara kışın son derece etkileyicidir. Toprak çıplak, ağaçlar yapraksızdır. Dağların tepesindeki donmuş kar güneşte parlar, bodur meşeler, karaçamlar ara sıra görülen sedir ağaçları arazinin bitki örtüsünü teşkil

---

¹ Yukarıda okunanları yazdıktan sonra, Anadolu'da Türklerin yalnız başlarına yaşadıkları yerleri dolaştım. Onları, çok zeki olmalarının yanı sıra şimdikiye kadar tanıdığım en hoş insanlar olarak buldum. M.S.

eder. Bu manzara göz alabildiğine uzanır ve güzel olmasa dahi insanın ozerinde umulandan fazla hoş bir etki bırakır.

Nehir üzerinde geçtiğimiz bir köprü küçük bir müfreze tarafından korunmaktaydı, askerlerin sikkın ve meyus halleri bana, Güney Afrika'da geçirdiğim sıkıntılı ve acı dolu ayları hatırlattı. Askerler de yaklaşan her yabancıya korkunç bir şekilde havlayan beş köpek tarafından korunuyordu.

Zeytun'a vardığımda mükemmel bir asker olmanın yanısıra nazik bir ev sahibi de olan Kale Komutanı tarafından nezaketle ve törenle karşılandım. Oturma odasına alındım ve burada dünyanın bütün sorunlarını -Güney Afrika harbi, Girit, Alman demiryolu vs.- karşılıklı tartıştık. Konuşmamız hararetli bir şekilde devam ederken üç nefer içeri girdi. Birincisi bir karavana çorba, ikincisi tepeleme pilâv dolu bir tepsi ve üçüncüsü de bir sepet ekmek taşıyordu. Bunlar Komutanın önüne tadına bakılmak üzere getirildi. Komutan da bu yemekleri teftiş etmemi bana teklif etti. Kesinlikle söyleyebilirim ki yemekler yeterli miktarda ve uygun nefasetteydi, özellikle ekmekler çok güzeldi.

Sonradan Komutanın çok olağanüstü bir kişi olduğunu öğrendim. Üç yıl önce komutanlığı devralan bu subay vakur, mütevazı ve çok hareketliydi. Çevrede yaşayan Çerkezler ve hırsızlığa alışmış Zeytun'lu Ermeniler bir iki sığır çalmak ve kervan soymak için zamanın uygun olduğuna hükmetmişler ve tabii hemen yakalanmışlar. Genellikle rüşvet verip kaçacakları hapishaneye konulmak yerine sakın ve kır sakallı albay bunların kamçılanmasını emretmiş. Bu hırsızlar için çok kötü bir sürpriz olmuş. Zira Çerkezler o güne kadar kollanıyormuş ve Zeynutlu Ermeniler de kapris yapan küçük çocuklar gibi muamele görüyormuş. Fakat Tahsin Bey'in şahsında ciddiyet ve adaletle karşılaşmışlar. Komutan Tahsin Bey onlara hapishanede kendi zamanlarını boşuna harcayacaklarını ve dev-

let kesesinden besleneceklerini halbuki kırbaç cezasının onlara bir zararı olmayacağını ve bedavaya geleceğini söylemiş. Bu beyler, evlerine dönerken bir yandan sızlayan sırtlarını ovuyor bir yandan da korkunç ayaklanma ve katliam tehditleri savuruyormuş. Fakat arkadaşları onların kırbaça muhatap olan sırtlarının anatomisini görünce tarlalarını ekip biçmenin ve barış peşinde olmanın, eğlenceli ama tehlikeli işlerle uğraşmaktan daha faydalı olduğuna kanaat getirmişler.

Bu şahane politikanın sonucu, Zeytun bölgesinin o güne kadar görmediği bir sukuna kavuşması olmuş. Bu da ciddi ve adil bir yönetimin en kavgacı ve zalim Doğuluları bile düzen altına almaya yeterli olduğunu gösterir.

Komutan, ilk defa doğru ve adil bir yönetimin faydalarını gören Zeytun ve çevresindeki halk arasında çok popüler. O, hiç kimseyi kollamıyor ve herkes tarafından seviyor. Komutası altındaki tabur, iyi giyimlidir ve görünümüleri etkilidir. Subaylar birliklerini bu seviyede tutarken ve komutanlarına son derece saygı duyarken onunla çok iyi anlaşılıyorlar ve yüksek sesle onu övüyorlar. Zeytun gibi daima ayaklanmanın ve sevgisizliğin merkezi olan bir bölgeye böyle ehliyetli bir subayın verilmesi Allah'ın bir lütfudur.

Son ayaklanma¹ ehliyetsiz subayların sebebiyet verdikleri duruma şahane bir örnektir ve sonuç ihtilâlcilerin yönetimlerine hizmet etmiştir. Aşağıda okuyacaklarınız o bölgede olan çeşitli kaynaklardan derlediğim, olup bitenlerin doğru bir hikayesidir:

Türkiye'deki genel durumdan tatmin olmayan ve gelecekteki yardım paralarının kokusunu alan Avrupa'daki bazı İhtilâlcî Ermeni dernekleri 1895 yılında Ermenistan'a gizli ajanlar göndermenin en kestirme yol olduğuna karar

---

¹ Zeytun Ermeni Ayaklanması, 24 Ekim 1895-28 Ocak 1896 (ç.n)

verdi. Yarı başarılı bir ayaklanma başlatma ümidini, Zeytun'un savaşkan ahalisi vermekteydi.

Bu yüzden en cesur ajanlardan altısı bu bölgeye sevk edildi. Avrupa'nın dikkati kendi davalarına ve yardım için açıkları mendillere çekildiği sürece, ayaklanmanın sonucunun ne olacağına bu gözü dönmüş haydutlar hiç önem vermiyordu. Bu adamlar, bölge halkını hiç de bir ayaklanma için olgun bulmadığından etkileri az oldu.

Evet, bazı duygusalca ve aptalca ve muhtemelen haince konuşan Ermeniler vardı ama hiç biri silaha sarılmaya hazır değildi. Buna rağmen soydaşlarının karıştığı bir anlaşmazlık beklenmedik bir fırsat yarattı. Bu fırsattan yararlanan ajanlar, hükümeti harekete geçmeye mecbur ettiler.

Söz konusu fırsat şöyle ortaya çıkmıştı: Furnus'lu ve Zeytun'lu Ermenilerin bir kısmı, tarım ve el sanatları işçisi olarak çalışıp para kazanmak için Adana'ya giderlerdi. Hükümet her nedense o tarihte Adana'daki bütün hariçten gelenlerin kendi bölgelerine ve şehirlerine dönmeleri için bir emirname yayınladı. Furnus'lu ve Zeytun'lu Ermeniler zaten aşırı derecede yüksek olan vergilerini ödemek için para kazanmalarına Padişahın engel olduğunu söyleyerek çok kızdılar. Geldikleri yere dönerken de bir aptallık yapıp rastladıkları Türkmenleri soydular.

Türkmenler Maraş Mutasarrıfına gidip şikayette bulundular. Mutasarrıf da bir Türk binbaşısı ve bir Ermeni'den kurulu bir komisyon grup, komisyonun beş zaptiyenin refakatinde bölgeye gidip durumun incelenmesine karar verdi. Ajanlar bu olayın durumu bir krize dönüştüreceğini gördüler ya kendileri saldırdılar veya ikna ettikleri köylüleri saldırtarak, binbaşıyı ve üç zaptiyeyi öldürdüler ve komisyonun Hristiyan üyesini yanlarına alıp kaçtılar. Civardaki Ermeniler aslında haksız olduklarını bildikleri halde kendilerini ümitsiz bir durum içinde buldular, kaçınılmaz olanı kabûl ederek isyancılarla birleştiler.

Maraş Yönetimi olan biteni haber aldıktan sonra Bertiz'deki garnizonu takviye için bir piyade bölüğü gönderdi. İsyancılar bu birliğin yolunu kesti. Bertiz'deki Müslümanların verdiği yardım yüzünden, başarılı olamadılar. Ertesi gün isyancılar, Osmanlıya karşı açtıkları cihada katılmaya zorlamak için Zeytun'daki (bu şehrin ahalisinin isyancılara çok az meyli vardı) garnizona saldırmaya karar verdi. Kale, komutanının beceriksizliği yüzünden kısa bir mukavemetten sonra teslim oldu.

Bazı önemli zaferler kazanmış olan Ermeni kuvveti Kurtul bölgesine doğru ilerledi, buradaki Türk köylerini yağmaladı ve Anderim'i ele geçirerek hükümet konağını yaktı. Zeytun'a dönerken, en son Ermeni krallığının yıkıldığı Çukurhisar'da, onun hatırasını yad etmek için en utanç verici cinayetlerini işlediler.¹

Bu olayın sonrası, anarşi oldu. Abartılmış haberlerle öfkelenen Müslümanlar ve Kürtler, Ermenilerin küçük ama zengin çarşısının hazineleriyle iştahlanarak onları Maraş'ta ve diğer yerlerde yenip katlettiler. Türk Hükümeti bunun üzerine tam alârma geçti. Ferik Paşa komutasındaki bir Tümeni Maraş'a gönderdi. Bu zat katliam sırasında olağanüstü bir beceriksizlik gösterdi.. Diğer bir Tümen güvenilir bir kişi olan Ali Paşa'nın komutasında Adana'ya gönderildi. Ali Paşa büyük bir hızla, yolu üzerindeki Ermenileri de önüne katarak Zeytun'a doğru ilerlemeye başladı. Bu ilerleyiş sırasında her ne kadar birlikler bazı "çok çirkin"² fiiller işlediyseler de, bence bu hareketi sevk edişinden dolayı kendisi kabahatli görülmemelidir. Zira geride düşman bir halk bırakmak büyük bir askeri hata olurdu. Teslim olmaya çağırdığı Ermeniler şartları kabul edeme-

---

¹ Bana, korkunç ayrıntılar anlatıldı, ancak bunlar bana şehirli bir Ermeni tarafından gururla nakledildiklerinden dolayı doğruluklarından şüpheliyim. M.S.

² Türk ordusundan başka her hangi bir ordu tarafından bu fiiller işlenseydi böyle nitelenmezdi. M.S.

yecek kadar panik içindeydiler, ya köylerinde kalıp sonuna kadar direnecek imha olmayı bekleyecekler veya Zeytun'a doğru kaçacaklardı. Zeytun'da da isyancı ajanlar kendi itibarlarını devam ettirmek için, bir İngiliz askerî birliğinin onları kurtarmak maksadıyla İskenderun'a çıktığı yalanını halka inandırmaya çalışıyordu.

Bu ajanların biri dışarıya bir haberci göndermiş, o da kendisinin kaleme aldığı ümit vadeden bir mektupla geri dönmüştü. Fakat bu sahtekâr ve arkadaşları Zeytun'luların genel sadakatsizliklerinden endişe ettiklerinden ve halkın Hükümetten merhamet beklemek ümidini kırmak için bazı şeylerin yapılmasına karar verdiler. Böylece Ali Paşa'nın sürüp götürdüğü mültecileri bir araya topladılar ve beraberce, esir aldıkları garnizon askerlerini doldurdıkları Hükümet konağına yolladılar ve burada onları en hayvani zalimlikle öldürdüler. Bu alçaklığı Zeytun halkına bulaştırmamak gerektiği unutulmamalıdır. İsyancıların rezil vicdansızlığı, ümitsiz ve öfkeli köylülerin fanatizmi bu katliama yol açmıştır. Bu iğrenç kasaplıktan sonra Zeytun Ermenilerinden bazılarının sürünerek Konağa yaklaşmaları ve silah arkadaşlarının cesetleri altında kalmış yetmiş askeri kurtarmaları onların hanesinde sevap olarak yazılmalıdır. Bu askerlerden elli yedisi çarpışmalar bittikten sonra teslim edilmiştir. Bütün bu kanlı Ermenistan hikayeleri içinde, Hristiyanlarla Müslümanlar arasında her iki tarafın da yaptığı böyle asil iyi işler insana ferahlık veriyor ve her katliamdan sonra benzer olaylar açığa çıkıyor.

Bu aptalca katliamdan sonra isyancı ajanlar yaptıklarından övünmüş olmalıdırlar. Zeytun her türlü uyarıya rağmen kendini tehlikeye attı ve şehir sonuna kadar bir kuşatmaya karşı koymak üzere hazırlandı. Fakat bu safhada Zeytun sayfası kapandı. Zira üç hafta içinde, eğitim görmüş bir Türk'ün asil bir örneği olan Ethem Paşa savaş alanına ulaşmış ve Avrupalı Konsolosların da yardımıyla şehirdeki Ermenilerle şerefli bir barış yapmıştı. Anlaşma

ne yazık ki bütün bu rezilliklere ve dökülen kanlara sebep olan sefillerin kıllarına dokunulmadan Avrupa'ya dönmelerini sağlayan bir madde ihtiva ediyordu. Bu sefiller Avrupa'ya, muhtemelen askerî maceraları kadar mümtaz varlıkları ile de katkıda bulunacaklardı.

Büyük devletler açısından bu isyancı ajanların kaçıp kurtulmalarına göz yumulması ciddi bir hata olarak görülmektedir. Zira bu rezil ve her şeyi yüzlerine bulaştıran entrikacılar, çoktan hak ettikleri şekilde asılsalardı İstanbul'daki Büyükelçilerin eli kuvvetlendirilmiş olacaktı. Bu olay, bazı yayın organlarınca duygusal bir coşkuyla artık yönlendirilmeyecek gizli Ermeni derneklerinin ümitlerini de tamamıyla yok etmiş oldu. Ayrıca, Büyük devletler katliamları durdurmak için hazırlıklı olsalar da bu katliamlara kendi emelleri için şehvetle sebebiyet verenlere hiçbir şekilde yardımcı olmamaları bir kere daha anlaşılmış olmalıdır.

Türkler ne kadar hatalıdır, kim hüküm verebilir ki? Düşünülmesi gereken, madalyonun bir de onların tarafındaki yüzü vardır. Dört bir yandan düşmanları tarafından tehdit edilirken ülkelerinin merkezinde çıkması yakın bir ihtilale göz yummaları mümkün değildi. Düşünmeleri gereken bir vatanları vardı. Eğer isyancıların entrikalarına devam etmelerine müsaade etmiş olsalardı hiç şühhe yok ki en uygun bir zamanda korkunç bir isyan patlak vermiş olacaktı. Şu da akılda tutulmalıdır ki bir Ermeni ihtilali vukuunda, komplocu Ermenilerin niyeti de benzer katliamlara girişmekti. Türklerin Ermenileri öldürmelerine bir bahane bulmayı bir kenara koyarken, Batı'da da yakın zamanlara kadar olduğu gibi Doğu'da katliamın bir siyaset yönetimi olarak kabûl edildiği hatırlanmalıdır. Müttefik

kuvvetlerin Pekin'deki davranışları¹ bu günün meselesi olduğuna göre neden “yakın zamanlara kadar” denmeli ki?

Hindistan'daki Büyük İsyan'dan² sonra girilen katliam resmi güçlerle işlenmiş de olsa ancak bunun kadar merhametsizceydi. Bütün bunlardan bir kimse Skobelev'in Orta Asya'yı ele geçirirken³ en az Türklerin Ermeni isyanını bastırmada gösterdiği itidal kadar insafli olduğu sonucunu çıkarabilir.

Şurası da bir gerçektir ki Ermeniler onu karşılayacakları cesaretleri olmaksızın bir tehlikeye atılmak gibi sayanı hayret bir alışkanlığa sahiptirler ve dışardaki ihtilâlciler, Büyük devletlerin kendilerine yardıma koşmalarını sağlamak için bir katliamı kışkırtmaya her an hazırdırlar. Bu sefillerin, Amerikanın Türkleri suçlu bulup Türkiye'ye harp ilân etmesini ümid ederek Amerikan misyonerlerini katletmeyi gerçekten plânladıklarına inanmak için çok sağlam delillere sahibim. Bundan dolayı böyle alçakça entrikalar ve acımasız politikalar yanyana olduğu sürece hüküm vermek çok zordur. Türklere karşı müspet fikirleri

---

¹ Çin'deki bütün yabancıların ülkeden çıkarılmasını amaçlayan “Hak ve Uyum Yumrukları” isimli gizli örgütün (Avrupalılar bu örgüte “Boksörler” anlamına Boxer diyordu.) başlattığı ayaklanma üzerine, Avrupa devletleri Çin'deki yabancılar ve Hristiyanlar ile ticari menfaatlerini korumak üzere Çin'e gönderdiği müşterek bir askeri kuvvet 14 Ağustos 1900 tarihinde Pekin'e girmiş ve şehri yağmalamıştı. (ç.n.)

² Bengal Ordusunda 10 Mayıs 1857'de patlak veren bir isyan genel bir başkaldırıya dönüşmüştü. İsyanın temelinde İngiliz sömürge yönetiminin yarattığı derin hoşnutsuzluk vardı. İsyancılar Mecrut Delhi, Kanpur ve Lucknow gibi şehirleri ele geçirip İngiliz askerlerini öldürmüşlerdi. İki yıl süren isyan, sonunda İngilizler arasında yükselen oç alma dalgası çoğu yerde toplu kıyımlara yol açmış, Delhi halkının tamamı şehirden sürülmüş, binlercesi hiç yargılanmadan öldürülmüştü. (ç.n.)

³ Mihail Dimitriyeviç Skobelev (Skobelev) D. 1843-Ö.1882 Orta Asya'daki Türk beylik ve Hanlıklarının 1868-1881 yılları arasında Rusya imparatorluğuna olan katılmasında görev alan Rus subayı, 1880'de Hazar Denizi ve Aral gölü arasında ve Horasan'da yürütülen seferin komutanıydı. 24 Ocak 1881'de Göktepe'yi ele geçirdikten sonra bütün erkek nüfusu öldürmüş ve bölgeyi teslim olmaya zorlamıştı. (ç.n.)

olup da bu olaydan sonra dehşet içinde fikirlerinden vazgeçen birini ve neredeyse fanatik bir şekilde Ermenilerin lehine olan ama onların alçak tabiatlarından öğrenerek kendi kaderleri ile onları başbaşa bırakan pek çok kişiyi tanıyorum.

Kişisel olarak ben Avrupalıların, Doğulular hakkındaki genel ahlâki ölçülerin yetersiz olduğunu düşünüyorum. Bu husus kabûl edilmedikçe onları anlamak için bir teşebbüse girişilmemelidir. Bunun anlamı şudur: Bir Doğulu, arkadaşlık, bağlılık feragat, kendi inancına sahip olan kişilere duyulan kardeş sevgisi gibi kişisel meziyetlere sahip olmaya yeteneklidir; ama düşmanına karşı merhameti ve genel meselelerde insafı yoktur. Bu bir noksanlık mıdır eğer bir noksanlık ise eğitim ve öğretimle giderilebilir mi, yoksa bu noksanlığa din veya ırk mı sebep oluyor, bu soruların cevaplandırılması filozoflara ve bilim adamlarına bırakılmalıdır.

Akşamüzeri kalenin etrafını çepeçevre dolaştım ve vadinin üzerinden muhteşem bir gün batımına şahit oldum. Nehir mavi bir pus perdesi arkasında kaybolana kadar bembeyaz karların arasından gümüş bir şerit gibi uzanıyordu. Vadinin çevresindeki tepelerin dorukları bulutsuz ve altın sarısı bir gökyüzüne yansiyordu. Ertesi sabah zeytun şehrine indim. Ben hayatımda böyle pis kokulu ve sefil bir yer görmedim. Doğu'da on bin ayrı cins pis kokuya tahammül etmeye alıştıysam da, Zeytun'da acınacak bir şekilde mağlûbiyeti kabûl ettim. Koku o kadar dayanılmazdı ki şehirde on beş dakikadan fazla kalamadım, bundan dolayı evlerini, parklarını, meydanlarını ve saraylarını anlatamıyorum. Zeytun'da oturanlar sekiz bin kişi kadardır ve kendi Ermeni soydaşlarından mutlu bir şekilde farklı davrandıkları için, bu cesaretleri yüzünden burada zikredilmeyi hak etmişlerdir. Bir zamanlar haydutlukları ile epey şöhret yapmışlarsa da şimdi karakterlerinin bu tarafı uçup gitmiş görünüyor.

Bir Zeytun'lu ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştım. Bu Zeytun'lu, hükümet hizmetinden olan bir zaptiye idi. hikâyesi aşağıdadır.

“Türklerle şimdiye kadar tam yedi kere çarpıştım, şimdi barışı muhafaza etmek üzere onların hizmetindeyim. Savaşta pek çok kişi öldürdüm, pek çok! Allahın beni effetmesi için dua ediyorum. Türkler de bizden pek çok kişiyi öldürdü ama kadınları asla! Ne biz onların kadınlarına dokunduk ne de onlar bizim kadınlarımıza. Fakat erkekler için bizden olsun onlardan olsun kaçacak yer yoktu! Ama neden aldırış edeyim ki? Savaşta nerede olduğumu unuturum, sadece öldürürüm, öldürürüm. yatakta veya savaşta öleyim, dilerim Hazreti İsa bana şefaet eder.”

Bu Zeytun'lu, her hangi biri için bile pek görülmedik bir şekilde iki metre boylu, iri kıyım yapılı, neşeyle kırpan gözleriyle şehirli bir Ermeniye benzemiyordu ve bana İngiliz Ordusunda tanışmış olduğum bazı İrlandalıları hatırlatmıştı. Düşünmekten kendimi alıkoyamadığım bu İrlandalı hızlı bir Fenian'dı.¹ Siyasî görüşünü sorduğumda “Bu üniformayı giydiğim sürece Kraliçe'nin tarafındayım ve çıkardığımda (dayanılmaz bir tebessümle) hangi tarafta olacağımı bilmiyorum!”

Şimdiki durumda her şey sakın görünüyor ve başka bir karışıklık çıkması için de bir sebep yok, ta ki garnizondaki asker miktarı azaltılmasın veya şimdiki komutanın yerine olaylar sırasında teslim olan albay gibi yeteneksiz biri buraya atanmasın.

Zeytun'da bana bir general gibi davrandılar, ve yanlarından her geçişte nöbetçiler selam durdular ve yüksek sesle tekmil verdiler, kendilerinden yana baktığım askerler derlenip toparlandılar ve eşyalarımın başına gece gündüz bir nöbetçi koydular. Herhalde Arap asıllı bir çavuş bu işten memnun olmamış ki eşyalarımın bakıp kendi kendine

---

¹ Fenian: İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği derneğinin militan üyesi (ç.n)

söylenirken o sırada orada olan uşağımla aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Çavuş: “Yabancı topraklarda gezen bir yabancıya selam olsun. Bütün bunların masrafını kim ödüyor? Kendisi mi? Yo, hayır elbette Hükümeti! Kim bu soğuktan donmuş berbat ülkede gizli bir şey aramadıkça seyahat eder ki? Yolları öğreniyor, hiç şüphesiz istila ordularına kılavuzluk edecek, İngilizler geliyor, Maşallah. Önce yolların haritalarını yapacaklar sonra da saldıracaklar ve biz de onları selâmlayacak ve yardım edeceğiz. Abdülaziz zamanında buna imkân mı vardı?”¹

Jakob: “Ücretimi kim mi ödüyor? Vallahi, Efendim ödüyor. Amma aptalca bir soru!”

Çavuş: “Sana o ödüyor diyelim, peki ona kim ödüyor?”

Jakob: “Allah ona çok para vermiş, ben de nasiple-niyorum Elhamdülillah. Ona kimse bir şey ödemi-yor.”

Çavuş: “Ah! bu onun hikâyesi, benimkisi bundan çok farklı. Ben, onun buraya yol, iz bulucu, casus olarak geldiğini ve bundan dolayı onun ücretini Hükümetin öde-diğini söylüyorum.”

Jakob: “Ben de senin bir aptal olduğunu söylüyorum.”

Çavuş: “Ben mi aptalım?”

Jakob: “Evet aptalsın, aptal oğlu aptal ve aptalların babası!”

Çavuş: “Çok cesursun, genç dostum!”

Jakob: “Evet cesurum.”

Çavuş: “Ben Abdülhamid’in bir askeriyim. Sen şim-di Sultan’in buradaki müslüman askerlerinin aptal oldu-ğunu mu söylüyorsun?”

---

¹ Sultan Aziz, şimdiki rejimle bir mukayese yapılmak için yerli yersiz zik-redilir. M.S

Jakob: “Sen beni kendini Binbaşuya şikayet ettirmek mi istiyorsun?”

Bu kitabı okuyan av meraklılarına hatırlatmalıyım, Zeytun civarında muhteşem dağ keçileri, vaşaklar, panterler ve keklükler. Ekbes - Maraş istikametinde de yaban domuzları, çulluklar, yaban ördekleri ve panterler bol miktarda bulunmaktadır.

ELBİSTAN’A DOĞRU

Elbistan’a doğrudan giden yol karla kapanmış olduğundan, Kussuk geçidi köprüsünden dolanmak zorunda kaldık. Bu yol ötekine nazaran daha ilginçtir. Hamidiye Köprüsünü geçtikten on dakika kadar sonra El Kussuk geçidine girilir. Burada yol taşlık ve bazı yerlerde de çok korkunç olur. Manzara harikulâdedir ve geçidin kendisi Anadolu’daki geçitlerin en güzeldir. Burayı görmemiş birine bu güzelliği anlatabilmek mümkün değildir ve tarif etmeye kalkanın da lisanı yetmez. Dağların, dev bir el tarafından ikiye ayrıldığını, sarp kayaların düşecekmiş gibi yamaçlarda asılı durduğunu, zümrüt rengi bir derenin şırıldayarak aşağılara doğru aktığını, üzerlerinde kar birikmiş donmuş çavlanları, gün ortasında iki yandaki yüce dağların güneşi sakladığını anlatmaya kalkmak beyhudedir. Bütün bunları görmemiş birine anlatmak boşunadır. Manzara aynen musiki gibi tasvir edilemez ancak, gerçeğin belli belirsiz bir gölgesi okuyucunun önüne konulabilir. Tabiatın böylesine muhteşem görüntüsü karşısında insan kendisinin bir hiç olduğunu, küçücük yeryüzünde minicik bir nokta olduğunu anlıyor. Bu manzara karşısında etkilenmemek elde değildir. Ben Kussuk geçidinde kendi yaptıklarının hiçliğini, kendi küçüklüklerini, kendilerinin zavallı küçücük birer insan olduklarını kabul etmeden durabilecek, zengin dullara, Kraliçenin muhafız alayının genç subaylarına, şövalyelik unvanı almış milyonerlere meydan okuyorum. Gulliver’in şu sözlerini hatırlamalıdır

nız: “Kabûl etmeliyim ki eğer orada bazı İngiliz lordlarının ve leydilerinin süslü elbiseleri içinde ortada dolaştıklarını görmüş olsaydım, kendimi tutamaz kahkahayla gülebilirdim.”

Yolda giderken sıradan Müslüman köylülerden biraz farklı görünen bazı kişilere rastladık. Kendilerine Alevî denilen Şia oldukları anlaşıldı. Zaptiye acı bir ifadeyle görüşünü bildirdi. “Bunlar da kendilerine Müslüman diyorlar halbuki lânet olası İran katırlarından başka bir şey değiller.” Türkiye’deki yollarda sık sık rastlanan acıklı bir olaya da şahit olduk. İhtiyar ve yoksul bir köylü yorğunluktan halsiz düşmüş, kılını kıpırdatamayacak bir halde sırtüstü yatıyordu. Burada gece yarısına kadar kalsa, her yıl Anadolu’da yüzlercesine olduğu gibi soğuktan donup ölecekti. Ona sigara verdik ve bazı katırcılar geçerken, ihtiyarı Hamidiye köprüsündeki korugana kadar götürmeleri için onları ikna ettik.

O gece Hamidiye köprüsünden beş saat uzaklıktaki Balköy isimli, iki yüz kadar sakini olan temiz bir Türk köyünde durduk. Bu günlerde buralarda Zeytun ve Maraş’tan gelmiş on Ermeninin bu köyde kaldığını ve durumlarının çok iyi olduğunu ve Türklerle eşit şartlarda yaşadıklarını görmek ferahlatıcı bir işaretti.

Ertesi sabah saat sekiz civarında Amber deresine doğru yola çıktık. Halil (seyisimiz) şaka yollu cennete bu kadar yakın bir yere tırmandığımıza göre orada hurileri bulmamızı ümid ettiğini söyledi. Balköy’ü terkettikten yaklaşık iki saat sonra barometre 500 metre kadar yükseldiğimizi gösterdi.

Soğuk şiddetlendi, yol kötüleşti. Üzerinde yürüdükümüz patika donup eriyen sonra tekrar donan küçük dericiklerin oluşturduğu engeller, bunların arkasında oluşan kar yığınları ile kesilmeye başlandı. Bu arada birdenbire bir kar yığınının içinde kendimi tepe üstü buluverdim. Ayaklarım havada dansedip duruyordu. Atımın ayakları

ile bir yerlere tutunup tırmandığını duydum. Onun beni çekip çıkarmasıyla çalılıkların arasında emin adımlarla yürüdüğünü gördüm. Peygambere yapılan acı bir yakarış Halil'in benim akıbetimden endişe ettiğini açıklıyordu. Ayrı dinlere, karılara, babalara ve mezarlara, karlara, dağlara, nehirlere ve buzlara savrulan küfürler Jakob'un da aynı şeyden endişe ettiğini açıklıyordu.

Sonra yolun en kötü ve tehlikeli kısmı başladı. Tekrar tekrar eriyen ve donan kar ve çamurlar yolun genişliğini 25-30 santimetreye kadar indirmişti. Bir yanıma ya sarp bir yamaçveya deli dolu akan nehirdi. Geçilecek bir sürü dağ peşi sıra gördüğümüzde keyfimiz iyicene kaçtı. Soğuk ve dondurucu bir rüzgâr üzerimize kar tane-ciklerini savururken keyiflenmemiz zordu.

Öğlen yemek yerken herkese biraz viski dağıtmak iyi olur diye düşündüm. Müslüman¹ olan Halil, ilâç niyeti-ne diyerek aldı. Genellikle hiç içki içmeyen Jakob ve Michael, birden fazla içmek gerektiğini söylediler. Sadece Arap zaptiye sunulan içkiyi istihfafla reddetti ve kibirle bir ağacın arkasına çekilerek yemeğini tek başına yedi. Bu küçük yemek molasından sonra zaptiye birden neşelendi gözleri parlamaya başladı, sebebini pek anlayamadım. Ancak bütün cihana benim, hizmet ettiği en soylu Beyefendi olduğumu, benim için ister kar fırtınasında ister muharebe meydanında ölmeye hazır olduğunu açıkladığında ortalığı sihirli bir şekilde anason kokusu sarınca mesele anlaşıldı. Zannederim, bu anasonlu içkinin içindeki alkol oranı yüzde doksan civarında olmalı.

Yemekten sonraki yürüyüşümüz öncekinden daha ağır oldu, kar gittikçe kalınlaştı ancak ilerlememiz daha az tehlikeliydi. Sonunda saat dört civarında Amberderesi'ne

---

¹ Doğuluları canlandırmak için aşağıdaki karışımı kuvvetle tavsiye edebilirim. 3 çorba kaşığı baharatlı et sosu, 1 çorba kaşığı viski, ½ çorba kaşığı su, Güney Afrika'da Basuto'lar üzerinde benzer bir karışımı şaşırtıcı sonuçlar alarak denemiştım. M.S.

ulaştık. Bu köy, Kurmanç Şii'lerinden Sinnaminli'lerle meskûndü. Erkeklerin sakallarının olağanüstü uzun ve çocukların çok güzel olmasının dışında haklarında söyle-
necek fazla bir şey yoktu. Sekiz yaşında küçük bir kız çocuğu gördüm. Kumral saçları uzun örgüler halinde topuklarına kadar uzanıyordu.

Konaklayacağımız eve vardığımızda evin reisi, konukseverliğini göstermek için çizmelerimi çıkarmaya girişti. Bu işten vazgeçmesine ikna edemedim ve bu centilmenle, tozluklarla sarılıp sarmalanmış botlarım ve mahmuzlarım arasında sonuçsuz bir mücadele başladı. Sonunda mahmuzla başparmağı yarılmış, toka ile uğraşırken tırnağı kırılmış bir halde ne olduğunu anlayamadan bu mücadeleden yenik çıktı ve bir köşeye çekilerek şaşkın bir halde ayaklarına bakmaya başladı. Eşyalarım geldiğinde onların indirilmesine yardım edince biraz rahatlayabildi.

Ertesi gün kar, buz, soğuk, güneş gözlüğü taktıracak kadar parlak güneşte bir öncekinin aynıydı. Yirmi beş kilometrelik bir mesafeyi sekiz saatte alabildik. Jakob “midesinde bir şeylerin dolanıp durduğu” şeklinde diye tarif ettiği esrarengiz bir hastalığa tutuldu. Bu hastalık onun huyunu da kötüleştirdi. İyileşmesi için kendisiyle ne tür ilâç vermem konusunda tartışırken, bana aşağıdaki şu faydalı tıbbî malûmatı verdi:

TIP İLMİ ÜZERİNE

“Hastalıklar, rahatsızlıklar ve bunların çareleri ile ilgili olarak çok şey öğrenilmiştir ve daha çok şey de öğrenilecektir. Bazı şeyler kesin bir şekilde bilinirken diğerleri keşfedilmeyi bekliyor. Fakat benim anlatmak niyetinde olduğum şey tecrübe ve akıl yoluyla öğrenilen hususlardır.

İnsan vücuduna düşman olan dört şey veya madde vardır, bunlar: Sıcaklık, soğukluk, yorgunluk ve kötü nazardır. Bunlardan ilki en çok tehlikeli olandır. Zira, sıcak

bir ülkede bir kişi seyahat ederse ve sıcaklık vücuduna dolarsa, bu madde beyinde humma, karında ağrı, kol ve bacaklarda yaralara sebep olacaktır. Beyin humması, sıcaklığın ağızdan havayla girip, kanı katılaştırarak ve sonunda buharlaşarak beyine gitmesi ile olur. Bu durumda yapılacak ilk şey hummanın iç organlardan çıkarılmasıdır. Bunun için hasta serin bir yerde başı içi su ile dolu bir kovaya gelecek şekilde ayaklarından tepe üstü asılır. Bu arada onu kusturucu bir ilaç verilir ve kusunca iyileşmiş demektir. Zira böylece sıcaklığın buharları karnından çıkıp gitmiş olacak ve humması azalacaktır.

Eğer sıcaklık bir kişinin derisi vasıtasıyla içeri girmişse, onun göğsüne ateş gibi çarpar ve ağrı başlar. Doktorun ilk işi kanın hareketiyle sıcaklığın artmasını önlemektir. Bunun için de hastanın bacaklarını, kollarını, ayak ve el parmaklarını bu organlar şişip simsiyah oluncaya kadar iplerle sıkı sıkıya sarıp bağlamalıdır. Sonra karnının üzerine ateş gibi sıcak bir ütü konulur zira bilinir ki sıcak sığağı kaçırtır, böylece sıcaklık vücuttan atılmış ve ağrı kesilmiş olacaktır. Eğer sıcaklık vücudu aniden çarparsa, bunun sonucu vücutta çıkan çıbanlar ve yaralardır. Bunun da en iyi tedavi usulü nesnelere en soğuk olan kül ile yara ve çıbanları temizlemektir. Çıbanlar patlayıp sönünce üzerine koyunun içyağı, petrol veya at gübresinden yapılan merhem sürüp, sarılmalıdır.

Soğukluk, tedavisi sıcaklıktan daha zor ve inatçı olan bir nesnedir. Zira soğukluk insanın iliklerine işler, orada haftalarca sessiz sakin durduktan sonra kramplara, soğuk algınlığına ve romatizmaya sebep olacak şekilde aniden ortaya çıkar. Soğukluk ne kadar uzun süre fark edilmeden içerde kalırsa, onu çırarmak da o kadar güç olur. Eğer soğuk bir insanın kemiklerine yirmi yaşında iken girer ve ellisinde çıkarsa bu onu sarsak bir felçli yapacaktır. Tedavisi ancak dişi bir ayının yanan postu üzerinde yürümekle olur. Bu çok harika bir şeydir. Soğuk, bir insa-

nın gözünden de girer. Bu takdirde körlüğe, akıntıya ve şiddetli ağrılara sebep olur. Gözü kökünden çıkarıp atmak hariç Allahın iradesinin dışında tedavi için yapacak başka bir şey yoktur...”¹

Elbistan’a saat beş civarında vardık ve doğruca Zeytun, Halep ve Maraş’tan bana her türlü itibarın gösterilmesi talimatını almış olan Kaymakamın bizi beklediği Hükümet Konağı’na yollandık. Kaymakam aldığı talimatı, Sir R. Burton’ın “Arabian Nights” adlı eserinde zikrettiği adeti hemen hemen yerine getirerek son harfine kadar uyguladı. Bu adete göre, misafir evden 15 kilometre ayrılıncaya kadar ev sahibi onun yanından ayrılmazdı. Hizmetkârlarımın denkleri açması, battaniyeleri ve kürk örtüleri silkelemesi, çanak çömleği indirmesi, pencereleri açması ve yatakları yapmasıyla artık ayrılma zamanının geldiğine ikna edilebildi.

Ertesi sabah saat yedide garnizon komutanının daha yatağının içindeyken beni ziyarete gelmesiyle uyandım. Bir redif subayı olan komutanın biraz Fransızca bilmesi ziyareti daha az sıkıcı yaptı. Ama buraya yeni gelmiş olduğundan pek fazla bilgi veremedi.

Ziyaret etmek istediğim Ermeni Katolik papazına gidişim tam bir esrara büründü. Önce bir hizmetkâr geldi ve efendisiyle öğle mi yoksa akşam yemeğini mi yemek istediğimi sordu. Öğle yemeği kabul edildi. Sonra Ermeniye benzeyen başka bir haberci geldi, beş zaptiyenin oturmakta olduğu odada Michael’in kulağına etraftan sakınarak bir şeyler fısıldadı. Michael, onu anlamamış, görünerek yanına Jakob’u çağırdı, aynı lâflar onun kulağına da fısıldandı. Jakob, zaptiyelerin dışarı çıkmasını istedi ve sonra kulağıma şu hikâyeyi aktardı: “Bu şehrin Ermenileri korkunç bir şekilde baskı altında tutuluyormuş. Kayma-

---

¹ Kötü nazar hakkında anlattıklarımı, koca bir cilt tutacağı için yazmıyorum. M.S.

kam papaza diş biliyor ve onu öldürtmeyi istiyormuş. Zeytun'dan sizin gözetim altında tutulmanızı emreden uzun bir mektup almış. Papaza yemeğe gitmemeliyimmiş. Çok büyük tehlike varmış.”

Daha sonra bütün bu saçmalıkların, papazın uzak bir yerde cenazeye çağrıldığı ve benimle ertesi gün yemek için buluşmayı tercih ettiği manâsına geldiği anlaşıldı.

Şehirdeki en büyük cami Alâaddin Selçukî tarafından hicri 670 yılında yaptırılmıştır. Şimdi her ne kadar harap bir vaziyetteyse de bir zamanlar muhtemelen muhteşem bir bina olduğu anlaşılıyor. Camiden dönerken her biri dört beş kilo gelen altı tane alabalık taşıyan bir çocukla karşılaştım, balıkların hepsini altı metelik karşılığında satın aldım ve birkaç gün için artık bıkkınlık veren konserve et yemekten kurtulduğum için kendimi kutladım. Balıklar pişirilmek üzere Kaymakamın aşçısına verildi. Bu aptalın balıkların üzerini kazıyıp onları çamur ve külle kaplayarak iğrenç bir yılan balığı görünümüne soktuğunu görünce çılgına döndüm. Aşçıyı bir güzel azarlayınca ahmak herif bildiği birkaç kelime Arapça ile “Ahsen hake”¹ diye mazeret ileri sürdü. Bu sefer kendimi kaybettim balıkları elinden aldığım gibi mutfaktan dışarı fırlatıp attım, tabii aşçı da aynı akıbete uğradı. Sonra altı ay önce Londra'da imal edilmiş konservemi ısıtmak üzere tekrar mutfığa döndüm.

Eğer okuyucu, kitabın bu kısmında bir hata görüyorsa onlara hatırlatmam gerekir ki her öğün yemeğimi kendim pişirmek zorundaydım. Bundan başka ben iyi yaşamayı tercih ederim ve buralarda konserve etten oluşan yemek listesini değiştirecek pilâv ve saygıdeğer keçiden başka bir şey bulmak da mümkün değildir.

Elbistan hakkında anlattıklarım yetersiz olabilir. Çok soğuk olan hava etrafı gezip dolaşmamıza imkân vermedi.

---

¹ “Böyle daha iyi olur” M.S.

Çarşısı fakir ve pistir. Halkın malı mülkü vardır ama para yoksuludurlar. Ticaret yapmak için dışarıya bir çıkış yeri yoktur. Şehir, tecrit edilmiş bir durumdadır. Ermeni meselesi çok şükür sönmüş görünmektedir ve bu konuda bir şikayet yoktur. Eğer bir şikayet duysaydım özellikle tahkik etmek zahmetine girerdim.

Kötü hava yüzünden bütün gün içerde kapalı kalınca, yanımdaki kitapların çok ağır olduğunu farkettim. Hafif edebiyat türünden sadece ölümsüz “Jeames Diary” ve “Dickens” in kitapları vardı.

Kasvetli bir Türk kasabasında Vali'nin sarsak konağının her tarafından soğuk hava giren salonunda bir yandan mangalın üzerinde bir çatala takılmış konserve üzüm-lü bir keki ısıtırken öbür yandan “Marley Ghost”u okumak iyi bir tecrübedir. İngiliz kışının bütün rahatlıkları insanın aklına gelir: İnsan; gürül gürül yanan bir şöminede ısıttığı ellerini ovuşturarak dostlarını düşünür. Kapılar sıkı sıkı kapalıdır. Çingirağı çalınca hizmetkâr geliverir. Yemekler aşçılar tarafından hazırlanır, atların buz nalları vardır, yolların üzerine kum serilmiştir, caddeler süpürülüp temizlenmiştir, mektuplar zamanında gider gelir. Böyle bir ortamda birisi -elbette başka şeyler de konuşuyorlardır ama ben öyle hayal ediyorum- şöyle soruyordur: “Sykes nelerlerde?” ve cevap şöyle olacaktır: “O mu? O şimdi Doğuda. Şanslı adam, bu berbat soğuktan uzakta kimbilir, İstanbul'da mıdır? Pekin'de mi? Kalküta'da mıdır? Yoksa İran'da bir yerlerde mi?” İngiltere'de çok az insan Doğu'daki kışın acı soğuğunu bilir. Doğu, vasat bir akla bir palmiyenin hoş gölgesinde oturmuş nargile çekip köpüklü şerbetler içen bir kimseyi getirir. Çok azı Toros dağlarında kışın bir kâbusa dönüştüğünün farkındadır. Kasabaların içindeki yollar diz boyu karla kapanır ve hiç şüphesiz ancak birkaç ay sonra karların erimesiyle açılacaktır. Rüzgâr, saçaklarından buzların sarktığı çarşının içinden ısıklar çalarak eser, gürlür. İnsanlar ya kıpkırmızı yanmış sobala-

rın etrafında sıcaktan pişerler veya zatürreden ölürler. A-
ğaçlar çıplak ve incedir. Nehirler donmuştur. Müezzinler,
ezanın kelimeleri adeta dudaklarında donmuş bir halde
fırtınaya karşı “Muhammed Allahın Resulüdür” diye hay-
kırır. Kış süresince köpekler gittikçe zayıflar ve vahşileşir.
Pazar yerinin ortasında, üzerine onu didiklemeye çalışan
Akçadağların konduğu donmuş bir katır yatar. İki ay bo-
yunca ısının sıfırın altında altı derece olduğu karanlık ve
perişan bir Doğu kasabasında insan, kasvetin ne olduğunu
daha iyi anlıyor. Mevsimi neşelendirmek veya güzelleş-
tirmek için herhangi bir teşebbüs yoktur. “Allah öyle iste-
miş ve soğuğu yaratmış, bize düşen onu kabûl etmektir”
derler. Böylece deprem, gelgit dalgası veya diğer herhangi
bir tabii afet gibi kış da aynı kadercilik ve kayıtsızlıkla
kabûl edilir.

Elbistan’da bir at satın almamız gerekti. Aşağıda
okuyacaklarınız, bu alışveriş hakkında verebileceğim harfi
harfine en doğru olan bir rapordur.

AT SATIŞI

Sahne : Elbistan’da, Vali Konağının avlusu

At cambazı : “Allah sizden razı olsun! Seyahatiniz
için genç bir at aradığınız çarşıda söyleniyor”

Jakob: “Allah senden de razı olsun. Ne istiyorsun”

At Cambazı: “Pekalâ, ihtiyacım olduğundan dolayı
kendisinden ayrılmak zorunda olduğum saf-kan bir kısra-
ğım var”

Jakob: Peki dostum at nerede?

Bir Polis Memuru: (fısıltı halinde) “Dikkatli ol,
dostom Jakob bu adam hırsızların hırsızıdır!”

Jakob: Ben kör biri miyim? (At satıcısına) hayvanı
bize göster. (At içeri alınır)

Cambaz : (Hayvanı okşayarak) “Ayrılmamız mı gerekiyor benim inci tanem?” (At çifte atar) “Allah senin cezanı versin, domuz! İşte efendim görün”

Jakop : “Şu ön ayaktaki nasıra ne diyorsun ha?”

Cambaz : “Bir nasır! Maşallah bir nasır ha?”

Ayak bir ceylanın ayağı gibi tertemiz, mermer bir sütun gibi dümdüz. Bir nasır, yok canım? Bir nasır? Bakın efendiler, beyler!

Kim bir nasır görüyor?”

Cambazın birkaç arkadaşı: “Hiçbir kusur yok”

Gerçek güzel bir ön ayak. Bir kimse onun üzerinde hiç tökezlemeden gider.”

Diğerleri : “Nasır yok ha? Şu nasırı görmüyor musun? Sanki Ağrı dağı.

Cambaz: “Durun bakalım beyler. Nasırı gören kim? Nerede göstereyim.”

Jakob : “Nasırlar nerede olursa, orada gördüm.

Cambaz : Açılın. Hepsi bu kadar. Bu iş burada biter.

(Atı yedekler) Açılın. Eğer almak isterse onu Paşa'ya satabilirim.

Jakob: Eğer onlar senin müşterin olacaksa Allah, Paşa ve Abdulhamid'in yardımcısı olsun.

Cambaz: (Arkadaşları tarafından geri getirilir) Onunla işim yok, ona satmayacağım.

Dostları : Gel dostum. inat etme. Sana iyi para verecek.

Cambaz: Pekâla. Kötü lâflar para getirmez. (Jakob'a)

Atı satın alacak mısın?

Jakob : “Fiyatı ne?”

Cambaz: Sen ne veriyorsun?

Jakob : (Parayı cambazın eline sıkıştırarak) İşte sana üç Türk lirası.

Cambaz: Üç Türk lirası ha? Bak, benim işim var, lâfla geçirecek vaktim yok. Paranı geri al.

Jakob: Asla, sen parayı bir kere kabûl ettin.

Cambaz: Soyğuncu! Arkadaşlar, bakın bu adam atımı zorla elimden alıyor ve beni soyuyor, bakın bakın!

Etrafındakiler (taraf tutarak) : “Bu adam soyuluyor”
“Hayır, asıl soyguncu o!” “At sakat diye kim söyledi?”
“Ben söyledim” (Anlaşılmaz bir takım sözler.)

Polis Memuru: “Kesin sesinizi. Şimdi siz efendim Jakob ve sen at cambazı Ahmet, bu gürültünün sebebi ne?”

Jakob: Bak yiğidim. Bu hırsız bana yaşlı, iğdiş edilmiş bir beygir getirdi ve üç liraya bana sattı. Anlaşma yapıldı, sözler verildi sonra bu herif-

Cambaz : Söz mü verildi? Ben de konuşacağım

Jakob: “Dinle şimdi, kendi yaptığı kötülüklerden dolayı bize küfür edecek.”

Cambaz: “İyi, asil ve cesur asker, sen beni dinle. Çocuklarım açlıktan ölüyor, ben de tek atımı satmak için getirdim. Buraya gelince bu kötü dağlı Kürt küheylanımı elimden kaptı, elime biraz para tutuşturdu, sonra da yaygarayı bastı.”

Jakob: “Yalan, seni gidi dolandırıcıların kralı seni. İşte benim yaptığım: Ona üç Türk lirası teklif ettim.”

Cambaz: “Ben de kabûl etmedim. Bir dilenciye bile bundan daha iyi fiyata satamaz mıyım?”

Jakob: “At cambazlarının dinine lânet olsun”

Cambaz: “Senin gibi hırsızlara da lânet olsun”

Polis Memuru: “At cambazı, senin istediğin fiyat ne?”

Cambaz: “Güzel bir soru. Dört Türk lirası.”

Jakob: “Asla. Sana verdiğim para çok bile.”

Cambaz: “İşte nasıl soyulmak istendiğimi gördün mü? Çocuklarım açlıktan kıvranacak ve ben bir Müslüman¹ olarak yoksulluktan öleceğim, çünkü...”

Polis Memuru: “Susun! Sen Jakob, ona bahşiş veremez misin?”

Jakob: “Eğer gerekiyorsa verebilirim, işte sana bir mecediye daha.”

Cambaz: “Pekalâ, alıyorum; ama...”

(Hepsi sahneyi terkeder.)

Pazar günü, Elbistan’ı terketmeden önce Ermeni Katolik Kilisesindeki ayine iştirak ettim. Ayinin değişmeyen kısmı buradaki insanlar tarafından o kadar kısa tutulmuştu ki her hangi bir Roma Katoliginin takip etmesi çok kolay hale gelmişti. Halbuki Yunan Katoliklerinde ayin, papazın yürümleri ve buna benzer pek çok değişiklikler eklenerek o kiliseye mensup olmayan birinin anlayamayacağı bir hale konulmuştur.

Ayinden sonra bir düşün vardı. Ermeni evlenme ayini çok olağanüstü ve karmaşık bir törendir. Damat, altında kocaman bir kumral kâkülü olan ufak tefek bir gençti. Gelin sıkı sıkı peçeyle örtülmüştü ve başının hafif hareketlerinden başka bir hayatiyet belirtisi göstermiyordu. Tören sırasında yapay çiçeklerden yapılmış bir çelengin çiftin başlarına birer taç gibi konulması gerekti. Ama damadın başı o kadar küçüktü ki taç başından boynuna indi ve bir gerdanlık gibi durdu. Zavallı damat aşırı heyecanlı olduğundan çelengi çıkarmayı akıl edemedi ve cemaatten bir arkadaşı gelerek çelengi damadın boynundan aldı. Bu olay o zaman çok komiğime geldi, kahkahalarımı kendimi kiliseden dışarıya atıncaya kadar zor tuttum.

---

¹ Jakob Hristiyan olduğundan buradaki “bir Müslüman olarak” sözü cambazın kullandığı bir kozdur. Polis memurunun cümleyi yarıda kesmesine, Jakob’un ani bir şekilde geri çekilmesine dikkat edilmelidir. M.S.

Hükümet Konağında bana güle güle demek için toplanmış pek çok görevli beklemekteydi. Aralarında yirmi beş de zaptiye vardı. Zaptiyeler, onların anaları babaları yerinde olduğundan, maaşlarını henüz alamadıklarından¹ üzülmem gerektiğini ifade ettiler ve beni çok sevdiklerini hatırlamamı rica ettiler.

ELBİSTAN'DAN DARENDE'YE

Elbistan'dan yaklaşık altı yedi kilometre uzaklıktaki, çok güzel bir misafir odasına sahip ve olağanüstü konuksever bir Şeyhin oturduğu Yeni Yapalak köyüne doğru yola çıktık. Köyde, Şeyhe misafir odasındaki eşyaları alıp İngiltere'ye götürmek üzere bana satıp satamayacağını sordum. "Memnuniyetle" diye cevap verdi, "Ancak bu takdirde bir başka İngiliz Beyefendisini ağırlayacak bir yere sahip olamayabilirim." Şeyhin evinde, bizzat kendi eliyle kahve ikram ettiği Ermenileri görmek memnuniyet vericiydi.

Burada kaldığım sürece, Osmanlının vurdumduymazlığı ile bağdaşmayacak şekilde halkın zekâsı ve canlılığı dikkatimi çekti. Köylünün hangi ırktan olduğunu sordurdum bana göğüsleri kabarak Türk olduklarını söylediler. Biz bu konuşmayı yaparken Ermenilerden biri bilgici bir tavırla göz kırptı. Zaptiyeden yaptığım bir soruşturma sonucu, halkın Şia Alevi'si olduğu anlaşıldı. Bu garip bir şekilde tecrit edilmiş olan halk son zamanlara kadar göçebe imişler fakat sonra Hükümet tarafından köylerde yaşamaya ikna edilmişler.

Dinleri güya Şia'dır, her türlü aşırılığa rastlanacak şekilde Ali'ye gösterilen olağanüstü bir saygıyı ihtiva eder.

---

¹ Bu bölgedeki zaptiyeler maaşlarını alabilen pek az talihlinin arasındadır. M.S.

Erkekler sakallarını hiç kesmezler, çarpıcı bir şekilde yakışıklı ve ziyadesiyle zekidirler. Mizah anlayışları Araplara yakındır. Parlak gözleri, çevik hareketleri hazır cevaplıkları ile kıyafetleri aynı olmasına rağmen diğer yavaş, ağır tabiatlı sakin Türk köylülerinden kolaylıkla ayırt edilebilirler. Kadınları dikkati çekecek şekilde güzel görünümüdür, çocukları güzeldir.

Çerkezler kadar mükemmel çiftçidirler, benzer tekerlekli pullukları kullanırlar. Evleri çok iyi inşa edilmiştir. Diğer Türk ve Kürt köylerinde görülmedik bir şekilde köy sokaklarını kardan süpürüp temizledikleri dikkatimi çekti. Jakob bu halkın Dürzilere benzediğini söyledi. Benzerlikleri aniden ben de fark ettim. İki halk arasında bir ilişki olup olmadığını çok merak ediyorum. Herhangi bir bilimsel veri olmaksızın ve sadece gözlemlere dayanarak söylemek gerekirse bana bir irtibat varmış gibi geliyor. Yakışıklı görünüşleri, ziraatte ileri metodlar kullanmaları, fevkalade üstün zekâları ve gizli dinleri incelemeye değer işarettirler. Lord Warkworth'un Yalıklı Afşarları ile ilgili tarifleri hiçbir şekilde Alevîlere uymuyor. Bundan dolayı bazı gezginlerin onları birbirine karıştırdıklarını zannediyorum. Toroslarda bulunmakta olan herhangi bir kişinin bu ilginç halk hakkında mümkün olan en geniş araştırmayı yapmasını ümid ederim.¹ Köyden ayrılırken Şeyh küçük bir kırsağa binerek köyün dışına kadar gelip bizi uğurladı.

Yeni Yapalak'tan Eski Yapalak'a atla gidiş üç çeyrek saat sürüyor. Eski Yapalak, neşeli Şiilere zıt olacak bir şekilde gerçek Osmanlılarla meskûndü.

Eski Yapalak'tan ertesi günü Yeni Köy'e gidişimiz az kalsın sonumuz oluyordu. Soğuk ama güneşli bir havada yola çıktık. Zemin güneşin etkisiyle yumuşamaya başlamıştı. Üç saat sonra gökyüzü bulutlandı, yüzümüze

---

¹ Eski eser meraklıları dikkat ederse iyi olur. Yeni Yapalak'taki mermer bir iyon sütunu sanki bir kazı yapılmasına değermiş gibi görünüyor. M.S.

çarpmaya başlayan kar serpintileri yaklaşan bir tipinin işaretlerini vermeye başladı. Bunu gören zaptiyeler, bize aslanları görmekten vazgeçip Yeni Köy'e yönelmemizi tavsiye ettiler. Bu köye ulaşmak için yolu terkedip kestirmeden karların içine daldık. Başlangıçta zor olmadı, ancak daha sonra ilerleyiş yavaşladı atlar dizlerine kadar kar çukurlarına batmaya başladı. Tam dik ve zor bir vadiye geçmek için uğraşırken korkunç bir tipi bastırırverdi. Bir an için etrafı görmek veya nefes almak mümkün olmadı. Zavalı hayvanlar felç olmuş gibi hareketsiz kaldılar, iki tanesi yere yıkıldı ve öylece kaldı. Mücadeleye devam ettik ancak tipi geçip gittiğinde büyük bir şaşkınlık ve dehşet içinde çevrede hiçbir köyün bulunmadığını gördük. Önümüzde üzeri yere yakın bulutlarla örtülü karla kaplı bir manzara uzanıp gidiyordu.

Eski yolumuz da kar altında kalmış görünüyordu. Aslında bir saat içinde ancak bir kilometre yol alabilmiştik. Etrafta gidebileceğimiz yönü gösterecek en ufak bir işaret yoktu. Gün battıktan sonra dışarıda kalırsak çok kötü bir ölümün -pek çok katırcının tam o ay içinde öldüğü şekilde- bizi beklediği kesindi. Bereket versin sekiz yüz metre solumuzda yürüyen iki kişi gördük, bunlara ümitsizlik içinde el salladık. Olabildiğince çabuk yanımıza vardım için geldiler ve bize, doğru istikameti gösterdiler. Her ne kadar varacağımız yer, dört kilometre uzaktaysa da oraya ulaşmamız üç saat sürdü. Köye ulaştığımızda o kadar bitkindik ki birkaç yüz metre daha gidecek takatimiz kalmamıştı. Hemen pis kokulu bir ahır bulduk ve büyük bir memnuniyetle içine serilip yattık.

Köyde, Darend'e den gönderilmiş üç zaptiyeyi bizi beklerken bulmuştuk.¹

---

¹ Tek başına seyahat eden bir İngilizli aramak için bu adamları gönderen yetkililerin olağanüstü düşünceli davranışlarına okuyucunun dikkatini çekmeye aslında pek gerek yoktur. Lâkin bazı kitaplardan, bir kimse kahraman

Ertesi gün “muhtemel Hitit aslanlarını” görmek için etrafı dolaşmaya çıktık. Sadece bir tanesi ayakta idi, diğeri söylendiğine göre o civarlarda dolaşan Avrupalı biri tarafından kırılmıştı. Her ikisi de ilk emperesyonist çalışmaların güzel örnekleriydi, bir kimse ilk bakışta aslanın başı ile kuyruğunu zor ayırt edebilirdi. Böylece herkes istendiği gibi sanatkârane bir tasvir yapabilir, heykeltıraşla birlikte ahenkli bir temasa geçebilirdi. Bu aslanlar Rodin ekolünün bütün avantajlarına sahipti. İğrenç bir şekilde çirkin ve şekilsizdiler. Ağızları göğüslerinin ortasındaydı ve aslandan başka her şeye benziyorlardı.

---

gezinincesaret ve beceriksizlikle yollarda tek başına mücadele ettiği sonucunu çıkarabilir. M.S.

“KÜÇÜK ASYA”DA MARAŞ

Charles Texier*

Sis ovasından geçen Ceyhan (Pyramus) nehri, Toros Dağının kuzeyden güneye (s.107) gelen büyük bir vadisinden iner. Dağda yapılmış hiçbir yol yoktur; kervanlar vadilerin yamaçlarındaki keçi yollarından giderler; posta idaresi yoktur. Köylülerden, saati iki güruş ücretle hayvan kiralanır. Bu hayvan temin etmek için alınan seyahat fermanı, köylülerin canını sıkır; yol, Türkmenlerin lideri Samur Beyin karargâhı olan yere yakın Pyramus suyu

---

* Fransız arkeoloğ. 1802 yılında Versailles’de doğar. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu’nu bitirir. Arkeoloji konusunda uzmanlaşır. Fransız hükûmeti tarafından 1833 ve 1843 yıllarında iki defa Anadolu’ya gönderilir. Yıllarca Anadolu’da çalışır. Seyâhat ve incelemelerde bulunur. Kazılar, çizimler yapar. Arkeolojik çalışma yapacak yerleri ortaya çıkarır. Abartılı taraflı da olsa o günkü durumu ile alakalı bilgiler verir. Bunları kitaplaştırır. Yazar 1971 yılında Paris’te vefat eder.

Bir çok çalışması olan Texier’in, “Küçük Asya” adlı çalışmasını Ali Suad Bey vaktiyle tercüme eder. T.B.M.M. Maarif Vekâleti neşriyatı olarak üç cild halinde Osmanlıca olarak basılır. Ancak bu ilk baskı kısmen eksiktir.

Eser yeniden 2002 yılında bu defa bütünü muhtevî olarak yine üç cild hâlinde basılır. Eseri Latin harflerine K.Yaşar Koprıman aktarır. Musâ Yıldız sâdeleştirir. Birçok yazar da baskıya katkıda bulunur.

3 cildlik kitabının ilk iki cildinde Maraş’la alâkalı ma’lûmat yoktur. Üçüncü cild sh. 31’de bir satır Maraş’a yönelen Haçlı ordusundan haber verir.

Sh. 134’de bir mesâfeye bağlı Maraş adını anar. 138-142 arası Maraş ve çevresinden bahseder. Aynen aktarıyoruz.

kaynağına kadar vadiyi izler. Buraya önceden Kozanoğlu hükmederken Mısırlı İbrahim Paşanın kuvvetlerine karşı memleketi savunma görevini de yapıyordu. Bu Kozanoğlu'nun akrabasından olan Samur Bey, büyük bir ödül karşılığında Kozanoğlu'nu İbrahim Paşaya teslim edipdağların hâkimiyetini de kendi için sağladı. Bu tarafa giderken Adaha Paşası, bize Giritli düzensiz kuvvetlerden altı kişilik bir birlik verdi; bunlar, yolları tüfek atarak şenlendiriyorlardı. Sis ile Haçın arasındaki dağlar, çok görkemli bir tablo sergiler. Henüz bir dere hâlinde bulunan Pyramus suyu, kayaların üzerinden çağlayanlar yaparak atılır. Dağlar çam vb. ormanlarla kaplıdır; yazın sıcak günlerinde, buraları göçebelere hoş bir sığınaktır. Samur Beyin yaylası, nehir kaynağının hemen üstündeki yüksek bir tepededir; ağaç kütüklerinden yapılmış kulübeler köyü oluşturur. Beyin ikâmetgahı da diğerlerinden farklı bir şey değildir; fakat otlakda çok sayıda koyun, sığır ve at sürüleri vardır. Bunlar, dağlıların tek servetidir. Samur Bey, pek şişman ve yumuşak tavırlı bir adamdı. Dış görünüşünde hiçbir hilekârlık gözüküyordu. Bize kervanımızın yiyeceğini ve yemini verdi ve kılavuzlarımızı değiştirdi.

Samur Beyin yaylası Sarus, yani Seyhan nehri ile Pyramus, Ceyhan nehrinin su bölümü çizgisi üzerindedir. Haçın yolu ise, bu iki havzayı ayıran belden çıkıyordu. Dağlar sık ormanlık ve Türkmen doluydu. Belin öbür yüzünden inilince, Adana'nın alt tarafından, denize dökülen Seyhan nehrinin hızlıca akan yatağı görülür. Vadi, doğudan batıya doğru gider ve nehir batı yönünü izler.

Bu nehir ağaç gövdelerinden yapılmış bir köprü ile geçilir; atlar sığ yerden geçer; bu vadi doğu ve batıda uzundur, nehir batı yönünde ilerler. Güzel çınarlar burada yapraktan kalın bir perde oluşturur; dağın yamacı çam ağaçları ile kaplıdır.¹

---

¹ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

Haçın kasabası, vadinin başlangıcında ve dağın yamacındadır. Kasabanın karşısındaki yamaçta, eski bir manastır vardır. Bu manastır, Sis ruhanî liderliğine bağlıdır. Müstahkem bir hâlde savunmalı olan bu manastırın papazları, Müslümanlardan hiçbir kötü davranış (s.108) görmediklerini söylediler. Bunların lideri, başpapaz unvanına sahiptir. Bina iyi ise de dikkat çekici bir olağanüstülük yoktur.

Haçın kasabasında da genel binalar yoktur. Bütün evler çok basit tarzda yapılmıştır ve hepsinin üzerinde terası vardır. Dağların yamaçları, bağlar ve meyve ağaçlarıyla kaplıdır. Zanaatkar olan demircileri, büyük şehirlerde çalışmaya giderler. Buradaki Ermeniler, İstanbul'dakilere benzemezler. Buradakiler, kendilerine hâkimiyeti kabul ettirmek isteyen Kürtlere yatağanlarını göstermek cesaretine sahiptirler. Görünüşlerinden bura Türkmenlerinden farkları, ancak göçebe hayatına rağbet etmemelerinden ibarettir. Haçın'e hâkim yayladan, Demirci suyuna karışan Mağara suyu adında bir dere çıkar. Bunlar da Seyhan'ın kollarıdır. Bu vadiden, Dalar Türkmenlerinin yaylasına gidilir. Ağanın yayladan otuz kilometre kuzeybatıda bize tarif ettiği Şert kalesi adındaki harabe, Magara suyunun kenarındadır. Çok sayıda kale, kilise ve saray harabeleri olan bu yer, Kapadokya'nın Comana şehridir. Orayı ziyaret etme imkânı bulamadık. Comana şehri¹ hâlâ bilinmemektedir.²

Bu şehir pek erken terk edildiğinden, birçok mimarî eserleri muhafaza ettiği muhtemeldir.³ Fakat şu ana kadar, buraya herhangi bir gezgin ve özellikle bu sahayı dolaşarak eski eserlerin planlarını çıkaracak bir araştırmacı gel-

---

¹ Carl Ritter, Erdkunde, IX, 152.

² Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

³ Strabon, XI, 521

memiştir.¹ Dalar köyünün evleri, yalnız kapılarından aydınlık alır. Halkı, burayı ancak kar yağdığı zaman terk ederler. Buralar, büsbütün doğal durumundadır ve hiçbir yol yapılmamıştır. Dalar yaylasından Göksun, altı saattir; adından da anlaşılacağı üzere bu kasaba eski Kukusus (Cususus)'tur. Bu şehir, ancak Bizanslılar zamanında tanınmıştır; Özellikle üç yıl burada kalan (404-407) Jean Chrysostome'un sürgün yeri olarak meşhurdur. Chrysostome, sürgün süresini İzmit (Nicomedie)'te geçirmek istediği hâlde, Eudoxie onu yaz sıcaklarında yetmiş gün yürütmek şartıyla bu Göksun'a gönderdi. Yalnızca bugün Arapkir olan Afşin (Arabissus)'e gidecek kadar gücü vardı. Yokluğu başkentte papaza duyulan büyük saygınlığı arttırdı ve bu yerlerde dolaşırken insanın aklı pederlerinin iğrenç eziyetlere karşın yüce görevlerini yerine getirdikleri büyük döneme gidiyor. Eğer imparatoriçe Eudoxie'nin kötülüğü hakkında bir fikir edinmek istenirse, bu Cususus kasabasının ne olduğunu anlamak gerekir: Yeşillikten tamamen yoksun killi dağlar ile çevrili alçak bir ova, herhangi bir otun bitemeyeceği killi bir tepe üzerine oturmuş küçük bir kasabadır. Tabloyu tamamlamak için yolculuk günlüğümüzden bir sayfayı buraya ayırıyoruz.²

Göksun'daki günlerimiz çok acı geçti. Ağaç gövdelerinden yapılmış kulübelerde, bataklıklarla çevrilmiş, toprağı yüzyıllardan beri birikmiş bir pislikler yığındır. Çevre bataklıklar kadar cıvık olan köyün çevresi dışına bir adım atamıyorduk. Gece vardık (28 Haziran 1835) ve bir ağacın içinde ölmek üzere olan bir adamın yattığı bir kulübeden başka bize vereceği yoktu. Kulübenin bir köşesine adamın üzerinde yattığı döşek çekildi, etrafına ayrı bir

---

¹ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan bu son cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

² Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son dört cümle, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

daire oluşturacak biçimde hasırlar çevrelendi. Diğer köşede de bize yatak gibi bir şey serildi. Ama hastanın inlemlerinden gözümüze uyku girmiyordu; gece vakti, gidip ağayı uyandırması ve bize başka bir barınak bulması söylendi. Zavallı adam, arkasında çavuşu, bütün evleri yoklamaya başladı; fakat odaya üşüşmüş hiçbir ailenin bize verebileceği bir köşesi yoktu. Sonunda ağanın aklına sevindirecek bir fikir geldi. Sultan adına, bir kümeden kümes hayvanlarını ve koyunları çıkarttı ve kümesi bize bıraktı. Bu sırada, ailenin ocağında oturuyorduk; hemen hemen hepsi boğmacaya tutulmuş altı çocuğun üst üste yığıldığı tek bir göz vardı. Kızların en büyüğü, en genci kollarında sallıyordu; zeka geriliği olan nine neredeyse çırılçıplak, bir halıya oturmuş, evine yabancıların yerleştiğini gördüğünü mırıldanıyordu. Sonunda kümesimizi teslim aldık. Yol arkadaşım çok yorgun olduğu ve atımız da olmadığı için Göksun'da kaldığımız iki günü yatakta geçirdi. İşte Aziz Crisostome'un ölümsüz dinî sohbetlerini yazdığı yer. Onun Türkmen ailelerden daha iyi bir durumda yaşamadığından emin olunabilir.

Bu yörelerde gezgin yolcularının karşılaştıkları en büyük güçlük at bulmaktır. Atları olan aileler onları kolay kolay ödünç vermezler ve yayla değiştirirken yük hayvanı olarak öküz ve inek kullanırlar. Onların ayrıca, öküzlerin çektiği birkaç tane arabası vardır. Yükler için kullanabilecekleri başka bir taşıma imkânı yoktur. İlerlerken ne kayalıklardan ne de yarıklardan çekinen bu arabaların hangi güç yolları aşabileceklerini görmek ilginçtir.¹

Göksun köyü, ağaç kütüklerinden yapılmış kulübelere oluşmuş, her tarafı bataklık, hüznü bir yerdir. Göksun'dan Maraş'a giden yol, bugün ıssız olan; fakat orta çağda, çok sayıda kaleleriyle gelişmiş olan hayran

---

¹ Ali Suat'ın çevirisinde yer almayan son iki paragraf, eserin aslından çevrilmiştir (Y.N.).

olunacak bir memleketten geçer. Bu kalelerin çoğu, Ermeni liderleri tarafından yaptırılmıştır. Bunlardan Çinçin Kalesi adında Toros'un doğu yamaçına yapılmış olanı, dikkat çekicidir. Burada, Bohemond'un yönettiği Haçlı kuvvetleriyle Fransızların müttefiki Rupenliler prenslerinin anıları vardır.¹

Geben köyü, Toros boğazının girişindedir. Kiepert'in incelemesine (s.109) göre, bu ad Ermenice "boğaz" anlamında olan "gaban" kelimesinden alınmıştır. Bu köy biri Türk, diğeri Ermeni olmak üzere iki parçadır. Buradan Maraş'a giden yol, çok sayıda bel ve vadiden geçer. Etraf ormanlıktır ve manzara hoştur.

MARAŞ

Coğrafyacılardan kararına göre, Maraş şehri eski Antiochia ad Taurum şehrinin bulunduğu yerdedir. Bu şehir, Bizanslı Etienne'nin aynı adla söz ettiği altı şehirden, Ceyhan üzerinde Kilikya Antiochesi unvanıyla kaydettiği yerdir. Fakat eski eserlerden, burada hiçbir iz görülmez. Maraş, öteden beri birçok hareketli halkın merkezi olduğundan, eski eserler hep yıkılmıştır.

İmparator Alexis zamanında Maraş, yönetim sınırları Antakya ve Urfa (Edesse)'ya kadar uzanan bir patriklik merkeziydi. XII. Yüzyılın sonlarında, Üçüncü Armeniya'nın bir kısmını oluşturuyordu. Godefroid de Bouillon'un yönettiği Haçlı kuvvetleri, Ereğli yoluyla Konya'dan gelirken, Toros'un yukarı vadilerinde yollarını şaşırarak Maraş'a geldiler. Selçuklular bu şehri 1147 yılında¹ ele geçirdiler ve Osmanlı egemenliği de o zamandan beri buraya yerleşti.

---

¹ Daha ayrıntılı bilgi için Karl Ritter'in Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Assiens adlı kitabının cilt IV, bölüm II, s.140, 152'deki in extenso'ya bakınız. Rvwue Française, VI, s.327,336.

¹ 1147 tarihi, Ali Suat'ın çevirisinde 1447 olarak yer almıştır (Y.N.).

Maraş şehri, Aşir Dağı adında Anti-Toros silsilesinin bir kolu üzerine ve bunun güney yamacına kurulmuştur. Ceyhan (Pyramus) nehrinin kolları olan çok sayıda derelele sulanır. Nüfusun, üçte biri Ermeni olmak üzere altı bin kadardır. Maraş'ta dokuma sanatı çok yaygın ve faaliyettedir; abalar ve sırma ya da ipekle dokunmuş yünden harmanî ve yelekler yaparlar, Türkmen kadınlarının kullandıkları boyalı pamuk bezler de geniş bir ticarettir. Hoş gölgelikler altından akarsuları geçer; çağlayanları değirmenler çevirir fakat mimarî olarak hiçbir esere sahip değildir. Camileriyle Eski Saray dedikleri bina, sanat açısından zayıf ve önemsiz şeylerdir; evleri sıcak bir memlekete uygun tarzda yapılmıştır. Avlu veya bahçelerinin ortasında bir havuz veya çeşmeleri vardır, oda kapıları buraya açılır.

MOLTKE'NİN MEKTUPLARINDA MARAŞ

Helmuth Von Moltke*

Yeniçeri kaldırılır. Kaldırıldığında ha varlığı ha yokluğudur. Kışlalar boştur. Olanlar işe yaramamaktadır.

Yeni ordu kurulur. Nizâmiye ordusu. Sayısı 48 bindir. Bütün Osmanlı memâlikini bu ordu koruyacaktır. Fakat ordu tecrübesizdir. Sistem olarak oturmamıştır. 1827'de Navarin hadisesi yaşanır. 1828 Türk Rus Harbi

---

* 26 Ekim 1800'de doğdu. 1819 senesinde Danimarka ordusunda subay oldu. 1822'de Almanya ordusunda hizmete girdi. 1835-1839 yılları arasında Türk ordusunda askerî öğretmen ve tahkîmât uzmanı olarak çalıştı. Bilâhare Almanya'ya döndü. Alman ordusunda Genelkurmay Başkanlığı'na kadar yükseldi. Almanlara zaferler kazandırdı. 1888'de Genelkurmay Başkanlığından ayrıldı. 1891 senesinde vefat etti.

Az konuşan biriydi. Bir savaş dehâsıydı. Okumayı severdi. Usta bir kalemşördü. Geniş bir kültüre sâhipti. Gezmeyi hele de güneş gören Güney ülkelerini gezmeyi çok severdi. Bir İstanbul gezisi esnasında tanıştığı Mehmet Hüsrev Paşa tarafından payitahtta alıkonuldu.

İlk iki yıl İstanbul'da subay yetiştirdi. Sonraki iki yıl muhtelif yerlerde kıta hizmetinde bulundu. Gezdiği yerlerin haritasını çıkardı. Yapılamı geliştirdi. Nizip meydan muhârebesine katıldı.

Türkiye mâcerâsını mektuplara döktü. Sonradan bu mektuplar kitaplaştırıldı. Türkçeye de çevrildi. Birkaç farklı baskısı yapıldı.

Biz Türkiye İş Bankası kültür yayınlarından çıkan ve eksiği olmayan baskıyı esas aldık. Feldmareşal Helmuth Von Moltke, Türkiyedeki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar, (1835-1839), Çeviren Hayrullah Örs, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ank. 1960

Kitabın eksik de olsa bir başka baskısı Varlık Yayınları arasından çıkmıştır. Varlık Yayınları, Nisan 1967, Ekin Yayınevi Matbaası, İstanbul.

olur. Arkasından Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı çıkar. Ordu bunları kaldıramaz. Dağılır. Sûriye elden çıkar. Maraş işgal görür. Mısır orduları Anadolu içlerine girer.

Sebeb: Ordu yetersizdir. Subaylar ehliyetli değildir. Câhildir. Sınırlar geniştir. Ayanlık hâkimdir. Tam merkezî sistem yoktur. Merkezi sistem arayışı yenidir. Ekonomik toplum olmadığı için ülkede buna çok müsâit değildir. Zâten yeteri kadar yol ağı da yoktur. İnsanlar Osmanlıdan evvel ağanın beyin emrindedir.

Batının tek tek gücü Osmanlıyı aşmıştır. Toplam gücü ise nisbet teşkil edemeyecek kadar aşmıştır.

5-10 yıl içinde yaşanan hâdiseler devletin ne kadar kof hâle geldiğini gösterir. Şark meselesi doğar. Alevlenir. Önü alınmaz olur. Halifeli devlet Batının kontrolü altına girer. Bir garib İslam devleti olur. Tabi baskısına ma'ruz kalır. Ülkeli batılı elçiler idare eder. Veya onlar adına onlardan da maaş alan Ali Paşa gibiler idare eder.

Moltke Maraşa ilk gelirken yola Harput'tan çıkar. Orda misâfir edilir. 4 at hediye edilir. Yolculukta perişan olmasın için zahîre tedârîki yapılır. Yola çıkar. Murat-Fırat nehrine iner. İzalide nehir geçilir. Zirâ nehir daralmıştır. Malatya'ya varılır. Malatya beş bin hâneliktir. Ancak mevsim sebebiyle şehir boştur. Malatya'da evler kerpiçle yapılmıştır.

Malatya'dan yola çıkılır. 18 saatlik bir at yolculuğundan sonra sürgüye gelinir. buradan Göksu'ya ulaşılır. Geçilir. Maraş'a yönelinir.

Bu Moltke'nin Maraş toprağına ilk girişidir.

“Dün yüksek dağlar üzerinden çok çetin bir yolculuk yaptık. Kar ve yağmur yağıyordu. Akşamüzeri geniş, muhteşem Maraş ovasına indiğimiz zaman sahne değişti. Söğütlerin ilk yaprakları sürüyor; özlü bir yeşil, içlerinden gümüşten iki nehrin kıvrıla kıvrıla aktığı, saatlerce geniş-

likteki tarlalar ve çayırları kaplıyor, ağır kalın bulutlar Gâvurdağının karlı tepelerine takılı dururken Allah'ın altın güneşi şehrin üzerinde parılıyor.

Altmış beş saatlik at yolculuğundan sonra bugün istirahat günümüz. Daha dün akşam, sırsıklam ve yarı donmuş bir halde, şimdiye kadar vardığım en güneydeki noktada, sıcak bir Türk hamamında yorgunluklarımı çıkardım; bugün kağıtlarımı tanzim ettim, Paşa ile birlikte atla dolaşmağa çıktık, bana radif taburlarını gösterdi. Şimdi sana bunları bir Ermeni bankerinin evinin avlusunda, çiçekli badem ağaçlarının altında şıkırdıyan bir fiskiyenin yanında yazıyorum.

Maraş'ta o kadar yaklaşmış olduğum güzel Suriye'ye istemiye istemiye arkamı döndüm ve atımı yine Fırat'a doğru sürdüm.

29 Martta on sekiz saatlik bir yolculuğu aynı atla yapmıştım. Çünkü bütün bu dolaşma sırasında tâ Belveren'e kadar ne bir köy, ne de bir ev vardır. Pazarcık ovasını geçtik. Bu ovada üç Türkmen kabilesi: Atmalı, Kılıçlı, Sinimini'ler konaklamıştı. Bu üç kabile halkı 2000 çadırda oturuyordu. Reşit Paşa en nüfuzlu Kürt beylerinin akıllarını başlarına getirdikten sonra bu Türkmenler ve hükûmete karşı olan sevgi ve bağlılıklarını ilân etmişlerdi ve 400 kese akçelik (20.000 filorin) bir salyana (yani vergi) ödüyorlardı. Bunlardan bazıları çiftçilik yapıyor, çoğu da yazın sürüleriyle dağlara çıkıyordu. Kılıçlı kabilesi 600'den fazla atlı çıkarabiliyor, öteki bir kabile daha ziyade yaya savaşıyor. Kıymetli bir tarzda süslenmiş eski Türk ve İran tüfenkleriyle silâhlı, iyi nişancı bunlar. Atlılar demir uçlu ve bunun altında deve kuşu tüyünden yuvarlak bir top bulunan bambu kamışından bir kargı taşıyorlar. Kendilerile aynı çadırda barınan atları mükemmel.

Maraş Paşası Süleyman, Sinimini kabilesi ağasına, bir gâvurun geleceğini, ona çeşitli ikramlarda bulunulması gerektiğini bildirmek için önden bir haberci yollamıştı.

Fakat aynı zamanda, bana refakat edenlerin sayısını bir başçavuş ve tepeden tırnağa silahlı iki süvari ile arttırmayı da münasip bulmuştu. Yeşil piriñç tarlaları ve basık tepeler üzerinden saatlerce yol aldıktan ve Akdere ırmağını, geçit veren yerinden aştıktan sonra kendimizi, yamaçlarda ve ovada küçük köyler halinde guruplanmış çadırlar arasında bulduk. Kürt beyinin konağını bulmakta hayli güçlük çektik. Nihayet büyük bir vâdide, herhalde yüz ayak boy ve bunun yarısı kadar ende bir çadır gördük. Güzel kır sakallı, saygı veren görünüşlü, fakat gayet sade kılıklı bir ihtiyar ağa beni kapıdan karşıladı. Çadırın içi (tıpkı ötekiler gibi bu da keçi kılından dokunmuş kara çuldanı) hasırdan alçak bölmelerle birçok odalara ayrılmıştı; bunlardan yabancılar, kadınlar, atlar, develer, inekler, keçiler, hep ayrı ayrı yerlerini buluyorlardı. Ortada muazzam bir ateş ynyıyordu. Kürtler daima orman yakınında kalırlar, yoksa hiç değilse bizim taraftakiler kadar şiddetli ve onlardan da daha uzun olan kışlarda böyle bir meskende barınmak hemen hemen imkânsızdır. Ağanın idaresi tamamiyle pederşahi bir sistemde; bana ekmek, süt, bal ve peynir ikram etti, fakat ancak ben kendisini davet ettikten sonra o da oturdu. Hiçbir tarafta iktidar ve hâkimiyetten eser yoktu. Bununla beraber bu adam 500 ailenin âmiriydi; hükümlerinin temyizi yoktu ve Türk makamları bu kâbillerin içişlerine karışmağa sâlâhiyetli değildi. Ağa ihtiyarları dinledikten sonra kabîlesinden birinin suçlu olduğuna kanaat getirince onu idama mahkûm eder. Paşanın bir ağa öldüğü zaman onun halefini tâyin hakkı vardır, fakat yeni ağayı daima aynı aileden seçmek zorundadır.”

.....

Moltke'nin Maraş toprağına ikinci girişı şöyledir. Moltke Kayseri Tomarza'da yaşadıklarını anlatır. Afşarlardan uzun uzadıya bahseder. Ereke varır. Ereke'te Maraş Valisi Süleyman Paşa'nın Göksun'a gideceğini haber alır. Ve Maraş toprağına yönelir.

Kendi diliyle bu macerayı okuyalım:

“Erek’te, Maraş Valisi Süleyman Paşa’nın Göksun’da, yani Elbistan istikametinde gideceğim yoldaki ilk köyde olduğunu öğrendim. Fakat Göksun çetin dağ yollarından gitmek üzere tam yirmi saatlik yerde idi. Aynı atlarla bir günde bu yolculuğu yapmak imkânsızdı, yol üzerinde de ne bir köy, ne bir ev, ne de sabit bir barınak vardı. Bu yüzden, o kadar korkulan Afşarlardan bazıları-
nın burada kalmış olmaları benim için büyük bir talih oldu. Geçen gece nasıl bir Ermeni piskoposu’nun çatısı altında uyudumsa bu geceyi de bir Türkmen prensinin çadırında geçirdim.

Süleyman Paşa’nın Erek’te bulmuş olduğum bir ağası Osman Bey’e benim geldiğimi haber vermek için önden koştu. Bu oldukça lüzumlu idi, çünkü bir emrile 2000 süvariye atlandırabilen Bey bir müddet evvel en küçük oğluna 1500 Talere bir kadın satın almıştı, sekizinci ve sonuncu düğün günü bugün kutlanıyordu; bundan başka göçebe kabîlenin yazın arazisinde konakladığı Süleyman Paşa’nınkinden daha iyi bir tavsiye bulunamazdı. Bir Müslüman yabancı birini kabul merasimine kendince karar veremezse işi sanki yabancıнын geldiği sırada namazda imiş gibi idare eder; bu sırada kimsenin geldiğinden habersiz olmak zorunda değildir ve hiç değilse bir kâfire ayağa kalkmak gibi kendilerine zor gelen ve nefret ettikleri bir şeyden kurtulmuş olur. Muzika ile karşılandıktan sonra Osman Bey’i, kara keçi kılından çadırında halı üzerinde diz çökmüş ve Kâbe’ye dönük buldum. Baş köşeye, bir tarafı tamamen açık çadırın altında alev alev yanan ateşin karşısına güzel ipek şilteler serilmişti. Ateşin önünde Beyin atı, âdet üzere dört ayağından kösteklenmiş ve yere çakılı bir kazığa bağlanmıştı. Eyerler geceleyin de çıkarılmaz, bir çul, yani keçeden büyük bir örtü, dayanıklı Türkmen atlarının soğuğa karşı tek koruyucusudur. Öteki atlar hür ve bağısız, çayırdı sığrayıp duruyorlardı.

Ben kabil olduğu kadar rahat bir tarzda yerleştikten sonra Bey geldi, beni dostça selamladı. Her ziyaretin başında terbiye icabı olan sükûta kahve ve çubuk nihayet verince, vatanım olan Keltler Memleketine dair, hemen hemen bir gök taşı gibi arzımız üzerine düşmüş olsa Merih sakinlerinden birine bizim soracağımız gibi Şeyler sordu. Bizde deniz olup olmadığını sordu: -Evet! Kışın üzerinde gezeriz.- Bizim memlekette çok tütün yetişir miymiş acaba? -Biz çoğunu Yeni Dünyadan alırız.- Bizim atlarımızın kulaklarını ve kuyruklarını kestiğimiz doğru muymiş acaba? -Hayır, sadece kuyruklarını.- Acaba bizim memlekette pınarlar akar mı imiş? -Evet, eğer donmazlarsa.- Bizim taraflarda deve var mı imiş? -Evet, ama sadece para ile seyir için.- Acaba limon yetişir miymiş? -Hayır.- Acaba çok mandamız var mı? -Hayır.- Nerede ise bizim memleketi de güneşin aydınlatıp aydınlatmadığını, yahut sadece havagazı ile mi aydınlandığımızı soracaktı. Fakat, herhalde benim memleketimin mutlaka beyaz ayılar için yaratılmış olacağını söyleyecek iken bunu boğuk bir “Allah! Allah!” ile yuttu.

Bulunduğumuz büyük çadır Beyin drawing room’u idi. Yoksa Türkmenlerin kış çadırları küçük ve fırın şeklinindedir; üzeri hafif ve zarif bir şekilde düzenlenmiş çitalardan bir kubbe ile örtülü daire şeklinde bir kafesten ibarettir. Hepsi birden de keçe ile kaplıdır ve uzun kolanlarla sarılmıştır. Böyle bir çadıra bir mangal kondu mu az sonra içerisi hamam gibi olur.

Prensin yemeği süt, pilâv, peynir ve ekmekte mürekkepti. Müşkül bir teşrifat problemine dokunmadan geçmek için sofraya benim önüme kuruldu; yani yere bir meşinparçası serildi, üzerine tahta kaşıklar kondu, sonra bütün cemaat oraya toplandı. Fakat Bey yerinde oturdu ve biz bitirdikten sonra yemeğini yedi.

Yemekten sonra bale başladı. Bu bana sahiden Berlin Operasındakinden çok daha eğlenceli geldi ve herhalde sahneye konusu çok daha ucuza idi. Sana bunu anlatayım:

Sahne güzel çimenli bir düzlüğü tasvir ediyor. Geri plâni yüksek, karlarla örtülü dağlar sınırlandırıyor, bunların üzerinden şu anda yeni ayın zarif hilâli yükseliyor. Lâmbalarla aydınlatma yerine, ortada muazzam köknar kütüklerinden bir ateş alev alev yanıyor. Orkestra büyük bir davulla iki tulum düdükten mürekkep. Bunlar senfonilerinibüyük bir şevkle çalışıyorlar. Seyircilere gelince bunlar pek karışık, bizden başka mandalarla uzun garip boyunlarını alçak çadırların üzerinden uzatan develer de var. Şimdi ateşin etrafında genç, güçlü kuvvetli bir delikanlı dans ediyor. Arkasında bol Türkmen elbisesi var, sarığı başında, bıçak ve tabancaları kuşağında... Eğer vücut zerafeti azanın bütün hareketlerine tamamilen hâkim olmak ise, delikanlının buna sahip olmadığı söylenemez. Ansızın karşı taraftan ikinci bir şampiyon, karanlıklardan fırladı ve onu yakalamağa davrandı. Hücumu uğrayan büyük bir süratle ateşin etrafını dolaştı, kendini yere attı, tekrar sıçradı ve peşinden gelenin elinden kurtulmağa her çareye başvurarak çalıştı. O zaman onun taraftarlarından bir arkadaş yardımına geldi, bu sefer o da arkadaşını kovalayanın peşine düştü. Böylece bizim “elim üstünde kalsın” oyununa benzer bir oyun başladı. Çok defa birbirile fena halde çarpışıyorlardı, fakat büyük bir neşe hüküm sürmekte idi (hem de içkisiz!”. Ayakları altında yerler gümleyen kuvvetli vücutlar görülüyordu. Şurada biri havaya zıplıyor, beride bir başkası ateşin ortasından atlıyor, bir tarafta iki kişi birbirile kapışmış, etraftakilerin kahkahaları arasında var kuvvetleriyle güreşiyorlar. Böyle bir balede üç dört saat dans edebilmek için herhalde çok kuvvetli vücuda sahip olmak gerek. Benim küçük tercümana bir defasında öyle çarptılar ki arkaya doğru taklak attı.

Bu Türkmenler benim çok hoşuma gitti. Tabii nezaketleri iyi niyetliliklerinden doğma, bizimki ise terbiye ile elde edilme. Bizim çadıra toplananlara, benim yatağımdan daha garip gelen bir şey yoktu, halbuki bu bana pek İspartalıca geliyordu ve sadece birkaç battaniye ile beyaz çarşaflardan ibaretti. Hele ben, yatmak için elbiselerimden bir kısmını çıkarınca oradakiler umumî bir gülümsemeyi önliyemediler. Sahiden ötekiler o kadar az gece tuvaleti yapıyorlardı ki kemerlerinden tabancalarını bile çıkarmıyorlardı. Konukseverlik bu insanlar için tabii bir şeydi, ne gelirken ne de giderken bunu bir mesele yapıyorlar. Ertesi gün güneş doğarken ayrıldığım sırada bahşiş verebileceğim birini bulmada zorluk çektim.

Akşam üstü, Süleyman Paşa'nın konakladığı Göksun'a vardım. Ortalık kararış olduğı için paşa birkaç ağasını meşalelerle karşıcı çıkardı. Misafir edilişim son derece dostça oldu, ertesi sabah erkenden Paşa, ben ona gitmeye vakit bulamadan, ziyaretime geldi, beni o gün alıkoydu ve ayrılırken bana güzel bir Türkmen atı hediye etti, ben de buna bir çift tabanca hediyesile mukabelede bulundum.

Küçük Asya'nın şimdiye kadar mevcut olan haritaları bu memleketin hakiki yapısı hakkında asla bir fikir veremiyor. Ben Ekrek'ten itibaren hep yüksek dağlar üzerinden geçeceğimi bekliyordum, buna karşılık karlı dağlar arasında, sanki bizzat tabiat insanlara bir yol açmak istemiş gibi bir gedik, batıdan doğuya geniş bir ova görünce şaşırdım. Elbistan yahut Al-Bostan'a, birçok köyler ve tarlalarla kaplı bir ovada muhteşem kavak ve meyve ağaçları arasındaki bu çok şirin kasabaya kadar yol devam etti. Bu kasabanın arkasında güzel Şardağı dimdik yükseliyor, bu dağın siyah yamaçları üzerinde kasabanın beyaz minareleri ve kubbeleri görünüyor.

Sanırım ki eski Germanicia'nın yeri Elbistan değil, üç saat batısındaki Yarpus köyü olacak. Orada birçok te-

meller, direkler ve güzel işlenmiş taşlar bulunuyor. Elbistan'ın yanı başında Ceyhan'ın muazzam pınarı vardır. 20 adım genişlik, 2-4 ayak derinliğinde bir ırmak oradan birdenbire doğar. Az sonra Yarpus yolun üzerinde bulunan, hemen hemen kendisi kadar kuvvetli bir pınarın suyunu da alır. Bundan başka doğudan, kuzeyden ve batıdan gelen kendisinden daha bol sulu üç dere de ona karışır, böylece daha çıktığı yerden dört saatlik mesafede azametli bir nehir haline gelir, yüksek sıra dağların arasından çıkarak İskenderun körfezine dökülür.

Akdeniz'in su sahası haritaların gösterdiğinden çok daha kuzeye, ta 40 derece enleme kadar uzanır. Pınarlar Küçük Asya'nın geniş orta yaylasında, Erciyaş ve Hınzırdağ eteklerinden çıkar. Adana'nın sınırlarını teşkil eden yüksek dağlara kadar derin vâdilerden akar, sonra dağları yararlar, daha doğrusu dağların gediklerinden aşağı bol sulu coşkun ırmaklar halinde dökülerek Akdeniz'e doğru akarlar.

Seyahatimin hususi mahiyeti, şimdiye kadar her Avrupalı için dolaşmak imkânsız olan ve bugün bile askerî bir muhafız kıtasile birlikte olmadan geçilemeyecek veya Garzan dağında olduğu gibi ancak bir orduya dahil olmadan gidilemeyecek sahaları bana açıyor. Böyle uygun şartlar nâdir olarak bir araya gelebilir, ben de olanca gayretimle bundan faydalanıyorum. Şimdiye kadar bu memlekette 700 coğrafi mil yer dolaştım ve krokisini aldım.

Asıl kazanç olarak Seyhan ve Ceyhan'ın kolları ve Murat yahut Fırat'ın orta kısmı hakkındaki bilgileri tashih edebilişimi sayıyorum. Buralara şimdiye kadar hiçbir seyah sokulamamıştır, çünkü hâlâ çok tehlikeli olan salla yolculuk ancak lâğım atmak suretile imkân dahiline girebilmiştir.

Elbistan'dan çıkarak sekiz saatlik çok çetin bir dağ yolundan Malatya ovasında Polat'a indim. Malatya'ya bardaktan boşanırcasına bir yağmur altında 29 Ekim de,

Konya'da kaldığım müddet dahil atla yirmi altı günde 190 Alman mili yol aldıktan sonra, sağ salım vardım. Sırsıklam olduğumu gören, fakat hemen havadislerimi dinlemek isteyen Paşa kaputunu bana giydirdi, başıma kuru bir fes geçirtti ve beni ta gece yarısına kadar alıkoydu.

Moltke'nin Maraş toprağına üçüncü defa girişi şöyledir.

Nizip harbi yapılır. Kendi içindedir. Harb esnâsında hastadır. Zâten dediğı de tutulmaz. Hafız Paşa harbi kendi götürür. Bozgun yaşanır. Nizip Maraşa yakındır. Moltke Maraşa düşer. Geçer kuzey kazalara uğrayarak Maraş dışına çıkar.

Kendi ifâdesiyle bu geçiş mâcerâsı şöyledir:

“26 sabahı Maraş'a vardığımız zaman ben yorgunluktan tamamiyle bitkin bir halde idim, orada biraz dinlenebildik. Savaş'tan önceki gün, sonra savaş sırasında, nihayet savaştan sonra iki gün ve bir gece, hep atımın sırtında idim; bütün bu müddet içinde hayvan kurumuş otlardan başka bir şey yememişti.

Maraş'ta yavaş yavaş birçok kaçaklar toplandı. Bana, Türklerin sayıca düşmanlarına çok üstün oldukları Hums, Beylan ve Konya savaşlarına iştirak etmiş olan subayların söyledikleri dikkate değer göründü; bunlar Nizip savaşının evvelce olan bütün savaşlardan daha kanlı ve müdafaanın da daha iyi ve kuvvetli olduğunu iddia ediyorlardı! Fakat ricat bütün ordunun altıda beşine, üstelik topçunun bütün malzemesine mal oldu; redifler hemen hemen in corpore evlerine döndüler.

Mahmut Paşa'nın livası bugün 65 kişiden ibaret, Bekir Paşa'nın ki evvelce 5800 kişi iken şimdi 351, ötekiler de böyle, sadece sipahilerden mürekkep olan süvarilerin çoğu bir arada. Bütün bunlardan işimizin nasıl adamlarla olduğunu anlıyorsun.

Bununla beraber İbrahim'in ordusunda da intizam-sızlığın aynı derecede büyük olması lâzım. Muzafferane bir savaş gününde iki tabur bizim tarafımıza geçti ve Mısır mızraklı zırhlı askerleri, kaçışları sırasında, bizim süvarilerimize yoldaşlık ettiler. O gün Birecik ordugâhında, oradan Fırat'ı geçip canlarını kurtaran Mısırlı kaçaklar tarafından 3000 tüfek teslim edildi. İddia olunduğuna göre İbrahim ricat eden kendi taburları üzerine ateş açtırmış, fakat bunun tamamile doğru olduğunu iddia edemem. Böylece netice pamuk ipliğine bağlı bulunuyordu, bu sebeple de galip en küçük bir takibe bile girişmedi. Vaka bizim kıtaların durumuna görebu da pek lüzumlu gibi görünmüyordu, ancak böylelikle kaçakların en büyük kısmının sağ taraftaki dağlara can atabilmesi ve Hafız Paşa'nın da Rumkale ve Besni yolunutabilmesi mümkün oldu, fakat bu yoldan tek bir top bile geçirilemedi.

Savaş meydanından dönüşteki yolmeski ordugâhımızdan geçiyordu. Adamlarım ve atlarımın ne olduğunu görmek için oraya gittim. Bir güllenin delmiş olduğu çadırımın önünde katırlarımdan birini vurulmuş buldum. Çadırın içindeki bütün eşyam hayvanlara yükletilmek için hazır bir halde idi ve yabancı bir yaralı da orada bulunuyordu. Fakat hizmetkârlarım sekiz atla birlikte savuşup gitmişlerdi. Çadırları ilk yağma eden bizim gayrı muntazam kıtalarımız olmuştu; bu sırada düşman süvarisinin kendilerini ürkütmüş olduğu anlaşılıyordu. Savaş sırasında yanımda olan çavuş da biraz erken yola çıkmıştı, fakat talih eseri olarak sonradan ona tekrar rastladım. Bu durumda, emniyetimiz için bir Türk muhafız kıtası zaruri idi. Ben en çok, kopyaları bulunmayan haritalarımdan bir kısmının kaybolduğuna üzüliyorum. Maraş'ta, zaruri olan iki günlük dinlenmeden sonra, Hafız Paşa'nın Malatya'ya gitmiş olduğunu öğrenince yola çıktık. Fakat bütün doğru yolları Kürtler ve Türkmen göçebeleri kesmişti; bu sebeple Mıstık Bey'in kumandasında Payas'a küçük bir akın yap-

mış olan ve şimdi dağlar arasında dolaşarak arka yollardan orduya iltihak etmek isteyen 80 atlıya katıldık. Çok zahmetli bir yolculuktan sonra, sarp dağların ortasındaki güzel bir yeşil ovada dost bir Türkmen aşiretine eriştik. Ertesi gün atların yorgunluğu yüzünden ancak Geben'e varabildik, üçüncü gün Yüzbaşı Laue ile beraber, Maryamçıl kalenin korkunç bir şöhreti olan sarp derbendlerinden geçerek Göksun'a kadar gittik. Böyle dolaşmaya mecbur olduğumuz sapa yollar hiç değilse haritam için bir kârdı.

Göksun'da, mesut bir tesadüf eseri olarak, mandaların çektiği iki tekerlekli arabalardan kırk tanesinden mürekkep bir kafile bulduk; bunlar İzzet Paşa ordusunu takip ediyordu. Akşam olmuştu, fakat biz bütün gün atla yolculuk etmiş olduğumuz yollarını kesiyorlardı. Bizzat Hafız Paşa'ya birçok defa hücum ettiler. Diğer kaçaklar tüfeklerini atıyor, kendilerini rahatsız eden üniformalarını sıyırıp çıkarıyor ve keyifli keyifli türkü söylüyerek köyelerine yollanıyorlardı. Biz akşam üstü, dokuz saat ötedeki Antep'e vardık, fakat daha o gece bütün ahali, İbrahim Paşa'nın intikamı korkusundan şehri bırakıp kaçtı. Bu sebeple biz de aynı gece yorgun atlarımızla tekrar yola çıkmak zorunda kaldık. Bütün ertesi gün, kendimiz için yiyeceksiz ve hayvanlarımız için arpasız, yürüdük; akşam vakti Maraş'tan dört saat mesafede bir dereye vardık ve orada hiç değilse su ve ot bulabildik.

“KİTÂBÜ NEHRİZZEHEB FÎ TÂRÎH-İ HALEB”DE MARAŞ

Kâmil Elbâlî Elhalebî*

Bu Sancak (Maraş) ve Burada Bulunan Meşhur Yerler Hakkında Söz

Ya’kût el-Hamevî, Maraş hakkında şunları söyler; *“Maraş, Şam ile Anadolu arasında sınır bölgesinde kurulmuş bir şehirdir. Maraş’ta iki sur ve bir hendek, şehrin ortasında ise surları olan ve Mervânî olarak anılan kale*

---

* Kitâbü Nehrizzehab fi târîh-i Haleb, c. I, s. 442-457, 1. baskı 1926 (h. 1345), 2. baskı 1991 (h. 1412), Mataatüssabah, Dımeşk.

Yazarın hayatı Ziriklî El a’lam dahil hiçbir yerde bulunamamıştır. Kitabın incelemesinden anlaşılan, kitabın Göksun kaza olmadan var olan yapıyı dikkate aldığıdır.

Bu kitapta önce yerleşim yerlerine bağlı köy ve nahiyeler sonra da bağlı oldukları yerleşim yerlerinin târihi veriliyordu. Biz sâdece verilen bilgilere dokunmaksızın yapıyı tersine çevirdik. Yâni önce merkez, merkezin târihi. Sonra bağlı köy ve nâhiyelerin nüfuslarına ait rakam. Böylece kanaatımız kitaptaki Maraş’a ait bu bölüm daha kullanışlı hâle gelmiş oldu.

Kitabdaki karşılaştığımız bir gariblik şudur:

1-Hamevî’nin mu’cemülbüldan’ındaki Maraş’la alakalı bilgi kitaba girdiği için biraz karmaşık hal almıştır.

2-Osmanlıcadan okuduğu, Arapçaya aktardığı yer isimleri sağlıklı bir okuma değildir. O bakımdan tenkide açıktır. Ancak yine de bazı isimlerin o gün için kullanılma ihtimali vardır. Ayrıca bizde Cumhuriyet döneminde bazı yer isimlerinin değiştirildiği de unutulmamalıdır.

Kitabın Maraşla alakalı bu kısmı KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Özdoğan tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Bu metni bize gönderen Yrd Doç Dr Nejla Günay hanımefendiye teşekkürlerimizi arz ederiz.

bulunmaktadır. Mervanî denilmesi, bu kaleyi Mervân bin Muhammed tarafından yaptırılmış olmasındandır. Daha sonra Harun er-Reşîd Maraş şehrinin diğer yerlerini yaptırmıştır. Burada Hârûniyye adında yerleşim merkezi vardır. Hârûniyye hakkında el-Hades (Göynük) şehrini inceleyen geniş bilgi vereceğiz”.

el-Hamâse kitanının şâiri Yessâr b. Kâsir et-Tâî Maraş hakkında aşağıdaki beyitlerde şöyle söyler:

Ey Ümmül Kudeyd (eşi ya da sevgilisi) Maraşta akşam vakti Ermeni süvarileri ile nasıl savaştığımızı, süvari-yi ve atını nasıl bir çırpıda devirdiğimi, benim Maraşı ele geçirdiğimi, tekrar vatanımıza kattığımı ve senin de bundan memnun olduğunu görseydin çığlık atar ve titrerdin.

Maraşın Yeri: Haleb’in kuzeyinde ve Halebe 44 saat uzaklıktadır. Maraş’ta, Hükümet binası, garnizon, kale, 7 karakol, 1 hastane, 49 cami, 15 mescit, 1 mekteb-i Rüşdî, 1 mekteb-i ibtidâî, 1 mekteb, 5 tekke ve zâviye, 17 kilise, 1447 dükkan ve harac çarşısı, 6 han, 41 fırın, 150 sulama teknesi ve çeşme, 12 hamam ve içerisinde kurna, 96 değirmen, 281 kumaş dokuma tezgahı, 4 ecza merkezi (tedavi mekanı) bulunmaktadır.

Maraş’ın iklimi çok iyi ve suyu ise hoştur. Burada yünlü kumaşlar dokunur ve ince abalar üretilir. Hayvan derisi işlenir, hayvan semeri yapılırcı ayrıca Avrupa sandalyelerine benzer ceviz ve çınar ağacından yapılan sandalyeler imâl edilir. Üretilen bu ürünler çoğu zaman Kayseri, Kozan, Adana, Cebel-i Berekât, Malatya’ya satılır. Yine Adana’ya pekmez ve kuru üzüm sevk edilir. Maraş’ın denizle bağlantısı İskenderun limanı ile sağlanır. Maraş’ın binalarının bir kısmı mermerden, bir kısmı ise ahşap ve taştan yapıldır. Maraş’ta muazzam tarihî eserler vardır. Bunlar arasında kale ve Cami-i Kebîr yer almaktadır. Bunlar, Zülkadriyye Beyliği eserleridir. Burada mahallî Türkçe konuşulur. Ayrıca Ermenice ve Kürtçe de konuşulur.

Haleb'in kuzeyinde bulunan Maraş sancağının kible yönünde (güneyinde) Haleb eyâleti yer alır. Maraş'ın doğusunda, Harput olarak bilinen Ma'muratu'l-'Azîz vilayeti bulunmaktadır. Harput, tarih kitaplarında Hartpurt şeklinde geçmektedir. Maraş'ın kuzeyinde Sivas şehri, batısında ise Adana şehri yer almaktadır. Bu sancak (Maraş sancağı), Maraş, Zeytûn, Andırın, Pazarcık ve Elbistan kazasından müteşekkildir. Burada sulak geniş ovalar, ormanlarla kaplı yüksek dağlar bulunmaktadır.

Maraş'ta her türlü meyve, baklagiller ve hububat yetişir. Bunlar arasında, üzüm, pirinç, buğday, arpa, mısır, mercimek, pamuk, susam, mazi gibi ürünler yer almaktadır. Halk, son zamanlarda zeytin ağacı ve fıstık yetiştirmeye yönelmişler ve yeni yeni bu ağaçların ürünlerini de almaktadırlar. Maraş'ta çam, pelit, servi gibi ağaçların bulunduğu büyük ormanlar bulunmaktadır. Maraş, Deliçay, Akçay, Erkenez nehirlerinden suyunu alır. Maraş'ta yedi de küçük nehir bulunmaktadır. Ayrıca burada Sülük gölü vardır.

Maraş, Âhûr (Ahır) dağının eteklerinde kurulmuştur. Kuruluşu ise çok eskidir. Eski tarihî kayıtlarda Maraş adı, Cermenisyâ, Merâcî ve Merkâsî şeklinde geçmektedir. Asurlular döneminde Maraş, Bâtin ve Kerkûm'ün merkezi idi. O dönemdeki yeri, şimdiki yerinin doğusundaydı ve 4 saatlik mesafeydi. Bu yerleşim yeri, Erkenez nehrinin çevresi idi. Asurlulardan intikal eden belgeler göre, Asurlular döneminde hicretten yaklaşık 3000 sene önce buraya Duht deniyordu. Müslümanlar Maraş'ı fethettiklerinde şehirde yaşayan Rum halkı, şehri tahrip ederek ayrılmışlardı. Muâviye burayı tekrar imâr ederek asker yerleştirmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid öldüğü zaman, Rumlar burayı işgal etmişler, şehri tahrip ederek halkını sürgüne zorlamışlardı. İlerleyen süreçte 'Abbâs b. el-Velîd tekrar şehri imâr etmiş ve burada kale inşa etmiş ve içine bir mescit yaptırmıştır. Halkı da bu kaleye yerleştirmiştir. Mervân

bin Muhammed, Hıms halkı ile savaşıırken, Rumlar tekrar Maraş'ı muhasara etmiş ve halkıyla şehirden çıkmalarını öngören bir anlaşma yapmışlardı. Mervân, Hıms halkı ile yaptığı savaşı bitirip, burayı ele geçirdikten sonra, Maraş'a H.130 yılında Velfid bin Hişâm komutasında bir ordu göndermişti. Velfid, burayı tekrar ele geçirip, imâr etmiş ve şehirleşmesi için büyük gayret göstermiştir. Zaman içerisinde Rumlar tekrar Maraş'ı işgal ederek burayı tahrip etmişlerdir. Abbasî halifesi Mansûr döneminde Sâlih bin Ali şehri yeniden inşa etmiş, buraya kale yapmış ve göç eden insanları tekrar buraya yerleştirmiştir.

Rumlar, Maraş'ı h. 337 yılında tekrar işgal ederek tahrip ettiler. Vezir Seyfûddeve bin Hamdân H.341 yılında burayı imar etmiştir. Rum komutanı Domestuk, Seyfûddeve'nin imâr hareketini engellemek taarruza geçmişse de, Vezir onları püskürtmüş nihayet geri çekilmek durumunda kalmıştır. Seyfûddeve şehrin imârını iyi bir şekilde tamamlamıştır. Şair Mutenebbî, Seyfûddeve'nin yaptığı bu faaliyetleri medheden bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin ilk beyitleri şu şekildedir.

فأئك كنت الشرق للشمس و غربا	فديناك من ربع وإن زدتنا كربا
<i>Ey yurt! Bizim derdimizi artırsan da cana canımız feda olsun.</i>	
<i>Zira güneş sende battı, gün sende doğdu.</i>	

Maraş, Selçuklulara kadar Abbâsî valileri tarafından yönetilmiştir. Daha sonra Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ın oğlu Keyhüsrev Maraş'ı ele geçirerek kendi idarecilerini göndermiştir. Keyhüsrev, Maraş'ın idaresine kendi aşçısı Husamuddin Hasan'ı tayin etmiştir. Husameddin'den sonra buranın yönetimi, Husamuddin'in oğlu İbrahim'e, İbrahim'den oğlu Nusreddîn'e ondan da oğlu Muzafferuddîn'e geçmiştir. Muzafferuddîn de bu görevi kardeşi İmâuddîn'e devretmiştir. H. 606 yılına kadar

Maraş İmâdüddîn'in yönetiminde kalmıştır. Ermeni saldırıları nedeniyle bu tarihten itibaren İmâdüddîn şehrin yönetiminde sıkıntıya düşmüştür. Bu sebeple İmâdüddîn, Anadolu Selçuklu hükümdarı İzzettin Keykâvus'a mektup yazarak buranın yönetimini üstlenmesini istemişse de Keykâvus kabul etmemiştir. Bunun üzerine İmâdüddîn, Şam yöneticisi Melik Salahuddîn'e mektup yazarak Maraş'ı devretmek istemişse ancak o da kabul etmemiştir. İmâdüddîn çaresizlik içerisinde Maraş'ı terk etmiştir. Durumdan yararlanan Ermeniler, Maraş'ı ele geçirerek yönetimi devralmışlardır. Nihayet H. 900 yılında Zülkadriyye (Zülkadir) devleti Emiri Alâuddevle Bey, Maraş'ı ele geçirdi. Alâuddevle Bey, Maraş'ı imar ederek şimdiki haline getirdi ve H. 928 yılına kadar Maraş onların yönetiminde kaldı. Bu tarihten itibaren Maraş, Osmanlı devleti yönetimine dahil olmuştur.

Maraş Livası Mahalleleri:

Çavuşlu 224, Çavuşlu r 554, k. 212. Mağaralı 386, Mağaralı r 21, v 6. Akçakoyuni (Akçakoyunlu) 198, Akçakoyuni r 44. Devecili 459, Devecili r 3. Karamanlı 438, Karamanlı r 194, k 59, v 170. Kulağı kurtlu 289, Kulağı kurtlu r 150, k 41, v 69. Hacı Mehmetli 12, Hacı Mehmetli r 141, k 80, v 29. Şekerdere 121, Şekerdere r 517, k 181, v 65. Zimyan 262, Zimyan r 206, k 72, v 77. Hoca Durdunu 338, Hoca Durdunu r 304, k 58, v 129. Gargacıyan 394, Gargacıyan r 215, k 45, v 6. Bektûtiye 802, Bektutiye r 384, k 177, v 189. Reşbaiye (Restebâiyye) 854, Reşbaiye r 132, k 112, v 43. Kayabaş (Kayabaşı) 530, Kayabaş r 123, k 64, v 10. Bekanlar (Sekenler) 634, Bekanlar r 205, k 81, v 62. Sontaklı (Zumbatanlı) 281, Sontaklı r 20, v 7. Halhaliye 58, Halhaliye r 60, k 4. Kuytul 145, Kuytul r 111, k 26, v 20. Etmekci (Ekmekci) 1342, Etmekci r 121, k 73, v 108. Boğazkesen 74, Boğazkesen r 247, k 30, v 19. Şeyh (Şih)

648, Şih r 362, k 96, v 201. Çukurerbe (Çukuroba) 577, Çukurerbe r 161, k 97, v 82. Duraklı 475, Duraklı r 263, k 109, v 55. Hazinedarlı 76, Hazinedarlı k 3, v 10. Çomaklı 228, r 49, k 11, v 36. Alemlî 1020, Alemlî r 148, k 88, v 210. Divanlı 1588, Divanlı r 475, k 203, v 199. Kuyucak 191, Kuyucak r 589, k 136, v 60. Kumarlı 189, Kumarlı r 106, k 36, v 51. Bostancı 122, Bostancı r 116, k. 69, v 31. Cıġcıġ 394, Cıġcıġ r 104, k 39, Hâtûniye 693, Hatûniye r 471, k 158, v 95, d 128, Şekerli 688, Şekerli r 566, k 197, v 148, d 65. İsâ Divanlı 428, İsâ Divanlı r 79, k 11. Şâziye (Şazibey) 375, Şaziye r 13, k 6, v 26. Veli Alili (Deli Alili) 135. Edengüd 31. Tekerek 78, Tekerek r 10. Hayriye 38. Müslim Kıptî 60.

Maraş Şehrinin Etrafındaki Nâhiye - Köy İsimleri:

Tuzbıçaklı 207, Neccar-ı Sağır 77, Hacıbey Çifliġi 32, Kömeç 22, Elmalar 387, Bulanık 439, Yusuf Hacılı 265, Yusuf Hacılı k 5, Benâirde 254, Benâirde k 7, Ağyar 109, Kerhan 196, Göllü 132, Ayaklıcaoluk 345, Ayaklıcaoluk r 21, Gaffarlı 115, Dereli 314, Gozludere 96.

Nedirli Nâhiyesi:

Köyseli (Köseli) 316, Kavlaklı 305, İsmâilli 437, İsmâilli r 17, Çamçakallı 158, Kürtül 665, Dalavuzlu (Kılavuzlu) 183, Kürtleravşarı 68.

Bertiz Nâhiyesi:

Çobanlı 130, Budaklı 255, Klaġlı 110, Camuslu 61, Hacı Eyuplu 177, Yenyapan 100, Başdervişi 202, Başdervişi k 5, Kemallı 83, Kemallı k 5 Ağabeyli 169, Kabasakal 85, Kabasakal r 15, Boyalı 103, Gedayınlı 184, Hepnur 106, Sarıçukur 124, Sarıçukur r 9, Maksudlu 245, Kala 18.

Hartlap Nâhiyesi:

Kızıışeli (Kızııseki) 156, Karşı (Kayııı) 207, Kardere (Karadere) 486, Sır 534, (Maa) Gölpinar Gaffarlı 125, Sadıklı 126, Kalakaya 146, Yeşildere 378, Düldül 83, Çokran 41, Hartlap 675, Yeniyapan 159, Zeytundere 97, Katsallı 438, Deli Hacılı 296, Çağırca 139.

Camıstıl Nâhiyesi:

Keşfeli (Kişifli) 11, Keşfeli r 158, Cüceli 117, Önsen 781, Önsen r 7, Dadağlı 160, Dadağlı r 13, Dönekli 216, Dönekli r 185, v 21, Künidli 107, Efşarı 66, Önsen Hopuru 363, Orçan 1046, Arablar 120, Özecağı 19, Tibilli Çifliğı 5, Tibli Çifliğı r 8, Yüzlü r 3, Fındıklı r 356, v 127, Uzun Kışla 51, Cunlu 161, Hasanağa 92, Ferhuş 228, Ehyurlu maa Şerefoğlu 143, Setderedeli 22, Atizi 2, Atizi r 4, Hacı Mustafaoğlu 20, Köprüağzı 39.

Yenicekala Nâhiyesi:

Yenicekala 77, Yenicekala r 134, Dük 78, Yeniyapan 133, Süskürtlü 341, Köşürge 228, Sarımonlalı 111, Evkacır 268, Evkacır r 92, k 44, Döngele 125, Fenk 169, Şuğur 289, Enayta 252, Yeniköy 257, Yeniköy r 22, Menciki ve Varyanlı r 61, Araplar r 137, k 174, Nasarî r 53, Çürük koz k 47, Köyönü r 26, Köyönü k 32, Könekli k 54.

Şekeroba Nâhiyesi:

Sarılar 68, Sarılar r 25, Ağçakoyunlu 197, Göllü ve Yarlucu 18, Haccebeli 163, Eloğlu 257, Kabellioğlu 195, r 8, Çobantepe 82, Göllühöyük 39, İmalı 135, Muradoğlu Çifliğı 135, r 89, Beynamazlı 164, Dedeler 36, Ekralar 90, Gölcegezer 20.

Maraş kazasının kadın erkek toplamı 26.692.

Bu Kaza (Elbistan) Ve Burada Bulunan Meşhur Yerler:

Elbistan kasabası, Elbistan kazasının merkezidir. Elbistan, Maraş'ın kuzeyinde yer alır. Elbistan Maraş'a 24, Haleb'e 68 saat uzaklıktadır. Elbistan'da, hükümet binası, garnizon, 10 cami, 3 mescit, 2 kilise, 330 dükkân, bir hamam, 1 harac çarşısı ve iki fırın vardır. Elbistan, âdetâ Ceyhan nehri üzerinde kurulmuş ahşap bir ada gibidir.

Bu kente Elbistan denilmesi, burada bol miktarda ağaç bulunması nedeniyle bahçeye (bustân) benzetilmiş olmasındandır. Rivayete göre, "Elbistan" kelimesi, cesur anlamına gelen "alp" ve mekân anlamına gelen "sitân" kelimelerinden meydana gelmiş Farsça bileşik bir kelimedir. Arap tarihi kaynaklarında Elbistan, "Ebulistîn" şeklinde geçmektedir. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* adlı eserinde Elbistan için şunları söyler; *"Rivayetlere göre Elbistan'da "Ashab-ı Kehf" ve "rakîm" bulunmaktadır. Bazı rivayetlere göre Elbistan, Kral Dakyânus'un şehridir. Burada yıkılmış, tahrip edilmiş çok önemli tarihi eserler mevcuttur"*.

Zülkadriyye (Zülkadir) devleti Maraş'tan önce Elbistan'ı merkez yapmışlardı. Bazı tarihî kaynaklarda, Elbistan'ın Kapadokya bölgesinde ya da oraya çok yakın bir yerde bulunan Kûmân adındaki eski bir şehrin yerinde kurulduğu belirtilmektedir. Yine Elbistan'ın İslamiyet'in ortaya çıkmasına çok yakın bir zamanda tahrip edildiği rivayet edilmiştir. O zaman buranın yeri bataklıktı. İslâm'dan sonra Hacı Yakup, Hacı Şaban, Hacı Hamza adlarında üç kardeş buraya gelerek bölgeyi imar etmişlerdir. Bu kardeşler, emir ve yönetici idiler. Bu üç kardeşin imâr faaliyetleri ile birlikte burası gelişme göstermiştir. Daha sonraları Ebu'l-Feth Keyhüsrev burayı askerleri için kargah yapmıştır. Elbistan'da bugün harabeleri bulunan

mabette Kapadokya hanedanından olan kahinbaşı 6000 kahin'le birlikte bu mabette kalıyorlardı.

Elbistan Şehri Mahalleleri:

Hacı Hamza 1336, Hacı Ya'kub 1772, Hacı Ya'kub r 16, Hacı Şaban 1057, Kızılcaön 672, Hıristiyan r 585, k 220, v 264.

Hurman Nâhiyesi:

Hunu maa Sergis Câbiri 1101, Tanur 460, Lorşin 520, Cumi 215, Yuket 125, Alemdar 109, Çoğulcan (Çoğulhan) 507, Emir İlyas 209, Berhabek (Berçenek) 48, İncirli 53, Kabak Dellak 38, Melker 463.

Ambarcık Nâhiyesi:

Evliya 46, Timurculuk 353, Ambarcık 462, Geçit 152, Çiçek 603, Çıtlık 89, Tel 616.

Karagöz Nâhiyesi:

Gülercinlik 71, Burti 262, Karahöyük 423, Balıkcıl 238, Evzayine 266, Karagöz 263, Kuşkaya 166, İzgın 510, Evzayine Kala 35, Hasankendi 203, Kara Elbistan 273, Möhre 85, Kabağaç sağır 57, Benerci 24, Kalaaltı 160.

Kocâbâd Nâhiyesi:

Mareboz maa Toban 489, Armud elaki 192, Kerdin 212, Söğüddere 156, Oğlakkaba 82, Çullular 489, Koçabad Tatları 201, Kocabad Kaşanlı 586, Göricek 84, Şugul maa Armud Elaki 37, Elmalu 249, Elkıyaoğlu Köşek 226, Gece Mağara 129, Kara Mağara 121, Belvar 49, Fakıoğlu 7, Fakıoğlu r 37.

Sarhab Nâhiyesi:

İldelek 291, Yılağ Kebir (Büyük Yapalak) 752, İncecik 94, Yılağ Sağır (Küçük Yapalak) 697, Sarıtabak 46, Merâya 432, Ak Viran 190, İlmik 236, Ağlıca 44, Tayi kendi 90, Tepebaşı 69, Evcî höyüğü 55.

Elhaslû Nâhiyesi:

Çerkes Uşağı 24, Belan maa Kızılı 111, Hosallı 111, Elhaslu 353, Kesuler 108, Aktel 358, Beştepe 176.

Aynelarus Nâhiyesi:

Soğucak 301, Ağçaşar 591, Melap 335, Höyücek 54, Görücü 111, Kasdallı 126, Sened 101, Kantarma 365, Tokranlı 390, Hasan Alili 101, Atmalu Keşanlus 45, Deriş Mecmeli 12, Keşdek 16, Atmalu 469.

Çardak Nâhiyesi:

Kamışcık 210, Muhacır soğucak 191, Çardak 572, Korkmaz 178, Deve Boynu 116, Yazı Kenîse 149, Karğabükü 75, Tel Efsun 313, Nadır 149, Ketiz 306, Yuskafı 63, Kemal 46, Ketizman 117, Küplüce 194, Cılkı 1008, Çiflik 234, Çiflik kalası 296, Nargile 361, Milyanki 154, İğde 633, Uzunçayır 544, Kenisecik ve Ortaviran 79.

Kullar Nâhiyesi:

Çıplaklar 160, Derbend 152, Şureşanlı 296, Sotyarı uşağı 145, Hayınlar ve Tevekili 97, Nurcak 903, Kullar 380, Kullar Tatları 256, Mırata 157, Bıçakçı 75, Bükre ve Gücelki 150.

Efsus Kenti:

Şu an burası Barbûz diye bilinen küçük bir beldedir. Bu belde hicretten önce 1628 yılında kurulmuştur. Meşhur Roma İmparatoru Dakyânus'un devlet merkezi idi. Bu beldeye yakın bir yerde Bencilus dağında yarım saatlik mesafede Ashab-ı Kehf'in ve Rakîm'in makamı vardır. Buranın eski adı, Efsus'tur. Elbistanla arası 6 saattir. Efsus ile Darende arasında taştan yapılmış iki tane büyük heykel vardır. Birisi, aslan diğeri ise kaplan suretinde, diz çökmüş ve birbirlerine dönük vaziyettedir. Rivayete göre bu heykeller, Anadolu ile Suriye toprakları arasındaki sınırı oluşturmaktadır.

Efsus'tan Elbistan'a doğru birkaç saatlik mesafede uzunluğu 7, eni 2 arşın olan dikey bir sütün bulunmaktadır. Ayrıca burada Hûrmân kalesi, Çerkez kalesi ve Kızlar kalesi olmak üzere üç tarihî kale bulunmaktadır. Hûrmân kalesi, Elbistan'a 9 saat mesafede olup, küçük bir tepe üzerine kurulmuştur. Yakınından Hûrmân nehri akmaktadır. Kalenin yüksekliği 50, çevresi ise 500 arşındır.

Beldede çok sayıda han vardır. İç duvarları zaman içerisinde yıkılmış, sadece dış duvarları kalmıştır. Kalenin kuzey tarafında bir yol üzerinde Ermenice yazılı kitâbenin olduğu iki kaya bulunmaktadır.

Bu kazanın topraklarından dört nehir geçer. Bunlar; eski adı Pirâmus olan Ceyhan nehri, Söğütlü, Hurmân, Göksün nehirleridir. Bunların bütünü kazanın toprağını sular.

Burada suyu ekşimsi ve çok değişik hastalıklara yararlı olan bir de kaplıca vardır. Buranın diğeri adı "içme" dir. İnsanlar yaz aylarında buraya gelir. Bu kazada yaz kış karla kaplı Nurcak (Nurhak) dağı bulunmaktadır. Bu dağda tadı hoş Çin çayı yetişir. Yine bu dağda Aliköy adında çevresi 150, derinliği ise 15 arşın olan bir göl vardır.

Bu kazada topraktan yapılmış 6 kale vardır. 12 saat uzaklıkta ise Behensi yolu üzerinde tarihî eserlerden Fahrüddîn Hanı bulunmaktadır. Ashab-ı Kehf'e çok yakın bir yerde uzunluğu 100 arşın olan başka bir han daha vardır. Bu kazada 300 binek hayvanın barındığı 12 han vardır. Bu hanlar, Benâyir olarak bilinen çarşı şeklinde yapılmıştır. Bu kazada kadınlar halı ve aba dokur. Kazanın köylerinde yaklaşık 80 cami ve mescit vardır. Hemen hemen her köyde bir mektep vardır.

Elbistan geçmişine göre en parlak dönemini yaşamaktadır. Halk ilim ve irfan tahsiline önem vermiştir. Halk açık Türkçe ile konuşur. Kendini yetiştiren kimseler, hükümet işlerinde görev almaktadır.

Elbistan'ın arazisi çok geniştir ancak nohut ve arpa dışındaki diğer ürünler fazla yetişmez. Bu nedenle halk fakir ancak kanaatkardır.

Kasaba ve civarında çok sayıda tarihî eser ve meşhur mezarlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Hacı Şaban mahallesinde Şeyh Deyreki Makamı bulunmaktadır. Orda Eş Şeyh Abdurrahman Erzincani medfundur. O Elbistan'a yerleşmiştir. Ondandır çok sayıda keramet nakledilmektedir.

Yine kasabanın doğusunda Hacı Yakup mahallesinde kubbeli bir mezar bulunmaktadır. Bu mezarın üzerinde "*Hazreti Veli el-Kamil Himmet Baba medfundur*", yazısı mevcuttur.

Ayrıca bu kasabanın doğusunda Ceyhan nehri üzerinde köprüünün üzerine yapılmış bir tekke bulunmaktadır. Bu tekkeyi, Ebu'l-Feth Keyhüsrev yaptırmıştır. Köprüünün uzunluğu 50 yüksekliği ise 30 arşındır.

Kasabanın ortasında dört sütün üzerine kurulu kurşunla muhafazalı büyük bir kapısı olan bir kubbe bulunmaktadır. Bunların dışında yüksekliği 130 arşın olan ve sol tarafından Ulu camiye bitişik güzel bir minare vardır.

Efsus Nâhiyesi:

Efsus 1660, Emirler 377, Nişanid 266, Sevid 540, Kenise 120, Erşil 508, Sinekil 115, Hurman 241, Küncü 68, Kabağağaç 137, Erçene 179, Çuğulğan (Çoğulhan) 79, Eltas 165, Ağçaşar 44, Ketura 47, Ördek 98.

Efsus Hristiyan r 314, k 114, v 71.

Kadın erkek Elbistan Kazâsı sakinlerinin toplamı 38.359'dur.

Bu Kaza (Zeytun) ve Burada Bulunan Meşhur Yerler:

Maraş sancağının meşhur mekanlarından biri de Zeytûn kasabasıdır. Zeytûn kazasının merkezi de aynı adla anılmaktadır. Zeytûn, Maraşın kuzey batısında yer alır ve 12 saat mesafededir. Haleb'e uzaklığı ise 56 saattir. Zeytûn'da hükümet binası, garnizon, bir mescit, Ermenilere ait 5 kilise, 6 mektep, 100 dükkan, 2 depo, 5 sulama teknesi, 16 değirmen, iki deri tabakhanesi vardır. Yarım saat uzakta bir kilise, suyu değişik hastalıklara faydalı bir kaplıca (ılıca) bulunmaktadır.

Kasabanın havası ve suyu çok iyidir. Etrafı üzüm bağları ve bahçelerle çevrilidir. Bu bağ ve bahçelerde çok güzel üzüm ve elma yetiştirilir. Ancak hububat ekimi için toprakları elverişli değildir. Kasabanın çevresi demir madenlerinin bulunduğu dağlardan müteşekkildir. Kasaba halkı demir çıkarma ve kereste ticareti işiyle uğraşırlar. Halk zengindir. Bu kazada iki adet demir ocağı vardır. Yıkık kalesi burada bulunan tarihî eserlerdendir. Bu bölgede bulunan Tekir, Fırnız Zeytûn nehirleri, Maraş'la Zeytûn arasından akan Ceyhan nehrine dökülmektedir.

İstatistiklere göre kasaba halkının çoğu Ermenidir, az sayıda Müslüman nüfus da bulunmaktadır. Halk Ermenice ve Türkçe konuşur. Burada Türk, Kürt, Ermeni ve Çerkez vardır.

Yaptığım araştırma ve inceleme neticesinde Zeytûn'un tarihi bir belde olmadığı, yeni bir yerleşim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Burası eskiden Müslümanların kale olarak kullandığı bir yer idi. Kasabanın etrafında ise bol miktarda zeytin ağacı vardı. Buradaki zeytinliği Zülkadriyye Emiri Alâuddevle Bey, Maraş'taki hayır kurumları için vakfetmiştir. Müslümanlar Zeytûn'daki bu korunağa, Zeytûn kalesi, Ermeniler ise kale anlamına gelen "Beyret" demektedirler. Ermeniler, Zülkadriyye devletinin ilk dönemlerinde dağ yolların yüksekliği ve ıssızlığı nedeniyle Zeytûn kalesinin etrafını mesken edinmişlerdi.

Fırınz köyüne yakın bir yerde, zeytin anlamına gelen Ulunya (الونيا) adında bir kasaba vardır. H. 1000 yılına kadar burada Ermeniler yaşamaktaydı. Bu tarihten itibaren Türkmenler burayı ele geçirerek Ermenilerden Ulunya'dan çıkmalarını istemişlerdir. Buradaki Ermenilerin bir kısmı Zeytûn kalesine yerleşmiş ve burayı vatan edinmiştir. Göç ettikleri kasabalarının adını da Zeytûn olarak değiştirmişlerdir. Ermeniler resmi vesika ve evraklarında Ulunya adı geçmektedir. Hala günümüz Ermenileri ve Ermeni din adamları Ulunya adını kullanmaktadır. Doğrusunu Allah bilir.

Maraş Livalarından Zeytun Kazası:

Zeytun Kasabası - Mahalleleri:

İslam 300, Yukarı r 1510, Orta r 1655, Yozbayır r 1187, Karğular r 733, Tekye r 193, Katolik k 373. Protestan v 236

Zeytun Kazasının Köyleri:

Mihal r 479, Dönekler 99, Hacıdere 27, Hacıdere r 208, Beşen 139, Beşen r 175, k 175, Trenman 175, Avaklı r 64, Kalçlar r 148, Fenkülenvar r 92.

Karatut Nâhiyesi:

Karatut 416, Ericek 503, Tombak 232, Eğiloba 116, Kabaktepe 452, Melata 253, Sobsalı 308, Kandil 203.

Alışar Nâhiyesi:

Alışar 803, Sarıgüzel ve Ucebli 646, Bayla Kürtlü 356, Enbar 223.

Baytilurlu Nâhiyesi:

Baytimur (Baydemir) 791, Karamanlı 505.

Frens Nâhiyesi:

Frens (Fırnis) r 1242, Tanur 286, Döngel 156.

Abaş Nâhiyesi:

Abaş r 1129.

Bu kazânın kadın erkek toplam sakinleri 16.890'dır.

Bu Kaza (Bazarcık) ve Burada Bulunan Meşhur Yerler:

Bu kazanın merkezi, Bağdîn-i Kebir'dir. Maraş'ın doğusunda yer alır ve Maraşa 9, Haleb'e 35 saat mesafededir. Bu merkezde, bir hükümet binası, bir cami, bir mektep, 9 dükkan, 3 kahvehane bulunmaktadır. Bu kazanın halkı, Türk ve Çerkezlerden oluşan dört aşiretten meydana gelmektedir. Bu dört aşiret, Sinemenlü, Bozağa, Derkezan, Kılıncu'dur. Bunlar, dokuma işleriyle uğraşırlar. Burada buğday, arpa, beyaz mısır, pirinç gibi hububat yetişir.

Bagdîn-i Kebir'de hükümet merkezine 200 metre uzaklıkta büyük taşlardan yapılmış çok sayıda mezarların

olduğu tarihî yıkık bir alan vardır. Her mezar ayrı bir taş-tan yapılmıştır. Kaza merkezinin doğusunda 4 saatlik mesafede bir kültür hazinesi yönüyle Gani dağ vardır. Bu dağın üzerinde ilginç ve enterasan antik bir belde kalıntısı bulunmaktadır.

Kazada, Aksu nehrine nazır Köroğlu adında antik bir kale vardır. Aksu nehrinin kaynağı, 12 saat mesafede Engiz dağıdır. Nehir, 30 saatlik mesafedeki alanı sular. Aksu nehri değişik arazileri suladıktan ve otuzdan fazla su değirmenine su verdikten sonra Ceyhan nehrine dökülür. Engiz dağından çıkan başka bir nehir de Göksu nehridir. Göksu, bu kazadan akar ve Fırat nehrine dökülür. Bu nehir üzerinden köy ormandan kesilen keresteler Birecik ve Ruhâ'ya (Urfa) götürülür.

Kazanın merkezinin batısında Pazarcık olarak bilinen bir yerleşim merkezi vardır. Burada Bağlama Taş ve Becmeh adında iki göl vardır. Bu göller pirinç arazilerini sular.

Kaza merkezinin kuzeyinde 6, 7 ve 8 saat mesafede İnekli, Azaplı ve Gölbaşı adlarında üç büyük göl bulunmaktadır. Bu göllerden fazla istifade edilmez. Bu göllerde bol miktarda yılan balığı vardır ama kimse bu balıklara rağbet etmez. Bu nehirlere biraz para harcanarak göller kurutulsa, buralar her türlü hububatın yetişeceği verimli araziler haline gelir. Ayrıca bölgenin iklimi de harika olur. Bu kazada kereste yapılan ormanlar vardır. Bu ormanlarda çam, servi, pelit ağaçları bulunmaktadır.

Maraş Livalarından Pazarcık Kazası:

Kalbahlu Nâhiyesi:

Kul Aksekili 130, Celebli 68, Dedeler 52, Kuyumcu 105, Egüzlü 108, Kubadlı 561, Doğanlı 225, Arablar 120, Şatır Höyüğü 72, Dehliz 48, Minâreli 87, Karabana 14,

Karabiyıklı 223, Akçakoyunlu 148, Beş Çeşme 161, Karakessek 154.

Dere Gezen Damalu Nâhiyesi:

Dere Gezen Damalu 156, Cüceli 381, Sultanlı 97, Hor Yeganlı 192, Cemikanlı ....

Coğulğan Ceridi Nâhiyesi:

Tüccar 473, Göğçayırda Tatar 32, Göğçayırda Beşenli 69.

Kuşcu Ceridi Oymak Oba Nâhiyesi:

Yamaç 366, Yeniyanan 130, Kullar 95, Şarkıye 115, İskenderli 108, Sarılar 183, Şarkıye Uhra 174, Şeyhli 373, Bayadlı 223, Elçi 211, Evri 529, Evler 61.

Ufacıklı Nâhiyesi:

Ufacıklı 397, Selmanlı 112, Mezra 57, Keleş 46, Kozkendi 48, Tabya 49, Eğrice 90, Karagöz 36.

Ağcalar Onur Ağa Atmalu Nâhiyesi:

Göçer 66, Ağcalar 92, Kerizli 106, Kızıkanlı 519, Turunçlu 197, Kefir 323, Diltikler 607, Yüzağaaşıklar 30, Taştımur 87, Harmancık 185, Yumaklı Ceridi 403, Ezili 515, Göksinuk 289, Abbasiye 63, Helete 675, Hacılar 77, Çatal Tepe 296, Tacirli 40, İneklı 107, Soran 451, Uzunkela 61.

Bağçe İsmenlü Nâhiyesi:

Sakarkaya 132, Köskanlı 99, Tevekkelli 163, Şallı Uşağı 41, Çokyaşar 83, Zeynep Uşağı 124, Kıt Uşağı 196, Evan Uşağı 133, Maksut Uşağı 131, Ali Bey Uşağı 144,

Tetriklik ve Gürcü 130, Muhammed Uşığı 629, Milyanlı Haka 126, İnceli maa Kürdili 139, Konyanlı 223, Şa'reşanlı 1190, Kantarma 225.

Pazarcık Etrafının Nâhiyesi:

Bağdin Kebir 217, Bağdin Sağı 318, Gurebâ 54.

Kadın erkek bu kaza sakinlerinin toplamı 17.245'dir.

Bu Kaza (Geben) Hakkında:

Maraş sancağındaki bu kazanın merkezi Maraş'ın batısında bulunan Geben'dir. Burası Maraş'a 18, Haleb'e 60 saat mesafededir. Bu kazada hükümet binası, karakol, 15 cami, 5 mescit, 4 mektep, 5 Ermeni kilisesi bunlardan biri Protestan kilisesi, 25 dükkan, 5 sulama teknesi, 2 fırın bulunmaktadır. Buranın arazisinde her türlü hububat yetişir. Kazada halı, kilim, yünlü kumaş, aba dokunur. Çerkezler gümüşten araç gereç yaparlar. Halk, Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Çerkezce konuşur.

Kazada, Göksün adında bir vadi vardır. 921 yılında bu vadide Osmanlı Paşası Sina Paşa ile Zülkadriyye Emiri Alâuddevle Bey arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaşta Alâuddevle Beyin ordusu yenilmiş ve kendisi de öldürülmüştür.

Kazada, Keşiş ve Andırın nehirleri bulunmaktadır ve Ceyhan nehrine akmaktadır. Bu merkezde çok miktarda orman bulunmaktadır. Bölgede Rumlara ait 7 yıkılmış kale bulunmaktadır.

Halep Eyaletine 13 kaza ile Urfa ve Maraş sancağı bağlıydı. Urfa'ya 3 kaza, Maraşa da 4 kaza bağlıydı. Osmanlı Devletinde Halep Eyaleti (vilâyet) hakkında vereceğimiz bilgiler tamamlanmıştır.

Maraş Livalarından Andırın Kazası:

Kasaba Andırın 115.

Kesme Nâhiyesi:

Kesme 388, Ağçakoyunlu 51, Abazalı 62, Fatmalı 51, Bekdaş 49, Karamanlı 30, Babekli 165, Kabağağaç 116, Takvalar 165, Ermen Acemli 81, Ermen Acemli v 25, Kazık 111, Çiçekli 697, Boz Topraklı 319, Kara Pınar 82, Kamerli 480, Araplar 220, Sarı Datışmalı 71.

Darı Adası Nâhiyesi:

Boz Evran 136, Bayık 88, Doğancılar 109, Ekar Ağızlı 364, r 28, Tarun 330, Darı Adası 376, Evcan 166, Kabaklar 109, Çukadarlı 61, Tayyurlar 301.

Görenler Nâhiyesi:

Görenler 410, r 15, Tokmaklı 248, Şivilki r 351, Hacı Veli 149, Davudlu r 157, Sinse 233, r 13, Bunduk r 232, k 58, Emirler 118, Göğçeli Veli 103.

Geben Nâhiyesi:

Geben İslam 449, r 82, Geben Hristiyan r 567, k 344, Değirmendere 338, r 100, k 91, Daşoluk 118, r 242, Meryemşil 40, Göğpınar r 62.

Yolaltı Nâhiyesi:

Gök Ahmetli 288, Anacık 124, Köleli 113, Molla Mehmedli 106, Çomaklı 181, Karğun 99, Boynu Yefünli 119, Bostanlı 46, Kabakcı 45, Bahadırlı 137, Tartanlı r 141.

Göksun Nâhiyesi:

Göksun 138, r 115, Yeni Yapan 196, Kanlı Kavak 370, Mürsel 42, Boz Hüyük 257, Kömür 139, Kavşık 181, Küçük Kızılcık 153, Kara Ömerli 122, Arıstıl 35, Acı Elma 23, Kuzcağuz 37, Kelek Oluk 76, Elcebli bucak 41, Mahmud Beğ 109, Tâhir Beğ 139, Kerraç r 184, Fındık 165, Küçüksu 141, Sutaltan 78, Kalaköy 36, Timurağa 368, Hacı Ömer Efendi 189, Yusuf Efendi 122, Ortatepe 30, Dügün Yurdu 14.

Kadın erkek Andırın kazasının sakinleri 16.009'dur.

“ASYA TÜRKİYESİ”NDE MARAŞ SANCAĞI

Vital Cuinet*

Konum ve sınır: Maraş sancağı 34° ve 35° 30' boylamları ve 37° 15' ve 38° 30' enlemleri arasında yer almaktadır. Kuzeyde Sivas Vilayeti, doğuda Malatya Sancağı (Ma'mûretü'l-Azîz Vilayeti), güneyde Halep Merkez Sancağı ve batıda Adana Vilayeti ile çevrilidir.

İdarî Dağılım: Aşağıda belirtildiği üzere, idarî olarak 5 kazâ, 5 nahiyeye bölünmüş ve 552 köyü içermektedir:

Maraş Kazası: 1 nahiyeye 220 köy

Elbistan Kazası: 1 nahiyeye 135 köy

---

* 19. Yüzyıl sonunda Anadolu'yu karış karış gezmiş bir Fransız yazar, araştırmacı. Yazar, her nereye uğradıysa, gayet tafsilatlı notlar düşmüş. Şimdinin İMF'si diyebileceğimiz Duyun-u Umumiye adına Osmanlı kentlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel envanter çalışmalarını yapmakla görevlendirilmiş. Osmanlıya borç verilmeden önce Osmanlı'nın nesi var nesi yok ortaya çıkartılsın denmiş.

Vital Cuinet'in yaptığı envanter çalışmaları daha sonraları 1892 yılında Paris'te La Turquie d'Asie Geographie Administrative (Asyanın Türkiye'si – İdarî Coğrafya(sı)) ismi altında kitap olarak Fransızca yayınlanmıştır.

Yayınlanan bu kitapta, sancakların ve sancaklara bağlı kazaların coğrafi, idari, nüfus, etnik ve dinsel durumu, kısacası, “Küçük Asyanın her taşranın tarifi ve mantıklı istatistiği” yer almaktadır.

Kitap, 1891 Paris baskısı esas alınarak KSÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Zekeriya Pak tarafından “Asya Türkiyesi, Küçük Asya (Anadolu)'daki Tüm Vilayetlerin İdarî, İstatistik ve Açıklamalı Coğrafyası” adı ile Türkçeye aktarılmıştır. Kitabın aslı 2001'de İstanbul'da İsis yayınları tarafından 7 cilt olarak basılmıştır. Yukarıdaki kısım 2. ciltte bulunan Maraş'la alakalı olan kısımdır.

Bu metni bize gönderen Yrd Doç Dr Nejla Günay hanımefendiye teşekkürlerimizi arz ederiz.

Andırın Kazası: 1 nahiye 82 köy

Bazarcık Kazası: 1 nahiye 76 köy

Zeytun Kazası: 1 nahiye 39 köy

Toplam: 5 nahiye 552 köy

Sancak Yöneticileri: Maraş Sancağının sivil yöneticileri, 1 ikinci sınıf mutasarrıf, 4 kaymakam ve 5 müdürden oluşmaktadır.

Nüfus: Maraş Sancağının nüfusu, aşağıdaki tabloda görüleceği üzere toplam 179,853 kişidir:

İnançlar	Halklar	Erkekler	Kadınlar	Topluluklara Göre Toplam	İnançlara Göre Toplam
Müslümanlar	Suriyeli Araplar	2,916	2,515	5,431	134,438
	Osmanlı Türkleri	39,847	38,487	78,334	
	Kürtler	24,609	24,203	48,412	
	Diğer	1,330	931	2,261	
Hıristiyanlar	Birleşik Rumlar (Melşitler)	4,905	4,260	9,165	45,047
	Katolik Ermeniler	1,563	900	2,463	
	Suriyeliler	3,056	2,857	5,913	
	Keldaniler	1,713	1,314	3,027	
	Latinler	300	100	400	
	Rum Ortodokslar	3,099	2,406	5,505	
	Gregoryen Ermeniler	1,025	825	1,850	
	Yakubi Suriyeliler	3,946	2,538	6,484	
	Birleşik Olmayan Keldaniler	1,120	720	2,434	
	Protestanlar	5,400	3,000	7,806	
Yahudiler	190	178		368	
Sancağın Toplam Nüfusu					179,853

Okullar: Bu sancakta, 6,756 öğrencinin takip ettiği 153 okul bulunmaktadır:

Müslümanlar: Medreseler; 39 okul, 398 öğrenci

Müslümanlar: Rüşdiye Mektepleri; 2 okul, 225 öğrenci

Müslümanlar: Sibyan Mektepleri; 57 okul, 3,731 öğrenci

Hıristiyanlar: İlk mektepler; 55 okul, 2,402 öğrenci

Toplam; 153 okul, 6,756 öğrenci

İklim, Topografya vs: Maraş sancağının arazisi neredeyse tamamıyla dağlık ve durgun sudan bütünüyle yoksun, bütün bölgelerinde sağlığa oldukça yararlı mutedil bir iklim hâkimdir. Maraş ili yakınları, Bazarcık kazası ve dağların doruklarını birbirinden ayıran uzun ve dar vadiler dışında pek karşılaşılmayan düz alanlar oldukça sulu ve tarıma elverişlidir. Dağlara gelince, çok sayıda zeytin ağaçları, dut ağaçları, her çeşidinden meyve ağaçlarıyla adeta birbirlerinden ayrılmış güzel ormanlardan oluşan engin bir sahayı oluşturuşyorlar.

Hayvancılık: Düz alanlarda ve dağ yamaçlarının alçak kısımlarında, hayvan sürülerini bolluk içinde besleyecek birçok otlaklar bulunmaktadır. Buralarda başlıca sığır türü hayvan sürüleri, çok sayıda keçi ve az sayıda da koyun yetiştirilmektedir.

Aşağıdaki tablo, 1890 yılında, Maraş sancağında bulunan evcil hayvanların adedini türlerine ve kazalarına göre özetlemektedir:

Tarım Ürünleri: Özellikle bu sancakta tüm tahıl ürünleri, pirinç, pamuk, üzüm, zeytin, dut, tütün, susam, salep vs. yetiştirilir.

Maraş Sancağının pirinç ürünleri, orada üretilen şarap ve likör gibi, kısmen yerinde tüketilmekte ve geri ka-

lanı ise Suriye, Mezopotamya ve Asya'nın güneydoğu bölgelerine ihraç edilmektedir. Meşe palamodu, cehri, mahmude ve ormandan elde edilen diğer ürünleri de katabileceğimiz diğer toprak mahsulleri, Avrupa'ya yönelik ihraç mallarını oluşturmakta olup bunların çoğu Maraş'tan İskenderun üzeri gönderilmektedir.

Türler veya ırklar	MARAŞ SANCAĞI KAZALARI					Türlere Göre Toplam
	MARAŞ	ELBİSTAN	ANDIRIN	BAZARCIK	ZEYTUN	
Koyun	8,654	56,652	12,328	24,251	3,937	105,822
Adi Keçi	73,339	46,848	49,428	78,620	46,471	284,706
Ankara Keçisi	12	217	17	808	-	1,054
Öküz	7,500	7,900	5,400	2,800	1,080	24,680
Manda	220	1,350	750	22	50	2,392
Boğa	430	500	450	200	180	1,760
İnek	8,400	8,600	3,800	1,900	1,030	23,730
Dana ve düve	7,300	7,500	2,850	1,300	780	19,730
Domuz	-	-	-	-	-	-
At, kısırak, aygır	2,300	2,000	1,200	580	610	6,690
Katır	1,000	300	40	150	415	1,905
Eşek	8,800	4,000	1,630	2,015	820	17,265
Deve ve hecin devesi	270	30	235	712	-	1,247
Tavuk	36,000	54,000	30,000	4,500	28,430	152,930
Hindi ve ördek	1,300	1,280	390	2,400	425	5,695
Arıkovanı	5,000	3,000	2,380	1,195	975	12,550
Kazalara Göre Toplam	150,525	194,077	110,898	121,453	85,203	
Genel Toplam						662,156

Aşağıdaki tablo, Maraş Sancağındaki beş kazanın her birinde 1890 yılındaki zirai üretimleri miktar ve tür bakımından özetlemektedir:

MARAŞ SANCAĞININ 1890 YILI ZİRAİ ÜRETİMİ KAZALARA GÖRE DAĞILIMI

ÜRÜNLERİN TÜRÜ	MARAŞ SANCAĞI KAZALARI				
	Maraş (Merkez kaza)	Elbistan	Zeytin	Bazarcık	Andırın
Buğday	410,000	130,000	48,026	50,000	728,026
Arpa	223,000	80,000	20,000	25,000	408,000
Mısır	2,000	1,800	-	100	4,080
Yulaf	-	-	-	-	-
Çavdar	12,000	-	150	16,200	28,500
Fig	2,000	2,300	800	200	7,200
Darı	2,000	26,000	5,000	2,500	43,500
Bezelye	-	-	-	-	-
Susam	2,000	-	-	-	3,300
Pirinç	10,000	-	-	24,300	37,300
Bakla	-	3,400	-	-	3,500
Fasulye	200	3,000	-	-	3,350
Nohut	1,250	2,800	259	1,800	6,860
Mercimek	2,000	1,000	230	1,650	5,380
Kazalara göre toplam	666,450	250,300	70,456	121,750	
Genel toplam					1,278,996
Yerelması	Okka	Okka	Okka	Okka	Okka
Pamuk	-	-	5,000	500	5,500
Tütün	175,000	-	750	-	175,750
Meyan kökü	6,425	1,451	-	1,997	15,282
Cehri	-	-	-	-	-
Mahmude	4,000	-	-	-	4,250
Mazı	12,500	-	160	-	12,833
Meşe palamudu	1,250	-	-	-	1,250
İncir	12,500	-	-	-	14,500
Ceviz	2,500	-	-	-	2,800
Badem	7,800	100	220	2,000	11,320
Antep fıstığı	400	-	-	200	600
Fındık	10,000	-	-	100	10,100
Nar	2,500	-	-	-	2,750
Karpuz ve kavun	10,000	750	300	-	16,050
Elma, armut, kayısı vs.	200,000	180,000	4,000	13,000	409,000
Soğan	26,000	14,000	1,200	-	42,200
Sarımsak	175,000	10,000	5,000	2,000	197,000
Zeytin	12,500	1,000	1,000	200	14,900
Üzüm	200	-	-	-	200
Yerfıstığı	1,150,000	75,000	250,000	124,000	1,601,400
Sumak	12,500	-	-	1,000	13,500
Kimyon	73,000	-	-	200	73,200
Kazalara göre toplam	2,600	3,500	500	100	8,300
Genel Toplam	1,896,675	285,801	268,130	145,297	2,632,687

Arıcılık: Bu sancaktaki arı kovanları mahsulâtı, Avrupa'ya balmumu ihracatına imkân sağlamaktadır. Bal ise yerinde ve ülke içinde tüketilmektedir.

Maden ve Madencilik: Zeytun kazasının dağlarında Maraş ilinin endüstrisini besleyen demirin kaynağı olan demir madeni ocağı işletilmektedir. Maraş'ta, bu işletmelerce üretilen yumuşak demirle, özellikle, çok ünlü at nal-ları, tarım aletleri ve halkın kullanımı için değişik kaplar imal edilmektedir. Maraş yakınlarında, diğer bir demir madeni ve gümüş madeni ocağı da bilinmektedir, ancak işletilmemektedir. Ayrıca yörede kaliteli bir pembe mermer ocağı ve bir de siyah mermer ocağı bulunmaktadır.

Ormanlar: Az yukarıda da söylediğimiz gibi, Maraş sancağı bölgesini şekillendiren bütün dağlar hayranlık uyandıracak ölçüde ağaçlıktır. Buralarda yetişen ve genellikle çok güzel olan orman türleri, meşe, ceviz, gürgen ve kestane ağaçlarıdır; çınar ağacı da bu dağların ortak ağaç türüdür. Maraş'ta bu ağaçlarla, oldukça ucuza ve kusursuz bir taklitle Avrupaî tipte mobilya üretimi yapılır. Bu sancağın ormanlarından bol miktarda inşaat malzemesi ve yakacak odun da elde edilir.

Hayvan Türleri: Maraş ormanlarında yaşayan yabani hayvanlar, alageyik, kurt, tilki, yaban kedisi, ağaçsarı olup bunlar orada bol miktarda bulunur ve bunların kürkleri oldukça önemli bir ticaret nesnesidir.

Tütün: Maraş sancağında önemli miktarda kaliteli tütün üretilmekte ve önemli bir kısmı da İskenderun yoluyla Mısır'a ihraç edilmektedir. Tütün üretimi özellikle merkez kaza (Maraş ve çevresi) tarımına aittir.

Mineral Kaynaklar: Bizzat Maraş ile Zeytun ve Elbistan kazalarında iyileştirici niteliği konusunda değer verilen mineral kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklar demir minerali açısından zengindir.

Irmak ve çaylar: Çok sayıda akarsu, Maraş sancağının düzlüklerini ve vadilerini sulamaktadır. Bunların en önemlisi, tüm diğerlerini kendisine bağlayan Ceyhan ırmağı (Pyramus)dur. Bu ırmağın kaynağı, sancağın kuzey-doğusunda bulunan Elbistan kazası dağlarıdır. Ceyhan ırmağı Elbistan'dan geçer ve onuncu kilometrede, Kuru Dağ'ı Kürd Dağı'ndan ayıran vadinin içinden geçen Kuru Su ırmağını kendine katar. Ardından, güney-batıya doğru Maraş üzerinden iner ve bu ilin yakınlarında, sancağın batısındaki Tekir Dağı vadisini sulayan Tekir Suyu'nu ve tüm Bazarcık ovasını geçtikten sonra ona dökülen Aksu'yu kendine katar. 20 kilometre ilerde, batıya doğru, Ceyhan nehri Maraş sancağının bütün akarsularını içine almış olarak Andırın yakınlarından, Adana vilayetinin içinden geçer.

Yollar: Bu sancakta taşıtların geçmesine elverişli hiçbir düzgün yol yoktur; dokuz yıldır yapımına hala başlanılmayan, Sis ve Adana'dan geçecek olan Maraş-Karaç yolu hesaba katılmazsa, burada bir yol projesi bile bulunmamaktadır. Ayrıca bu yolun da, Maraş sancağı kısmına yapılacak en fazla 30 kilometresi hizmet verecektir. Umulur ki bir gün Mersin-Adana demiryolu hattı Maraş topraklarından geçerek Fırat'a kadar uzanacaktır.

Yol Vergileri: Halep vilayetindeki yolların yapım ve bakımı için istenilen yol vergileri tablosunda Maraş sancağına ait 44,034 mükellef amele sayısı yer almaktadır.

Taşımacılık: Neredeyse hiçbir yolun bulunmamasına rağmen, Maraş'ın tüm ticareti kara yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu ticaret büyük oranda yüklü öküz ve ineklerin sırtında, yürüyerek, yaya veya eşeğe binmiş çobanların denetim ve koruması altında gerçekleşmektedir. Bu ticari yolculuğun bir kısmı da deve veya atların sırtında yapılmaktadır. İskenderun tarafına yönelik olarak yapılan bütün bu taşımacılıktan şu rahatlıkla anlaşılabilir ki, Maraş sancağındaki akarsuların bu amaçla kullanımı imkânsız idi.

Dağlar: Bu sancak, neredeyse tamamen, Ceyhan ırmağının kollarını oluşturan ırmak ve çayların suladığı uzun ve dar vadiler tarafından ayrılmış dağ gruplarının bir araya toplandığı bir yer olarak değerlendirilebilir. Bu dağların oluşturduğu başlıca gruplar, kendilerine kaynaklık ettikleri, eteklerinden geçen veya güzergâhlarıyla sınırlarını belirledikleri akarsularla aynı isimleri taşırlar. Sancağın kuzeyinden başlayacak olursak, önce Kurt Dağı veya Kürd Dağı, Palanka düzlüğü ile kuzeyden, Ceyhan'ın doğduğu yer olan Elbistan vadisiyle güneyden çevrelenir ve Ceyhan'ın bir kolu olan Kuru Su ile batıda Kuru Dağ'dan ayrılır. Kuzeybatıda Kuru Dağ, yine Ceyhan'ın bir kolu olan Tekir Suyu tarafından Tekir Dağı'ndan ayrılmıştır. Maraş'a yaklaştıkça bu dağ grupları, sancağın güneyine doğru yerlerini, çeltik üretimi bakımından zengin, Aksu ırmağı tarafından sulanan ve Halep vilayetinin bu bölümünün tek sağlık açısından uygunsuz tek bölgesi olan Pazarcık ovasına bırakmak üzere, alçalır ve küçülürler.

Zanaat: Maraş sancağında ve özellikle bizzat bu vilayette, Maraş'ın haklı ününü kendilerine borçlu olduğu, hızlı ve rahat ulaşım yolları ile canlandırılabilen, ama henüz gelişmiş birçok zanaat bulunmaktadır. Bu zanaatlar arasında, en önde gelenleri şimdilik sadece kumaş dokuması, değişik türden elbise üretimidir. Bunlar Halep üretim yerlerinin yüksek şöhretinin ve zenginliğinin çok büyük kaynaklarından biri olarak henüz kurulmuş olup Halep bu zenginlik ve şöhretini Maraş'taki zanaatlara borçludur. Pamuk, yün, pamuk ve yün karışımı kumaşlar, maşalılar, abalar, üstün nitelikli, derin bir zevk ve eşsiz bir sanat anlayışının ürünü olan altın ve gümüş işlemeli, yörece kullanılan diğer giyim eşyaları, eşine az rastlanır cinstendir ve Maraş'ta 281 imalathanede büyük bir gayretle çalışılmaktadır. Maraş'ta çok güzel saraçlık işleri, zengin işlemeli sofra takımı ve yünlü ipek koşum takımları ve şeritçilik işleri de yapılmaktadır.

Ayntab'da olduğu gibi Maraş'ta da keçi derisi işlenmektedir. Maroken tipi ve canlı renklerle boyanmış bu deriler doğuya özgü ayakkabılarda şekil alırlar. Maraş kunduracıları, Fransa'dan ithal edilen kalın derilerle çok sayıda Avrupa tipi ayakkabı da yaparlar. Yumuşak demirin başarıyla üretildiği Zeytun'un bu demirinden üretilen harman dövme aletleri zanaatkârlığı, nalbantlık, kap kacak ve tarım aletleri üretimi henüz yerleşmektedir. Maraş'ın, yöre ağaçlarıyla ve Avrupa tipinde icra edilen marangozluk ve ince marangozluk zanaatından ve şarap ve rakı üretiminden de birkaç kelimeyle söz edilebilir. Geriye şunu da belirtmek kalıyor ki, keçi ve deve derisinden üretilen ve adeta hiç eskimez çantalar, giyimle alakalı tüm bölgesel zanaat ürünleri ve güzellikleri bir yana aynı kalitede olmak üzere onların yanında yer alan diğer ürünler, hammadde nin yerinde bol oluşu ve işçilik fiyatlarının düşük oluşu nedeniyle, üreticiler tarafından çok düşük bir fiyata bırakılabiliyor.

Ticaret ve İhracat: Maraş sancağının ihracatı, özellikle, Hindistan pirincine göre çok daha yüksek düzeyde bir kaliteye sahip olan ve önemli bir miktarı ülkenin çoğu büyük merkezlerine ve özellikle de Anadolu'ya sevk edilen pirince dayanmaktadır. Bu pirincin çok az bir kısmı yabancı ülkelere gönderilmektedir. Diğer ihraç maddeleri ise, aksine, sadece Avrupa bölgelerine sevk edilmektedir. Bunlar birçok türden oluşur, önce İzmir'den geçerken diğer çeşitlerle harmanlanır: Sarı balmumu, mahmude, cehri - bu üçü başlıca Marsilya'ya sevk edilir- mazı, üzüm ve diğer kuru meyveler, maroken, sabun, bir miktar pamuk, susam, salep, zeytinyağı, ham veya yontulmuş inşaat malzemesi ağaç, çanta, yün, deve yünü ve keçi kılı. Bu ihracat doğrudan yapılmaz, Halep ve İzmir ticarethaneleri aracılığıyla gerçekleşir ve ticaret trafiği İskenderun tarafından yönetilir.

İthalat: Yine aynı şekilde ve Beyrutlu kimileri tarafından gerçekleştirilen ithalat malları fazla sayıda değildir. Bunlar başlıca şunlardır: Fransa'dan kahve, mum, sağlam ayakkabı yapımı için işlenmiş kalın deri, yün kumaş, sigara kâğıdı ve şeker; Avusturya'dan kahve, kibrit ve şeker; Almanya'dan yün kumaş, kırmızı pamuk ipliği; İngiltere'den beyaz pamuk ipliği ve pamuklu bez; Mısır'dan şeker; İsviçre'den yazma (çiçek ve yaprak desenli boyanmış baş ve boyun örtüsü, bizzat yöresel olarak üretilenin taklidii); Rusya'dan İskenderun yoluyla gelen petrol (üretim yeri: Bakü).

Aşar ve Vergiler

Toprak vergisi (vergi)	1,812,500	Kuruş
Askerî muafiyet (bedel-i askeriye)	587,000	..
Yıllık gelir vergisi (temettu)	874,000	..
Tahıl vergisi (aşar)	3,600,000	..
Sürü hayvanları vergisi (ağnâm, deve vs.)	1,390,000	..
Muhtelif haklar	140,224	..
Tömbeki satışı (satış hakkı)	16,240	..
Maden ve ormanlar	12,870	..
Diğer kazançlar	236,210	..
Mahkeme gelirleri	139,470	..
Tescil gelirleri	745,000	..
Toplam	9,553,514	..
Tahmini Frank karşılığı:	2,197,000	

Yönetim Merkezi: Sancağın ve kazanın yönetim merkezi, mutasarrıfın ikamet yeri ve muhtelif idari birimlerin genel merkezi olan Maraş, 34° boylam ve 37° enlemde, Halep'in aşağı yukarı 200 km kuzeyinde ve aşağı yukarı Antakya'nın kuzey doğusunda aynı mesafededir. Maraş ile bu iki şehri birbirine bağlayan hiçbir düzgün taşıt yolu yoktur.

Ahırdağı'nın eteğindeki üç tepe üzerinde kurulu olan Maraş, kabul gören yaygın görüşe göre, *Antiochia ad Taurum* şehrinin yerini işgal etmektedir. Bizanslı Étienne, bu şehrin adını Ceyhan üzerinde kurulu *Antioche de Cilicie*

olarak belirtmektedir. Gerçekten, Maraş'ın 5 km kadar batısından geçen söz konusu ırmak ve güneyden yine aynı mesafeden geçen ve onun kollarından bir olan Erkenez Su adlı küçük ırmak ile birlikte bu şehre bir su kuşağı oluştururlar. Çevrede hiçbir antik kalıntı bulunmamaktadır.

Nüfuzu Urfa ve Antakya'ya kadar yayılan bir soylu, İmparator Alexis'in yönetimi altındaki Maraş'ta ikamet ediyordu. Daha sonra burası XI. asrın sonlarına doğru ermeni prenslerinin eline geçti. Haçlılar, Torosların dar geçitlerinde yollarını şaşırarak, Godefroy de Bouillon'un komutasında buraya geldiler ve bir süre burada kaldılar. 1147'de Maraş'ı ele geçirmiş olan Selçuklular ve onların halefleri olan Osmanlıların yönetimi altında bu şehir ilklerin birini yaşadı ve o andan itibaren onların elinden bir daha çıkmadı.

Maraş, hoş çınar ağaçlarının gölgesi altından akarak, tam anlamıyla ilin ortasından geçen, bütün berrak çayların kollarını oluşturduğu Ceyhan'a ulaşmak için kayaların üzerinden geçerek küçük çağlayanlar oluşturan, çok sayıdaki kaynaktan çıkan bol miktarda suya sahiptir. Bunlar arasında, Ahırdağı'nın üç yüksek tepesinin doruklarından ansızın beliriveren ve kendisine hayat verdiği bir sel bolluğunda öylesine fişkıran ve tüm şehrin suyunu bolca karşılayan kaynak özellikle belirtilebilir.

Maraş'ın iklimi sağlık açısından çok elverişli olmasıyla ünlüdür. Sahip olduğu bu özelliği, bu doğal avantajları, Bazarcık ovasına komşu olmasına rağmen teneffüs edilen temiz havası ve engin ırmakları sayesinde süreklilik arz eder. Eğer konforlu bir hayattan tamamen yoksun olmasaydı, bu şehirde ikamet etmek çok hoş olurdu. Gerçekten de, Maraş'ta kaldırım taşıyla döşenmiş tek bir yol bulunmamaktadır. Orada çıplak toprakta yürünmekte ve yollar az bir yağmurda çamur yığına ve geçilmesi zor su birikintilerine dönüşmektedir. Evlerin pencerelerinde cam bulunmamakta ve hem zaten hiçbir şekilde ateş yakmayan

ev sakinlerinin çoğu da buna çok az ihtiyaç hissetmektedirler. Onların yiyecekleri genellikle bulgurdan ve bir miktar da, bol miktarda rakı ile tamamen ıslatılarak kurutulmuş etten oluşmaktadır. Bu arada, bu kötü beslenmeye rağmen sağlıklı ve canlı kanlıdır.

Nüfus: Maraş ilinin nüfusu, aşağıda da görüleceği üzere, 52.000'dir.

Müslümanlar

Suriyeli Araplar: 2,000

Osmanlı Türkleri: 12,412

Kürtler: 16,104

Diğerleri: 1,484

Hıristiyanlar

Birleşik Rumlar (Melşitler) : 5,000

Suriyeli Katolikler: 5,000

Katolik Ermeniler: 1,202

Katolik Keldaniler: 1,000

Latinler: 400

Rum Ortodokslar: 1,110

Birleşik Olmayan Keldaniler: 1,116

Protestanlar: 4,806

Yahudiler: 368

Toplam: 52,000

Maraş'ta kurulmuş olan Protestan Misyonu, özellikle gregoryen Ermeniler arasında, çok sayıda dinden dönmelere yol açtı; ama bu din değiştirme durumu genellikle sadece anlık menfaate dayalı olarak çok kısa sürdü.

Okullar: Maraş ili ve kazasında, aşağıda görüleceği üzere, 6,078 öğrencinin takip ettiği 116 okul bulunmaktadır:

Müslümanlar

Medreseler (Hukuk ve ilahiyat okulları), 25 okul, 335 öğrenci

Rüşdiye (Yüksek okul), 1 okul, 150 öğrenci

Sibyân (ilkokullar), 57 okul, 3,731 öğrenci

Hıristiyanlar

İlkokullar, 33 okul, 1,832 öğrenci

Toplam; 116 okul, 6,078 öğrenci

Müslüman okulları, yetkili devlet birimlerinin sorumluluğu altında yönetilmekte ve masrafları karşılanmaktadır. Bu arada, Maraş Rüşdiye okulları, öğrenciler yatılı ve yarı yatılı iseler, onları paralı olarak da kabul etmektedirler. Mahalle mektepleri denen bazı ilkokullarda ebeveynlerin yükümlülüğünde bazı ufak masraflar da söz konusudur.

Hıristiyan ilkokullarına gelince, onlar ilgili dinî cemaatlerin yükümlülüğü altındadırlar ve ihtiyaçları din adamları ve özel seçkin baylar aracılığıyla kiliseler tarafından karşılanmaktadır.

Katolik Ermenilere ait birçok okulun masrafı Françesko tarikatına mensup RR. PP. tarafından karşılanmaktadır. Bunların Maraş'ta Avrupaî tarzda yapılmış bir manastırı bulunmaktadır. Bu manastırda, ayırım yapılmaksızın bütün cemaat ve milletlere mensup öğrencilerin kabul edildiği bir okul bulunmaktadır. Yine Avrupaî tarzda binalara sahip olan Protestan Misyonu da birkaç öğrenci

kabul etmekle birlikte, buraya ait okul devamlı açık statüde değildir. Bu Misyon Amerika'ya bağlıdır.

Yapılar, vs: Maraş'ta hükümet konağı dışında bir askerî depo, Selçuklular zamanından kalma eski bir kale bulunmaktadır. Dinî yapılar, hemen hepsi aynı düzeyde eski olup, hiçbirisi dikkate değer bir özelliğe sahip değildir: Bu yapılar 27 cami, 14 mescit, 25 medrese ve 12 kiliseden oluşmaktadır.

Bu şehirde 7.941 ev, 1.937 dükkân, bol miktarda kumaşlarla ve yörede imal edilmiş diğer ürünlerle dolu bir kapalı çarşı -burada Avrupa'dan ithal nesnelere oldukça nadir bulunmaktadır-, 7 han, 11 hamam, 137 çeşme, 281 pamuk vs. kumaş imalathanesi, 2 sabun imalat yeri, 11 fırın, 1 hükümet hastanesi ve 4 eczane bulunmaktadır.

Dil: Maraş'ta konuşulan dil Türkçedir. Fakat oldukça kaba ve anlaşılması zor bir biçimdedir.

MARAŞ SANCAĞI'NIN KAZALARI;

Elbistan Kazası

Konum ve sınır: Elbistan kazası Halep vilayetinin kuzey batısında kurulu olup, sınırları kuzeyde ve aynı zamanda doğuda Diyarbakır vilayetiyle, güneyde Maraş ve Zeytun kazalarıyla, batıda ise Adana vilayetiyle çevrilidir.

İdarî Dağılım: Kaza bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmekte olup, 1 nahiyeye ve 135 köyü kapsamaktadır.

Kazanın nüfusu: Nüfusu, aşağıdaki gibi, 47.715'dir:

Müslümanlar (Osmanlı Türkleri, Kürdler vs.):
44.761

Hıristiyanlar (Ermeni ve Suriyeli Rumlar): 2.954

Toplam: 47.715

Okullar: Aşağıdaki gibi, Elbistan'daki okulların sayısı 17 ve devam eden öğrenci sayısı 223'dir:

Müslümanlar

Medreseler (Hukuk ve ilahiyat): 13 okul, 53 öğrenci

Rüşdiye (Yüksek öğretim): 1 okul, 75 öğrenci

Hıristiyanlar

İlkokullar: 3 okul, 95 öğrenci

Toplam: 17 okul, 223 öğrenci

Elbistan: Küçük bir il olan Elbistan, kazanın yönetim merkezi ve kaymakamın ikamet yeri olup, Kurt veya Kürd Dağı'nın güney yamaçlarının eteklerinde, Ceyhan nehri üzerinde, Maraş ilinin 69 km kuzey doğusunda ve Halep'in 276 km kuzeyinde kurulmuştur.

Elbistan ilinin nüfusu, aşağıdaki gibi, 6.500 kişiden oluşmaktadır:

Müslümanlar (Kürdler, Osmanlı Türkleri vs.):3.546

Hıristiyanlar (Ermeniler, Suriyeliler vs.):2.954

Toplam: 6.500

Elbistan kazasını oluşturan tüm alan, kuzey sınırında yer alan Palanka düzlüğünden başlayarak güney sınırlarına varıncaya kadar, yönetim merkezine uzak olmayan dağların sadece bir devamıdır. Ceyhan tarafından sulanan ve eteklerinde kurulu olduğu Kürd Dağı'nın egemenliği altında olan bu küçük il, gür ağaçlar, güzel meyve bahçeleri ve uzaklardaki vadi ve yamaçlara kadar her yeri kaplayan verimli ekinlerle dört bir yandan kuşatılmaktadır. Çevrede güzel ve ilgi çekici manzaralar bol miktardadır. Birçok tepelerde Godefroy ve Bohémond'un haçlı ordularının geçiş anılarını her an hatırlatan harabe halinde küçük kale ve burçlara, terk edilmiş şatolara, Fransızların dostu ve müttefiki ermeni prenslerinin ve Roupen ailesinin egemenlik kalıntılarına, tüm kazada olduğu gibi, orada da rastlanır. Fakat bu ıssız harabeler yazılı bir tarihe sahip değildir.

ler. Eğer çevredeki köylerde yaşayan Kürd ve Ermeniler tarafından anlatılan bazı halk efsaneleri tarafından bu bilgilerin eksikliği giderilmeseydi, gerçeğin çok uzağında kalacaktık. Özet olarak, Elbistan'ın ilk sakinleri hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Bu günkü haliyle Elbistan, tamamen yeni bir yapıda olup, eskiye ait hiçbir binaya, dikkat çekici bir yapıya sahip bulunmamaktadır ki tarihî gerçeklere uygun bir tarih düşülebilir.

Kamu binaları: Elbistan'daki kamu binaları, kaymakamın ve kaza idaresinin oturduğu bir resmi konak, 10 cami, 3 mescit, 13 medrese, 2 kilise, 1 hamam, 1 kapalı çarşı ve 2 han ile sınırlıdır.

Elbistan'da 1.085 ev, 335 dükkân ve 9 fırın bulunmaktadır.

Tarım ürünleri: Bu kaza, sırf tarımla uğraşan bir yer olarak, Maraş'ın hem tüketim hem de ihracatının kaynağı olan tüm tahılları yetiştiren önemli bir üretim merkezidir. Yine orada, bol miktarda pamuk, salep ve susam hasat edilir. Özellikle Kürd Dağı'nda ve diğer komşu dağlarda ikamet eden Kürdler tarafından yetiştirilen çok sayıdaki koyun sürülerinden elde edilen bol miktarda yün ile birlikte, bütün bunlar kazanın başlıca ürünleridir ve hepsi de Maraş'a gönderilir. Bu dağlarda çok sayıda sığır türü de beslenir ki bunlar Maraş'ta olduğu gibi, genellikle sırtlarında taşımacılık yapma amacıyla kullanılır.

Dağlar: Bu kazanın başlıca dağları, Kürd Dağı, Kuru Dağ ve Tekir Dağı'dır.

İrmaklar ve çaylar: Kaynağını Elbistan'ın doğusundaki Kürd Dağı'ndan alan Ceyhan nehri müstesna, bu dağların dibindeki küçük vadileri sulayan ırmak ve çaylar, o dağlarla aynı ismi taşırlar.

Andırın Kazası

Konum ve sınır: Andırın kazası Halep vilayetinin kuzey batısında kurulu olup, kuzeyde Zeytun kazası, doğuda ve güneyde Maraş kazası -ki Ceyhan nehri ile ondan ayrılmaktadır-, ve batıda ise küçük bir bölgesi Adana vilayeti ile sınırlıdır.

İdarî Dağılım: Bu kaza, bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmekte olup, 1 nahiye v2 82 köyü kapsamaktadır.

Nüfus: Nüfusu, aşağıdaki gibi, 21.119'dur:

Müslümanlar (Kürdler, Türkler vs.): 16.765

Hıristiyanlar (Suriyeliler vs.): 4.354

Toplam: 21.119

Okullar: Bu kazada 10 öğrencisi olan bir medreseden (İslami hukuk ve ilahiyat okulu) başka bir okul bulunmamaktadır.

Yönetim merkezi: Keban, Andırın kazasının yönetim birimlerinin ve kaymakamın ikamet yeri olup, Adana vilayetinin sınırında, Tekir Dağı'nın güney yamacının eteğinde, Ceyhan nehrine 3 km mesafede, Maraş ilinin 30 km batısında kurulmuştur.

Bu küçük kasabanın nüfusu, aşağıdaki gibi, 1.500 kişiden oluşmaktadır:

Müslümanlar (Kürdler ve Türkler): 715

Hıristiyanlar (Suriyeliler vs.): 785

Toplam: 1.500

Keban, Rupenyhan hanedanının beşincisi kralı Léon d'Arménie'nin eski ikamet yeridir. Bu bölgede ve çevrede, bu kralların zamanından kalma kilise ve şato kalıntıları hâlâ görülür. Ancak, bu yıkık harabeler, kürd çobanlarının geçici barınak olarak kullanımlarından başka bir işe yaramamaktadır.

Kamu binaları: Keban'da hükümet konağı ve küçük bir camiden başka kamu binası bulunmamaktadır. Kasa-

banın evleri, çam ve meşe ağaçlarının, meyveliklerin, andırın kazasının tek önemli akarsuları olan Tekir Suyu ve Ceyhan'ın kollarını oluşturan küçük dere ve çayların suladığı otlakların arasında, hoş bir manzara içerisinde, 3 ila 400 arasında değişen sayıda dağın yamacına serpiştirilmiş vaziyettedir.

Tarım ürünleri: Andırın kazasında tahıl ve meyve ağaçları yetiştirilir. Bu iki toprak mahsulü, Maraş ile yürütülen ticareti faaliyete imkân sağlayan bir fazlalığı oluşturan tek ürünlerdir. Fakat tüm sancakta olduğu gibi, oldukça ilgi duyulan at ve eşek yetiştiriciliği yanında koyun ve sığır türü hayvan yetiştiriciliği, güzel ve bol miktarda sürülerin ve oldukça güzel ve özenle yapılmış halıların üretimi için bölge endüstrisine gerekli miktarı sağlayan hatırı sayılır miktarda yünün ticaretine katkı sağlamaktadır. Bu halılar “Keban halıları” adıyla meşhur olup, başka bir endüstrisi bulunmayan Andırın kazasının tamamında yaygın olmasına rağmen, bu kasaba bu halıların üretim merkezidir.

Bazarcık Kazası

Konum ve sınırlar: Bazarcık kazası, kuzeyden ve doğudan Maraş kazasıyla, güneyden merkez sancak Halep ile, batıdan ise adana vilayeti ile sınırlıdır.

İdarî Dağılım: Bu kaza, bir nahiyeye bölünmüş olup, bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmektedir. 76 köyü kapsamaktadır.

Kazanın nüfusu: Nüfusu, aşağıdaki gibi, 22.685'dir:

Müslümanlar (Kürdler ve Türkler): 21.651

Hristiyanlar (Suriyeliler vs.): 1.034

Toplam: 22.685

Okullar: Bazarcık kazasında hiç okul bulunmamaktadır.

Bazarcık: Bazarcık (küçük pazar) kasabası, aynı adı taşıyan ovada, Halep'in 176 km kuzeyinde kuruludur.

Nüfusu 900 olup tamamı müslümandır.

İklim, Tarım ürünleri: Başlıca tarımı pirinç olan çok verimli büyük bir ovanın şekillendirdiği ve Bazarcık ve bütün bu kazanın iklimi, sağlık açısından hiç uygun değildir. Orada sadece iyi işlenmiş, özellikle pirinç tarlalarıyla karşılaşılır. Ürün oldukça boldur ve bunlar, Maraş çeltiği adı altında geniş çaplı bir ihracata imkân tanıyan pirincin dışında, hatırı sayılır miktarda buğday, arpa ve diğer tahıllardan oluşur. Bütün bu ürünler sancağın yönetim merkezine gönderilir.

Akarsular: Bazarcık ovası, bu kasabanın kuzey batısından geçen ve biraz uzakta Ceyhan nehrine dökülecek olan, doğuşundan itibaren bütün kazayı baştan sona dolaşan, düşük önemde birçok kolları bulunan ve “nehir” den başka bir adı bulunmayan Aksu tarafından sulanır ve verimli hale getirilir.

Zeytun Kazası

Konum ve sınırlar: Zeytun kazası, kuzeyden Elbistan kazasıyla, doğuda merkez kaza Maraş ile güneyde Andırın kazasıyla ve batıda ise Adana vilayeti ile çevrilidir.

İdarî Dağılım: Bu kaza, bir kaymakam ve bir müdür tarafından yönetilmekte olup 1 nahiye ve 39 köyü kapsamaktadır.

Nüfus: Nüfusu, aşağıdaki gibi, 24.023'dür:

Müslümanlar (Kürdler vs.): 7.777

Hristiyanlar (Ermeniler vs.): 16.246

Toplam: 24.023

Okullar: Zeytun kazasında 445 öğrencinin takip ettiği 19 okul bulunmaktadır. Tamamen ilkokul düzeyinde olan bu okullar, Zeytun ilinin ermeni Cemaatlerine ait

olup vergi ve özel bağışlar yoluyla onların ihtiyaçlarını karşılayan din adamları tarafından yönetilmektedir.

Yönetim merkezi: Kazanın yönetim merkezi ve kaymakam ile devlet idaresinin ikamet yeri olan Zeytun, Maraş ilinin 49 km kuzey batısında, Halep iline 260 km mesafede kuruludur. Nüfusu, aşağıdaki gibi, 5.000'dir.

Müslümanlar

Kürdler vs.: 1.000

Hıristiyanlar

Gregoryen Ermeniler: 1.850

Katolik Ermeniler: 1.100

Suriyeliler vs. : 1.050

Toplam: 5.000

Orman, Tarım, Maden, Hayvan: Kamu binaları, hükümet konağı, 1 kışla ve 2 kiliseden oluşmaktadır. Zeytun'da, 1.000 ev bulunmaktadır. Bu il, aynı ismi taşıyan dağın üzerinde, aralarındaki geniş sahaların güzel zeytin ağacı örtüsüyle kaplı olduğu ormanların ortasında kuruludur. Bu dağın toprağının barındırdığı meşhur madenler, Zeytun'un nerdeyse tek endüstrisi olarak, etkin tarzda kaza halkı tarafından işletilmektedir. Bu madenler, Maraş'ın ünlü nalbantlık ve bıçakçılık işleri, tarım aletleri ve kap kacak yapımı ve Halep'e ihraç için gereken yumuşak demir ihtiyacını karşılamaktadır. Demir madenleri işletimi dışında, Zeytun kazası halkının meşguliyetleri arasında, deve, at ve öküz sırtında taşımacılık, bu hayvanların ve koyun sürülerin yetiştirilmesi, zeytin, meyve ağaçları, buğday, arpa ve mısır gibi bazı tahıl çeşitleri yetiştiriciliği yer almaktadır.

Dağlar ve akarsular: Sırf dağlık olan bu kaza, Kuru Dağ ve Tekir Dağı'nın bir parçasını oluşturan Zeytun adlı dağda yer almaktadır. Tekir Suyu, batıda bu iki dağı birbirinden ayırmakta ve Ceyhan nehri, onunla Maraş merkez kaza arasındaki doğu sınırını oluşturmaktadır.

MARAŞ SANCAĞI'NA DÂİR MA'LÛMÂT

Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb*

Maraş Sancağı vilâyetin cihet-i şimâlisinde vâki olup garben Adana, şimâlen Sivas, şarken Ma'mûretü'l-azîz vilâyetleriyle cenûben ve kısmen Adana Vilâyeti ve Halep Sancağı'yla mahdûd Elbistan, Zeytun, Andırın, Pazarcık kazâlarıyla nefis-i Maraş Kazâsı'nı hâvîdir. Arâzîsinin bir kısmı kesîrü'l-miyah ovalıklardan kısm-ı küllisi dağlıktan ibâretdir.

Maraş

Maraş şehri Ahur Dağı'nın eteğinde ve Haleb'in 44 saat uzaklığındadır.

---

* 1320

Sene-i Hicriyesine Mahsustur.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb

30. defa olarak

Matbaai Vilâyette tabolunmuştur.

1318

Yukarda târih ve tabı ifade edilen Salnâme tarafımızdan müstakillen okunmuştur. Okunurken başka okumalar dikkate alınmamıştır.

Maraş'la alakalı bu kısımlar Salnâme'nin 355-394 sahifeleri arasındadır.

Maraş'da 1 hükûmet konağı, 1 redif debuyu, 1 kale, 1 kışla, 1 hastahâne, 10 karakolhâne, 55 minâreli câmi-i şerif, 50 mescid, 8 medrese, 5 tekye, 1 mekteb-i i'dâdî-i nehârî, 10 mekteb-i ibtidâî, 20 İslâm mahalle mektebi, 1 kütübhâne, 9 kilise ve manastır, 20 Hristiyan mektebi, 7192 hâne, 42 mahalle, 1648 dükkan, 1 bedestan, 41 firun, 150 çeşme, 12 hamâm, 2 sabunhâne, 75 değirmen, 285 kumaş destgâhı, 300 abâ meşlah destgâhı, 4 eczâhâne, 19.712 bağ, 552 bağçe, 2 pamuk fabrikası, 2 ma'sere, 1 muvakkithâne, 12 han mevcûd olup âb u hevâsi mu'tedildir.

Ma'mûlât ve Mensûcât

Maraş'da pamukdan ma'mûl ve meşhûr alaca ve a'lâ at takımı ve mümtâz sırmalı ma'mûlât-ı sarrâciye ve Avrupa taklidi pantolonluk dokumalar, a'lâ abâ meşlah, bez, gâyet a'lâ sahtiyân, kavsale, cevizden, çınardan ve Avrupakârî a'lâ güzel mütenevvi' yaylı ve sâir dürlü iskeleler, en meşhûr masalar, tavlalar yapılır.

Nakliyât

Bunlardan alaca ve ma'mûlât-ı sarrâciye, abâ, sahtiyân, Sivas, Kayseri, Elbistan, Darende, Gürün, Kozan, Adana, Cebel-i Bereket, Malatya, Behisni taraflarına ve pekmezle kuru üzüm envâ'ı kezâ Adana, Sivas vilâyetleriyle Malatya sancağına nakil ve fûrûht olunur.

İskelesi

Maraş Sancağı'nın iskelesi İskenderun ve Bilan iskelesidir.

Ebniyesi

Maraş Kasabası'nın ebniyesinin gerçi kısm-ı a'zamı kerpiç olduğundan manzarası o derece güzel değilse de bir müddettir İstanbulkârî yarım kârgir güzel güzel ebniyeler ve konaklar inşâ olunmaktadır.

Maraş'da Alâüddeve binâsı olmak üzere mevcûd olan Mevlevî dergâh-ı şerîfi şevketlü mehâbetlü kudretlü pâdişâhımız Gâzî Sultan Abdulhamid Hân-ı Sâni efendimiz hazretlerinin taraf-ı eşref-i mülûkânelerinden inâyet ve ihsân buyurulmuş olan akçe ile geçende müceddeden inşâ ve ta'mîr olunmuştur.

Ve bununla berâber cümle-i terakkiyâtın olarak mürûr-u ubûru kesretli olan tarîk-ı âmmlarda arabalar işletmek üzere iki senedir cânib-i belediyeden şose yolları yapılmaktadır.

Hububât

Nefs-i şehir ile kazâda her nev' meyve ve külliyyet üzere üzüm, zerdali, armud, fıstık, pirinç, buğday, arpa, akdarı, mercimek mahsûlâtından başka kök boya, pamuk, sisam, çehri dahi hâsıl olur.

Maraş'da birkaç senedir zeytinlik ve evvelce fıstıklık yetiştirilmeğe çalışılmaktadır ki bunlardan ileride iktitâfi me'mûl olan semere Maraş için pek büyük bir sermâye-i servet olacaktır.

Dağ ve Nehir ve Çay ve Göller

Maraş Kazâsı'nda meşhûr Ahur Dağı, Sır, Yenicekale, Kürtül, Bertiz, Kısıq, Ayran Pınarı, Bilan Ovası, Kapuçam, Karaman ve bu dağların kısm-ı a'zamında cesim ormanlar mevcûd olup eşcârı çam, kamalak, mezdeki, ardıç, mazu, ceviz vardır.

Ve kazânın cenûb-ı garbî cihetlerinde Erkenez Çayı, Akçay, Derli çayları nâmında üç küçük ve şimâl-i garbî cihetinde de Ceyhan, Körsulu ve cenûbda Aksu nâmlarında üç büyük nehir ve bu nehirler üzerinde on aded kebîr köprü mevcûddur.

Bununla beraber yedi aded de çay ve Şekeroba nâmında bir de sülük gölü vardır ve cenûbda kebîr sağîr saydı meşhûr olan cesîm Davur gölü de mevcûddur.

Maraş'ın Târîhi

Maraş şehri pek kadîmdir. Ve eski tarih kitaplarında Cermenisya ve Merâzî nâmlarıyla mezkûrdur.

Maraş şehri en evvel şimdiki mevki'inin 4 saat cihet-i şarkiyesinde ve Erkenez suyu kenarında tahmînen hicretten 300 sene mukaddem Asurîler tarafından müesses olduğu, orada bulunan ebniye ve âsâr-ı atîka üzerlerinde Asurîlere mahsûs hutût ve nukûş görülmesiyle müstedeldir.

Ancak Maraş dördüncü asr-ı hicret evâsıtına doğru harap olduğundan Devlet-i Hamdâniye hükümdarlarından Seyfûddeve cânibinden şimdiki mevki'in bir saat mesâfe-i şarkiyesinde Kara Maraş denilen mahalde müceddeden binâ edilmiş idi. Buna dair şâir-i meşhûr Mütenebbî'nin pek ra'nâ bir kasîdesi vardır ve Seyfûddeve'nin 367 tarihinde vefât eylesine bakılır ise Maraş'ın Kara Maraş nâm mevki'e nakli 348 sıralarında olduğu zan olunur. Şâir-i şehîr Mütenebbî 354 tarihinde vefât etmiştir. Muahharan Maraş şehrini Zülkadriye Hâkimi Alâüddeve'nin onuncu asr-ı hicret ibtidâlarında mevki-i hâzırına nakledildiği Maraş Mahkeme-i Şer'iyyesi sicillâtından istinbât olunmuştur.

Nüfus İdâresi Kuyûdâtından Çıkarılan Maraş Kazâsı'nın
Nüfus Cuduli

	İnâs	Zükûr	Yekûn
İslâm	20873	22855	43728
Rum Ortadoks	00002	00003	00005
Ermeni	04902	04368	09270
Ermeni Katolik	02195	01940	04135
Protestan	01618	01304	02922
Ecnebî	00008	00012	00020
Yahudi	00117	00094	00211
Yekûn	29715	30576	60291

ZEYTUN KAZÂSı'NA DÂİR MA'LÛMÂT

Zeytun Maraş'ın garb-ı şimâlî cihetindedir. Merkezi olan Zeytun Kasabası Maraş'a 12, Haleb'e 56 saattir. Kasaba-ı mezkûre bir dar mahalde olduğundan hâne ve sokakları gayr-ı muntazam ve birbiri üzerinde vâki'dir.

Kasaba-i mezkûrede 1 hükûmet konağı, 1 kışla-ı hümayûn, 1 mescid, 5 kilise, 2 Katolik mektebi, 4 Ermeni mektebi, 2 Protestan mektebi, 283 hâne, 108 dükkan, 2 mağaza, 5 boyahâne, 16 su değirmeni, 2 debbâğhâne ve kasabaya yarım saat mesâfede 1 kaplıca, 1 manastır vardır. Mezkûr kaplıcanın suyu pek nâfi' olup hattâ Maraş, Ayıntâb ve sâir civâr kazâlardan gelenler memnûnen avdet ederler.

Kasaba-i mezkûrenin âb u hevâsı pek latîf ve etrâf ve eknâfî bağ ve bahçe olup güzel üzüm, elma ve sâir meyveler husûle gelir ise de zirâ'at edilecek vâsî' arzîsi olmadığı gibi kazânın her tarafı cebel ve sengistan bulunduğundan ekseriyetle ehâlî demircilik, katırcılıkla meşgul olarak ve zahîrelerini Elbistan Kazâsı'yla Göksun Nâhiyesi'nden naklederek idâre olunurlar.

Kazâ-i mezkûr dâhilinde iki demir ocağı ve âsâr-ı atîkadan beş kala harâbesi, Tekir, Fırnız, Zeytun nâmıyla üç ufak çay olup mezkûr çaylar Göredin nâm mahalde birleşerek Maraş'la Zeytun arasından mürûr eden Ceyhan Nehri'ne karışır.

Nüfus İdâresi Kuyûdâtından Çıkarılan Zeytun Kazâsı'nın
Nüfus Cuduli

	İnâs	Zükûr	Yekûn
İslâm	3920	4451	08371
Ermeni	3462	3702	07164
Katolik	0205	0196	00401
Protestan	0128	0160	00288
Yekûn	7715	8509	16224

ELBİSTAN KAZÂSİ'NA DÂİR MA'LÛMÂT

Elbistan Maraş'ın şimâl cihetinde ve Maraş'a 24 ve Haleb'e 68 saat uzaklıktadır.

Elbistan'da 1 hükûmet konağı, 1 redîf debuyu, 11 câmi-i şerîf, 3 meşid, 26 mekteb-i ibtidâî, 3 kilise, 8 medrese, 1464 hâne, 347 dükkân, 1 hamam, 1 bedestan, 9 furun, 7 han vardır.

Kazâda külliyyetlü hububât hâsıl olur. Civar kasabadan Ceyhan Nehri çıkarak kasaba civarında ikiye ayrılıp yine aşağıda birleşir. Bu suretle kasaba ada şeklinde kalır. Elbistan'a Elbistan denilmesi mevki'an bahçeye müşâbeheden nâşi imiş. Elbistan Arab tarihleriyle ve coğrafya kitaplarının bazısında "Eblustin" tarzında yazılmışdır. Elbistan Maraş'tan evvel Zülkadriyye hükümdarlarının merkezi idi. Elbistan'ın Kapadokya'da vâki' Kumana belde-i kadîmesinin yerinde ve yahud yakınında olduğu rivâyât-ı tarihiyedir. Vaktiyle Elbistan'da bir ma'bed-i meşhûr olup derûnunda 6000 keheneye hük-

meden ve Kapadokya hükümdarları sülalesinden olan reîsü'l-kehene oturur idi.

Bu kazâda meşhûr Efsus şehrinin mevki'i bulunur. Mevki'-i mezkûrda el-hâletü hâzihî Yarpuz ve Efsus nâmlarıyla mezkûr ve 2156 nüfusu câmi' bir kasaba vardır. Şehr-i mezkûr hicret-i mukaddese-i Ahmediye'den 1628 sene mukaddem bina olunup Roma İmparatoru meşhûr Dakyanus'un dâru'l-mülkü idi. Bunun civarında Benahilus dağında Ashâb-ı Kehf'in ve yarım saat civarında Ashâb-ı Rakîm'in makamları vardır. Ve Efsus'un nâm-ı kadîmi Ebsus'dur. Elbistan'a 6 saat mesafede biri arslan ve diğeri kaplan şeklinde karşılıklı olarak 2 aded cesîm taş olup bunların vaktiyle Arabistan ile Anadolu beyninde hadd-i fâsıl olduğu mervîdir. Ve 3 saat mesafede yedi arşın tûl ve iki arşın arzında âsâr-ı atıkadan bir de dikilitaş ve yine âsâr-ı atıkadan Hurman, Çerkez, Kız kaleleri nâmında üç kale olup bunlardan Hurman Kalesi kazâya 9 saat mesafede bir ufak tepe üzerinde vâki olup civarından Hurman Nehri cereyân eder. Bu kalenin ebniyesi elli arşın irtifânda ve tahminen beş yüz zirâ' terbî'indedir. Derûnunda birçok odalar olup mürur-ı zaman ile iç duvarları münhedim olmuş ise de etrafındaki divarlar mevcuddur. Ve mezkûr Hurman Kalesi civarında caddenin iki tarafında iki büyük kaya üzerinde Rum yazıları vardır. Dâhil-i kazâda bir mikdâr meşelik, Ceyhan, Söğüdlü, Hurman, Göksun nâmlarında dört aded nehir olup bunlar kazânın arâzisini iskâya pek büyük hizmette bulunur. Yine kazâda İçme namıyla ma'rûf bir kaplıca olup suyu gayet ekşi ve birçok emrâza nâfi' olduğu meşhûr olduğundan eyyâm-ı sayfda birçok cemiyet bulunur. Yine bu kazâda kış ve yaz üzerinde kar eksik olmayan Nurhak Dağı'nda da yabani çay yetişir ve mezkûr dağ üzerinde terbî'an yüz elli arşın arz ve on beş zirâ' umkunda Ali Gölü nâmında cesîm bir göl vardır.

Dâhil-i kazâda toprakdan müteşekkil altı kale mevcûd olduğu gibi 12 saat mesâfede ve Behisni Caddesi üzerinde âsâr-ı atıkadan Fahreddin Hanı demekle ma'rûf bir han ve Ashâbü'l-Kehf makâmı ittisâlinde yüz zirâ' tûlünde on iki oda ile üç yüz hayvanı isti'âb eder bir han vardır. Ve bu han panayır şeklinde olarak ahz u itâ mahalli olduğu mervîdir.

Dâhil-i kazâda aba, kilim, bez ve aşâyir nisvânı tarafından el destgâhlarıyla kaliçe nesc olunur. Ve dâhil-i kazâdaki kurâda 80 kadar cevâmi' ve mescid ve ekser kurâda birer de mekteb-i sıbyân vardır.

Nüfus İdâresi Kuyûdâtından Çıkarılan Elbistan Kazâsı'nın
Nüfus Cüdulü

	Înâs	Zükûr	Yekûn
İslâm	20166	21732	41898
Ermeni	00453	00537	00990
Katolik	00172	00174	00346
Protestan	00152	00179	00331
Yekûn	20943	22622	43565

ANDIRIN KAZÂSINA DÂİR MA'LÛMÂT

Andırın Kazâsı Maraş'ın garb cihetinde ve merkezi olan Keban Karyesi Maraş'a 18, Haleb'e 61 saat bu'dundadır.

Andırın Kazâsı'nda 1 hükûmet konağı, 2 karakolhâne, 15 câmi-i şerîf, 5 mescid, 5 sıbyân mektebi, 5 Ermeni kilisesi, 1 Protestan kilisesi, 3814 hâne, 32 dükkan, 5 çeşme, 3 furun vardır. Dâhil-i kazâda her nev'i hubûbât hâsıl olduğu misillü, ipden kilim, çuval, şalvar, aba ve iplikden bez ve Göksun'da Çerkezler tarafından savanlı gümüş işleri imâl olunur. Andırın kazâsı'nda meşhûr Göksun Ovası bulunur ki burada 921 senesinde Sinan Paşa

ile Alâüddevle Bey beyinde vukû' bulan muhârebede Alâüddevle mağlûb ve maktûl olmuş idi.

Bu kazâda Keşiş, Andırın nâmlarında Ceyhan Nehri'ne munsab olur iki çay ve müte'addid orman olduğu gibi Romalıların binâsı olarak Akkala, Hır'aş, Alacık, Meryemşil, Arpalık, Zîk isimlerinde yedi aded kale harâbesi vardır.

Nüfus İdâresi Kuyûdâtından Çıkarılan Andırın Kazâsı'nın
Nüfus Cüdulü

	İnâs	Zükûr	Yekûn
İslâm	7560	9192	16752
Ermeni	1077	1348	02425
Katolik	0086	0111	00197
Protestan	0010	0015	00025
Yekûn	08733	10666	19399

PAZARCIK KAZÂSINA DÂİR MA'LÛMÂT

Pazarcık Kazâsı Maraş'ın şark cihetinde ve Maraş'a 9 ve Haleb'e 35 saat uzaklığındadır. Merkezi Bağdın nâmında bir karyedir. Bu karyede 1 hükûmet konağı, 1 câmi-i şerîf, 1 mekteb, 52 hâne, 10 dükkan, 3 kahvehâne vardır. Kazânın ahâlisi Sinemenlü, Bozağa, Deregezen Atmaluları, Kılınçlı nâmında dört aşiretle bazı muhâcirîni Çerâkiseden mürekkebdir. Mahsûlât-ı arziye arpa, buğday, darı, çeltik gibi hubûbât-ı mütenevvi'adır. Deregezen, Sinemenlü aşâyirinde halı, kilim nesc ediliyor.

Merkez-i hükûmete bir çarık saat mesafede Mağaralar nâm mahalde âsâr-ı atıkadan olarak zir-i zemînde yekpâre taşdan ma'mûl olmak üzere altmışı mütecâviz makbereler ve şark cihetinde 4 saat bu'd mesâfede Gani Dağı nâm cebelde cesîm şehir harabeleri görülmekte ve

bunların suret-i vaziyet ve inşâsı cidden akıllara hayret verir ve şâyân-ı temâşa bir derecededir.

Aksu'ya nâzır Köroğlu Kalesi demekle meşhûr bir de kale harabesi vardır. Aksu merkez-i kazâyâ 12 saat mesafede vâki Englizek Dağı eteğinden nebe'an ederek 30 saat kadar dahil ve haric-i kazâdan cereyanla Ceyhan Nehri'ne munsab olur. Ve mürur eylediği mahallerde kâmilen araziye saky eylediği gibi otuzu mütecâviz değirmen dahi döndürür.

Yine mezkûr Englizek Dağı'ndan nebe'an eden Göksu Nehri dâhil-i kazâdan geçerek Fırat Nehri'ne dökülür ve civarındaki ormanlardan kat' edilen keresteler iş bu nehir vâsıtasıyla Birecik Urfa cihetlerine nakledilir. Dâhil-i kazâda ve merkez-i kazânın garb cihetinde ve Pazarcık nâm mahalde Bağlamataş, Biçme ve merkez-i hükûmetin şimâl cihetinde 6 ve 7 ve 12 saat mesafelerinde Enikli, Azablı, Gölbaşı nâmlarında üç aded cesîm göl olup Bağlamataş ve Biçme göllerinden pirinç tarlaları saky olunur. Diğerlerinden intifâ' edilmez. Bunlar Aksu'ya munsab olurlar. Bu göllerde kesretle yılan balığı var ise de ahalinin adem-i rağbeti cihetle sayd edilmez. Bu göller cüz'î bir masraf ihtiyarıyla tathir olunursa birçok arazinin meydana geleceği gibi Pazarcığın meşhûr olan vehâmet-i hevâsı dahi ciyâdete tebeddül edeceği şüphesizdir.

Dâhil-i kazâda müteaddid ormanlar olup bunlardan her gûne kereste imâline elverişli çam, ardiç, kamalak, eşcâr-ı sâireden ibaretdir.

Nüfus İdâresi Kuyûdâtından Çıkarılan Pazarcık Kazâsı'nın Nüfus Cüdulü

	İnâs	Zükûr	Yekûn
İslâm	10267	10893	21160
Ermeni	00004	00008	00012
Yekûn	10271	10901	21172

“MU’CEMÜL BÜLDAN”DA MARAŞ

Yâkut El-Hamevî*

Mar’aş. Fethe sonra sukun. Ayn noktasız ve fetheli-Şin noktalı.

Şam ile Biladı Rum arasında olup dağ arasından vadiye açılan bir şehirdir.

Onda iki sur, bir hendek olup ortasında kale vardır.

Kalenin üstünde, kızıl mervan şöhretini almış, Mervan bin Muhammed tarafından yapılmış bir sur vardır.

Bundan sonra Raşid şehrin bazı yerlerini yenilemiştir.

Yeni kapı (Babul Hades) denilen yerde Haruniye olarak bilinen hayvan ağılları bulunmaktadır.

---

* Doğum tarihi belli değil. Bilâd-ı Rum’dan alınma bir esir. Bağdat’a getirilmiş. Onu ismi “Askerülhamevi” olan biri almış. Ondan mütevellid adı da Yâkut El-Hamevî kalmış.

Onu satın alan ticârî işlerinde kullanmak için eğitmiş. İlim öğretmiş. O da Efendisinin hesabını kitabını tutmuş. İlmî mütâlaada bulunmuş. Sonra Efendisi ölmüş. O da Halebe gitmiş. Oradan da başka yere geçmiş. Havârizme yerleşmiş. Cengiz Han oraya girince Musul’a kaçmış. Malı da kalmamış. Oradan da Halebe hicret etmiş. Ölünceye kadar da burda yaşamış.

H. 626 – M. 1228’de ölmüş.

Bu gezilerde birçok coğrafi eserlerden istifâde ile “Mu’cemül Büldan” adlı eserini vücûda getirmiş.

Kitabın Maraş’la alakalı olan kısmı “Mu’cemül Büldan”ın, c. 5, s. 107, Dar Sadır Yayinevi, Beyrut baskısından alınmıştır.

Şair:

Eğer ümmül kudeyd vuruşumuzu görseydi
Maraşta, Ermeni atlarının nasıl tepiştiğini
Geceden, elbiselerinden nasıl çekiştiklerini

Yemin olsun onu vatan edindim, mutmeim oldum
Öyle ki ekledim arap at sürülerini,
Adiyden diğer sürülere ve tüyler ürperdi

Bana Maraş'dan dolayı günümüze dek bir konu ulaşmıştı, buda benim hoşuma gitmiş ve onu kayd altına aldım.

Buda;

“Selçuk Er-Rumi'nin oğlu Sultan Kılıçarslan'ın bir aşçısı vardı. Çocukluğundan beri kendisine hizmet ediyor, iş yapan, pratik ve kendisinin yanında da çok değerli olan birisiydi. Bir gün aşçısı ona bir kuzu yüzerken çok güzel giysiler içinde onu gören sultan, kendisine; “Sen ölene kadar aşçı mı kalacaksın” dediğinde, aşçı ona “bu senin elindedir ey sultanım” der.

Sultan vezirine dönerek ona dediler ki:

“Ona Maraş'ı onayla ve buna kadı ve diğer şahidleri çağır, onlar buna şahit olsunlar ki, ben onu ve ondan sonraki evlatlarını Maraşa sahip olarak tayin ettim.” Maraş'ı ona teslim ederek sözünü yerine getirdi.

Aşçı bir müddet Maraş'ta kaldıktan sonra ağır hastalandı. Hastalığı dolayısıyla tedavi için gittiği Halepte vefat etti. Daha sonra Maraş onun oğluna geçti. Bu şehir günümüze dek onun çocukları elindedir.

“KÂMÛSÛLA’LÂM”DA MERAŞ SANCAĞI

Şemseddin Sâmî*

Maraş sancağı Haleb vilâyetini meydana getiren üç sancağın biri olup vilâyetin kuzeybatı köşesinden ibâret olduğu halde gerek mevkîce ve gerek coğrâfî taksîmatca Şam kıtasından sayılan Haleb’ten ayrılmış olup Anadolu’dan sayılmıştır. Güneyden doğrudan Haleb ve Güneydoğu köşesinden Urfa sancaklarına bitişik olup doğudan ma’mûretülazîz (Elaziz), kuzeyden Sivas, batıdan dahî Adana vilâyetleriyle çevrilmiştir. Arâzisi umûmiyetle ârizalı olup büyük Torus silsilesinden sayılan Binboğa dağı garb hudûdunu teşkil eder. Ve Ahrır dağı dahî bu silsileye bağlı olarak sancağın içinde kuzeydoğuya doğru uzanarak livânın derinliklerinde sağ ve sola bir takım kollar uzatır. Sancağın hemen bütünü Ceyhan ırmağı havzasına dâhil olup anılan nehrin bu sancakda çıkan birçok çaylardan teşekkül edip Güneybatıya doğru akarak Adana vilâyetine dâhil olur. Yalnız Güneybatı köşesinin suları Fırata tâbî’

---

* 1850’de Fraşer’de doğdu. Tanzimat devri yazar ve mütercimlerindedir. Arnavud asıllıdır. Fakat ilmi Türkcülüğü başlatanlardandır. Çok sayıda lisan bilir. Ömrü yayıncılıkla geçmiştir. Fakat asıl şöhreti sözlük ve dil çalışmalarına binâendir.

En kıymetli eserlerinden birisi ansiklopedik Kâmûsüla’lâm’dır. Kitab 6 cild olup çok sayıda baskısı vardır. 1904 yılında 54 yaşında iken İstanbul’da vefat etmiştir.

Kâmûsüla’lâm Muharriri; Şemseddin Sâmî, c. 6, sh. 4263-64, İst.1316

Araban çayına cem oluyor. Mezkûr Ceyhan ırmağının sancak içindeki tâbi'lerinin başlıcaları; Tekir suyu, Hurman suyu, Söğüdü, Erkenez ve Aksu'dur.

Bunların ehiri birbirine bağlı üç gölün ayağıdır. Havası mu'tedil ve sağlam olup nisbeten az olan ovalarıyla vâdileri pek mümbittir. Ve dağlık yerleri muhtelif ağaçları bulunduran ormanlarla ve dut, zeytun vesâire çeşitli meyve ağaçları ile kaplıdır.

Başlıca mahsûlatı: Çeşitli zahralar ile pirinç, pamuk, tütün, Sîsam, üzüm, zeytun, dut vesâireden ibâret olup, bunlar mahallî ihtiyaçlardan ziyâde olmağla, Maraş'tan Şam ve Cezîre taraflarına pirinç ve şarap ve rakı, İskenderun yoluyla Avrupa'ya anılan mahsullerin dışında palamut ve dağlarda toplanılan tıbbî nebatlar vesâire ihraç olunur. Tütünü çok ve makbûl olup başlıca Mısır cihetine ihraç olunur. Meraları dahi çok olup, başlıca ehlî hayvanları sığır ve keçidir. Koyunları azdır. Arı koğanları da çok olup, Osmanlı memleketlerine bal ve Avrupa'ya bal mumu ihraç olunur. Vahşî hayvanları da çok olup, geyik, kurt, tilki, yaban kedisi vesâire bulunur. Ve haylı mikdar kürk çıkar. Zeytun kazâsında bir demir ma'deni çıkarılmakta olup, bundan Maraş'ta nal ve zirâî âletler ile sâir edevât i'mal olunur. Maraş'ın yakınında dahî bir demir ve bir gümüş ma'deni var ise de, çıkarılmamaktadır. Yine merkez liva yakınında bir pempe ve diğeri siyah iki mermer ocağı bulunuyor. Nefs-i Maraş'ta ve Zeytun ve Elbistan kazalarında güzel çelikli ma'den suları vardır. Hem bütün sancağın dağlarını örten ormanlarda meşe, ceviz, kestâne, kayın, çınar vesâire ağaçları bulunup, külliyetli kereste ve odun kesilir. Ve şehirde meşe ve cevizden Avrupakârî sandalye, kanepeler, masa vesâire i'mal olunup pek ucuz satılır. Yolları ve köprüleri henüz pek geri olup, taşıma deve ve beygir ve öküzle icrâ olunur. Mahallî sanâyî heman merkezde icrâ olunanlardan ibâret olup az yukardaki maddede beyan olunmuştur.

Maraş sancağı: Nefs-i Meraş, Elbistan, Zeytun, Endirin ve Bazarcık isimleriyle beş kazaya bölünmüş olup dokuz na'hiye ve 434 karyeyi kâvîdir. Ehâlisi 179.853 kişiden ibâret olup bunların 134.408'i Müslim, 368'i İsrâîlî ve azı eksîği Hristiyandır.

Müslüman ehâlisinden 78.334'ü Kürd, 48.412'si Türk, 5.431'i Arap ve 2.661'i Çerkes vesâiredir. Hristiyanları da Rum, Ermeni, Süryânî, Keldânî vesâireden mürekkeb olup bir takımları misyonerler ma'rifetiyle Katolik ve Protestan olmuşlardır.

Not: Parçanın aslı bozulmasın için çok az terkipler düzeltilmiş çok az da kelime anlaşılır karşılığı olan kelime ile değiştirilmiştir.

“MEMÂLİK-İ OSMÂNİYE’NİN TÂRİH VE COĞ- RAFYA LÜĞATI”NA GÖRE MERAŞ

Ali Cevad*

Haleb vilâyetine tâbi’ sancak merkezi bir kasabadır.

Mevkii. Halebin 44 saat cihet-i şimâliyyesinde ve Ahûr dağının eteğinde otuzbin nüfusu havî olup ebniyeleri kerpiçtendir. Bu günlerde İstanbulkârî yarım kargir hane ve güzel güzel ebniyeler dahî inşâ olunarak şehre bir manzara-i latife i’tâ kılınmaktadır.

Derûn-i kasabada bir bâb hükümet konağı ve bir bab redif debûyî bir kala ile 37 câmi’ 14 mescid 12 kilise 1937 dükkan 137 çeşme bir bedesten yedi hâne 11 furun 281 kumaş destgahı 5941 hâne 11 hamam 3 kütüphâne 4 eczâhâne bir hastahâne 2 sabunhâne mevcuttur.

Kasabanın hevâsı pek latiftir. A’lâ at takımı ve sırmalı ma’mûlat-ı serraciye alaca Avrupa taklidi pantolonluk dokumalar aba meşlah bez ve gâyet temiz sahtiyan kavsala, ceviz ve çınardan Avrupa taklidi yaylı iskemleler masalar yapılıyor.

Meyve bahçeleri ve üzüm bağları senevî külliyyetle meyve ve üzüm yetiştirmektedir.

---

* Memâlik-i Osmâniye’nin Târih ve Coğrafya Lüğati, Ali Cevad.

Meraş pek eski bir şehirdir. Eski ismi Cermenisya ve Meraji olup şimdiki mevkiinin dört saat kadar cihet-i şarkiyyesinde ve Erkenez nehri kenarında hicretten üçbin sene mukaddem Asûrîler tarafından binâ olunmuş idugi ebniye ve asâr-ı kadîmesi enkazı üzerinde menkûş olan hutut ve nükuştan münfehim olmaktadır.

Meraş dördüncü asr-ı hicrî evâsıtında şarkî Roma devleti tarafından tahrib edildiğinden Devlet-i Hemdaniye hükümdârânından Seyfüddevle tarafından şimdiki mevkiinin bir saat kadar semt-i şarkîsinde Kara Maraş denilen mahalde müceddeden binâ edilmiş idi.

Onuncu asr-ı hicrî ibtidâlarında Zülkadiriyye hâkimi Alâüddevle Meraş şehrini mevki-i hazırına nakleylemiştir.

Seyfüddevle'nin Meraş binâsına dâir sâir-i meşhûr Mütenebbi'nin pek ra'nâ bir kasîdesi vardır.

Maraş kazâsı; 7 nâhiye ve 114 kurâdan mürekkep olup 32.000 nüfusu müstemildir.

Arâzisi kısmen dağlık ve kısmen kesîrulmiyân ovalıklardan mürekkebirdir.

Miyâh-ı meşhûresi Deliçay, Akçay, Erkenez suları birkaç daha miyâh-ı sağireden ibârettir.

Şekeroba nâmında bir de sülük gölü vardır.

Ahâlisi 49.000 nüfusdan ibârettir. Nefs-i Meraş kazasıyla Elbistan, Zeytun, Andırın, Bazarcık kazâlarını câmidir.

Mahsûlat-ı arziyyesi: Külliyyetli üzüm, meyve ile pirinç, buğday, arpa, darı, mercimek, kök boya, pamuk, sisamdan ve masnûâtı alaca ve akmeşe sâire ile sahtiyan ceviz ve çınardan her nevi iskemle ve masa ve bunlara mümasil şeylerden ibârettir.¹

---

¹ Memâlik-i Osmâniye'nin Târih ve Coğrafya Lüğatı, Ali Cevad, c.3, sh.751-752

ELBİSTAN

Haleb vilâyetinin Meraş sancağında ve sancağın kuzey yönünde kaza merkezi bir kasaba olup Ceyhan suyu kurb ve civarında çıkar.

Burası eskiden Al-i Zülkadrin mekarr-ı emâretleri olduğu halde bilâhere onlar hükûmetlerini Meraş'a nakletmişlerdi.

Kazası: Ma'mûretülaziz Sivas Adana Vilâyetleri ve Meraş'a tabi' Zeytun ve Andırın kazalarıyla muhat ve mahduddur.

Kazanın kazası dağlık ve ârızalı olup ba'zı eski eserler enkaz ve bekâyasını kâvidir.

Müştemilâtı 135 karye ve Efsus nâmında bir nâhiyeden ibârettir.

Kaza dâhilinde 13 medrese ve bunlara devam eden 53 talebe ve bir bab rüştiye mektebi mecmûunda 95 talebe mevcut 3 Hıristiyan ilk mektebi vardır. Ehâlisi 44761'i (İslam, Kürd, Türk), 2954'ü Hıristiyan olmak üzere ceman 47715 kişidir. Nüfus-ı mezbûrenin kavmiyet nokta-i nazarıdan mikdadı aşağıdaki üzeredir.

İslam;	
Türk:	30.000
Kürd:	13.761
Arab:	.....
Yekun:	43.761

Hıristiyan;	
Rum:	1.000
Ermeni:	154
Ortodoks:	1.000
Yakubi:	800

Yekun: 2954

Mecmuu: 47.715¹

---

¹ Memâlik-i Osmâniye'nin târih ve coğrafya Lügatı, Ali Cevad, c.1, sh.115-116.

“LÜĞÂT-I TÂRİHİYE VE COĞRÂFİYE”YE GÖRE MERAŞ

Ahmet Rifat Efendi*

Haleb şehrinin yüz kırk kilometre kuzey batısında eski Zülkadiriyye memâlikinin kürsüsü ve hâla bir muta-sarrıflığın idâre merkezidir. Eskî Meraş hükûmeti uzunluk olarak üç yüz on ve yüzey olarak iki yüz yirmi kilometre genişliğinde arâziye ve iki yüz elli bin nüfusu ve Tarsus silsilesi şu’belerinden Kızılelma silsilesini ve Fırat nehri-nin bir kısmını şâmil idi. Buranın toprak ve iklimi çeşitli ve meyvesi bol fakat sanâyi yokdur.

Meraş başlangıçta Devlet-i Aliye himâyesinde oldu-ğu halde ehâlîsi gah Mısırlıların ve gah İrânîlerin gayretini güdmeğe başlayup hatta hâkimi bulunan Alâüddeve İnan aleyhine açılan muhârebeye gelmekden imtina’ ettiğinden M. 1515 ve H. 921 târihinde Sultan Selim Hazretleri asker gönderüp Meraş ve Elbistan’ı harben memâlik-i Osmâniyyeye ilhak ve Meraşlı ordusunda bulunanların bir dil bile kurtulmamak üzere bütünü hâkim mûmâileyh ve müteallekâtiyle berâber katl ve i’ dâm eylemişti.

---

* Lügât-ı Târihiye ve Coğrâfiye, c. 7, s. 237, A. Rifat Efendi, İstanbul 1300.

ELBİSTAN*

Haleb vilâyeti dâhilinde ve Meraş'ın kuzey cihetinde bir kazâ merkezidir. Bu şehir Milas ya'ni Cihan nehri üzerinde altı yedi bin nüfusu câmi' bir güzel şehir olup fakat evvelki ma'mûriyyetine nisbetle şimdi harap hükmündedir. Zîra vaktiyle burada olan bir ma'bed-i meşhûrda altı bin keheneye hükmeden kehene reisi oturur ve bu reisler Kapadokya hükümdarları müteallekâtından olur idi.

---

* Lügât-ı Târihiye ve Coğrâfiye, c. I, s. 240, A. Rifat Efendi, İstanbul 1299.

MARAŞ

Pars Tuğlacı*

(Eski adları: Germanicea, Germanicia, Germanica Caesarea).

Şehrin pek çok yollarının düğüm noktasında bulunmasından dolayı eski devirlerden beri büyük bir önem kazanmıştır. XIV. yüzyılın ilk yarısından beri Dulkadiroğullarının hakim olduğu bölgeye Osmanlılar döneminde ilk hareket Yıldırım Beyazid devrinde oldu. Elbistan dahil olmak üzere bazı yerler, Osmanlı egemenliğini tanıdıysa da bu geçici oldu. Zira Mısır ve Osmanlı devletleri arasındaki bu bölgede, her iki devletin nüfuzları çarpıştı. Bu süre zarfında Dulkadir Emareti sürekli kaldı. Şehir, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran dönüşünde Hadım Sinan Paşa ve Dulkadirli Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından fethedilerek Osmanlı egemenliğine katıldı. Para ve hutbe Osmanlı padişahı adına olmak üzere yönetimi Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verildi. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Ferhad Paşa'nın iftiraları sonucunda, Ali Bey ve tüm ailesi yok edilince bu bölgede Maraş eyaleti oluşturuldu. (1522).

XIX. yüzyılın ilk başlarında Maraş'ta yer yer ayaklanmalar ve göçler olmuştur. Nitekim, 1823 yılında Maraş Valisi Celalüddin Paşa'nın zulmünden ve halktan fazla para tahsil edildiğinden halk göçe mecbur kalmışsa da Osmanlı Devleti'nin aldığı kesin kararlar bunun önüne ge-

---

* Osmanlı Şehirleri, Pars Tuğlacı. İstanbul 1985.

çilmiştir. Şehir daha sonra, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliğindeki Osmanlı - Mısır mücadelesinde, Nizip yenilgisinden sonra kısmen İbrahim Paşa ordularının istilasına uğradı (1839). İbrahim Paşa, bir buçuk yıldan fazla Maraş'ta kaldıysa da 1840 yılında şehir yeniden Osmanlı egemenliğine girdi. Bu olaydan sonra Maraş, kaza haline getirildi, sonra sancak olarak Haleb eyaletine bağlandı ve daha sonra il oldu. Ne var ki yeniden Haleb'e ait sancak yapıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda da Haleb eyaletinin sancağı bulunuyordu.

Maraş ve havalisinde meydana gelen önemli olaylardan biri de XIX. yüzyıl sonlarında Zeytun (Süleymanlı)'da üslenen Ermenilerin saldırıya geçmesidir (1894-1895). Bu isyan hareketi ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında bastırılabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu dağılırken Maraş ve bölgesi, önce İngilizlerin sonra da Fransızların işgaline uğradıysa da sonuçta Türk egemenliğinde kaldı.

Maraş'ta birçok Osmanlı dönemi yapıları bulunmaktadır. Bunlardan İklime Hatun Mescidi, Alaüddevle'nin kızı İklime Hatın adına 1840 yılında yaptırılmıştır. Memluk mimarisinden gelen etkilerle çarpık planlı ve bitişiğindeki türbeye içinde bir kapı ile geçilen tek kubbeli bir yapı olup, iki çapraz tonozlu son cemaat yeri batıya alınmıştır.

İldeki diğer önemli bir yapı ise Ceyhan Köprüsü'dür. Göksun üzerindeki bu köprünün Selçuklular zamanında inşası veya Osmanlılar çağında onarılması ihtimali kuvvetlidir.

Büyük kemer ile köprü bedeninin diğer kısımlarında muntazam kesme taş kullanılmıştır. Köprünün batı ucu yakınında kayalık bir tepe vardır. Bunun yamaçları, Ceyhan Nehri'ne kadar uzanmaktadır. Köprü döşemesi, her iki kıyıdan itibaren büyük kemer üstüne doğru hafif eğimle çıkıp inmektedir. Korkuluk taşlarının çoğu da harap olmuştur. 154.60 metre boyunda, büyük göz açıklığı 24.50

metre, genişliği 3.75 metredir. Bugün ancak sahil ayaklarında köprünün bazı kalıntıları görölmektedir.

Yukarıda izah edilen yapılar dışında, 1886 yılında ilde mevcut Cami-i Kebir'in onarımı yapılmış, 1903 yılında iki okul açılarak bunların birine "Hamidiye" diğerine "Mecidiye" adları verilmiştir. 1858 yılında bir kışla, 1870 yılında bir hapisane, 1877 yılında ise kadınlara mahsus bir hapisane inşa edilmiştir.

Şehirde yaşayan Hıristiyan dinine mensup vatandaşlar içinse birçok kilise yeniden yapılmış veya mevcut olanların onarımlarına izin verilmiştir. Bunlara örnek olarak, 1858 yılında bir Protestan kilise yapımı, Surp Karasun Mangunk Ermeni kilisesinin yeniden yapımı, Akdere Mahallesi'ndeki Surp Garabed kilisesinin onarımı, sancak merkezinde bir Protestan kilisesi ile, Fransız rahipleri için bir okul yapımları gösterilebilir.

“COĞRAFYAY-I MUFASSAL, MEMÂLİK-İ DEVLET-İ OSMANİYE”YE GÖRE MERAŞ

Ali Saib*

Meraş sancağı vilâyetin kuzey tarafında olup güneyden Adana, kuzeyden Sivas vilâyetleri, doğudan Malatya sancağı, güneyden Antep kazâsı ile çevrilidir. Arâzîsinin bir kısmı suyu çok ovalıklardan diğer kısmı dağlıktan ibârettir.

Merkez livâ olan Meraş şehri Ahur dağının cenûbi eteğinde ve Haleb’in kuzey tarafında ve kırkdört saat uzaklığında olduğu halde çoğunluğu İslam olarak erkek ve kadın 30 bin nüfûsu şâmildir. Ve hava cihetince benzersizdir. Ve ehâlisi Türkçe konuşurlar. Ve livâ dâhilinde bulunan ba’zı aşiretler Kürdce konuşurlar. Meraşın binâları kerpiç olduğundan manzaraları güzel değilse de bir müddettir İstanbulvâri yarım kargir güzel binâlar yapılır. Nefs-i şehirde âsar-ı cesîmeden bir kala ile bir de Câmi-i Kebir olup bunların her ikisi Dulkadir hükümdarlarından Alâüddevle Beyin eseridir.

---

* Coğrafyay-ı Mufassal, Memâlik-i Devlet-i Osmaniye, Ali Sâib, Kostantiniyye 1304, Matbaa-i Ebüzziya, s.485-479

Nefs-i şehir ile kazâda her nevi' meyve ve çok nisbette üzüm, pirinç, buğday, arpa, akdarı, mercimek, kök boya, pamuk, Sisam hâsıl olur. Ve Maraş'ta birkaç senedir, zeytunluk ve fıstıklık yetiştirilmeğe de çalışılıyor ki bunlardan garîban dışarı çıkarılan meyve Maraş için pek büyük bir sermâye-i servet olacaktır.

Meraş dağlarında çok miktarda mazı hasıl olur. Ve Maraş kazasında Deli çay, Akçay, Erkenez namlarında büyücek üç nehir vesâir yedi adet ufak çay ve Maraş'ın cenup tarafında (Şeker oba) nâmında bir de sülük gölü bulunur.

Liva-i mezkûra tabi' kazâ ve nâhiyeler:

1-Nefs-i Maraş kazâsıdır. Merkez livâyâ bağlı olarak batıdan (Yenicekala) ve (Tâcirli) nâhiyeleri vâki'dir. Maraş mevkiinin kuzeyinde Ehîr dağı, kanlı dağ ve Malatya livâsı hudûdunda Çataltepe denilen cibâl vâki' olurlar.

2-Elbistan kazası: Maraş'ın kuzey cihetinde vâki' olup merkez-i hükûmeti olan Elbistan kasabası ise Maraş'a 24 ve Halebe 66 saat uzaklığındadır. Üçte ikisi Müslim olmak üzere Elbistan 6 bin nüfusu câmi'dir. Kazada çok nisbette hubûbat hasıl olur.

Kasaba civarından Ceyhan nehri çıkar.

Elbistana Elbistan denmesi mevki' olarak bostana müşâbeheden imiş. Elbistan Arap coğrafya ve târih kitaplarının ba'zısında (Elbistin) tarzında yazılmıştır.

Elbistan Maraş'tan evvel Zülkadiriyye hükümdarlarının merkezi idi.

Bu kazâda batı cihetinde nâhiye merkezi olarak meşhur Efsus şehrinin mevkiî bulunur. Mevkı-ı mezkurda şu halde (Yarpuz) ve (Efsus) namlarıyla anılan ufacık bir kasaba vardır. Ve nâhiye merkezidir. Bu Efsus hicret-i mukaddese-i Ahmediyeden 1628 sene evvel bina olunup meşhur Dakyanus'un Dârülmülkü idi. Bunun civârında

(Betahilyus) dağında (Eshab-ı Kehf'in) makâmı vardır. Ve Efsusun eski namı (Ebsus) dur.

Kazâ dâhilinde üç aded kala harâbesi ve Elbistan'a 6 saat mesâfede biri arslan diğeri kaplan şeklinde olarak iki aded cesîm dikili taş olup bunların vaktiyle Arabistan ile Anadolu hükûmetleri arasında ayırıcı çizgi (had) olduğu mervîdir. Ve kazâ dâhilinde cesîm ormanlıklar ve (Söğüdlü), (Hurma), (Göksun) namlarında üç çay vardır.

3-Zeytun kazası: Olup Meraş'ın kuzey batı tarafında ve merkezi olan Zeytun kasabası Meraş'a 9 saat ve Halebe 51 saattir. Mezkûr kasaba kadın erkek dört bin nüfus ve bin hânedan ibâret ise de bir dar yerde olduğundan hâne ve sokakları gayr-ı muntazam ve birbiri üzerinde vâki'dir. Kasabanın doğu cihetinde ve kasabaya hâkim bir noktada asâkir-i şâhâne kışlası vardır.

Zeytun kazası temâmen dağlık ve taşlık olduğundan ehâlî ma'îşetlerini sağlamak için dâimâ Andırın ve Elbistan kazâlarından zahîre getirmek mecbûriyet-i tabiiyesindedir. Burada sanayi' ve meârif dahi yok hükümünde olup ehâleden ba'zıları demircilik ile uğraşır. Kazaya bağlı güneybatıdan (firnuz) nâhiyesi mevcuttur.

4-Endirin kazası: Meraş'ın batı tarafında ve merkez-i hükûmet olan Endirin kasabası 19 saat mesâfesindedir. Endirin kazasında her nevi' hububat hasıl olduğu, ma'lûmattan. Kilim alaca, aba iplikden bez, şalvar ve çuval i'mal olunur. Kaza dâhilinde Keşiş ve Endirin adlarında Ceyhan'a ulaşır. İki çay ve müteaddid orman olduğu gibi Romalıların yapması olarak Ezmantı, Ak kala ve daha sâir yedi aded kala harâbesi bulunur. Ve kuzey tarafında mülhak (Göksun) nâhiyesinde çerkesler tarafından savatlı gümüş işleri i'mal olunur.

Ve meşhûr Göksun ovası da bulunur ki; burada hicretin 921 senesinde Osmanlı Serdarı Sinan Paşa ile

Alaüddevle Bey arasında çıkan muhârebede Alaüddevle ma'ğlub ve maktûl olmuş idi.

5-Pazarcık kazası: Olup Maraş'ın güney doğu tarafında bulunur. Kaza merkezi Maraş'a 8 saat mesâfede (Ufacıklı) nâmında bir karyedir. Bu kazâda müteaddit ormanlıklar vâfir (Aksu) nehri vardır. Prinç, buğday, arpa ve darı mahsulleri bereketli hasıl olur. Ve pek nefis halı, kilim, seccâde dokunur.

“MEMÂLİK-İ OSMÂNİYE COĞRAFYASI”NA GÖRE MERAŞ KASABASI

Ali Tevfik*

Vilâyet merkezinin kırk saatlik kuzey semtinde ve Fırat nehrine 100 kilometre mesâfede ve (Âhur) dağının güney eteğinde 35.000 nüfuslu ve su ve havası latîf bir beldedir.

Meraş'ın hâneleri kerpiçten ma'mul ve manzaradan yoksundur. şehrin içinde büyük bir kala ve bir câmi' ve bir nizâmiye kışlası vardır. Sh. 311-312.

Elbistan Kasabası:

Meraş sancağının kazâlarından kendi nâmı altında olan kazanın mekarr-ı idâresidir. Bu kasaba (Meraş)'ın 14 saat uzağında, kuzey doğusundadır. Ve Ceyhan nehri kenârında mebnîdir. Mensûp olduğu kazâda külliyetli hububat husûle gelir. Sh. 449.

Derseâdet Meraş arası mesâfe 220 saatdir.

---

* Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası, Ali Tevfik, İstanbul 1318.

RAMSAY'IN “ANADOLU’NUN TARİHÎ COĞRAF- YASI” ADLI ESERİNDE MARAŞ VE ÇEVRESİNE TEALLUK EDEN KISIMLAR

Prof. W. M. Ramsay*

Anti Torosu aşan Roma Yolları:

Fihristin yardımı ile Humann ve Puchstein’in Maraş ve Kiepert’in Germanicia hakkındaki nazariyesine dair notlarına baktım. Yazdıklarımı değiştirmek için hiçbir sebep görmedim. Kommagene için çizdiğim hudut son keşifler ve haritalarla da tekit edilmiştir. Böyle meselelerde en birinci otorite olan Theodoret’in, Germanicia’yı “Euphratesia vilâyetinde, Cilycia, Syria ve Cappocialıların memleketi dahilinde” gösteren sözleri, bu şehrin mevkii hakkında verdiğim hükmün hakikate çok yakın ve Kiepert’in nazariyesinin tamamiyle yanlış olduğunu ispat eder. Theodoret’in “Toros dağı yanındaki şehir” sözlerinden de aynı neticeyi çıkarabiliriz. Haritamda gösterdiğim

---

* Anadolu’nun Tarihî Coğrafyası, Dilimize çeviren Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, 1960 İstanbul.

Eserin 16, 35, 306, 308, 333 ve 345’inci sahifelerindeki Maraş ve çevresi ile ilgili bilgiler yukarıya alınmıştır.

hudut az bir tashihe muhtaçtır, lâkin hudut ıssız dağlar arasında olduğu için Maraş'ın, üç vilâyetin birleştiği noktaya yakın olması iddiasını nakzetmez.

*

Mühim bir yolun Antitoros havalisinden geçerek Toros dağlarını Elbistan'la Maraş (Eski Arabissos'la Germaniceia) arasındaki mühim geçitten aşarak Pteriyayı Assyria'ya bağlamış olması pek muhtemeldir. Belki de Komana ile Mazaka'dan da geçirdi. Kırıl Yolunun cenubdaki kestirme ve kısa seyri takip etmeyip Halys'i aşmasındaki sebep ve hikmeti anlayamadığını Prf. Kiepert çok eskiden söylemişti. Kendisi bu muammayı Kırıl Yolunun Sinop'tan Fırat'a inen ticaret yolu ile birleşmek için şimale döndüğünü söyliyerek izah etmek istemişse de bu kâfi bir sebep değildir. Çünkü bu Sinop'un Asya ticaretinin eski limanı olması gibi muğlak bir meseleyi hiçbir suretle aydınlatmaz. Lâkin sonradan İran yolunun gösterdiği muammanın hallini, ondan daha eski bir yolun mevcudiyetinde bulmuştur ki ben de bu fikri sadece bir az daha ileri götürmüş oluyorum.

*

Eski vesaikte, Toros'un doğusunu aşarak Komagene'ye ulaşan üç yolun izlerini buluruz: Bunlardan birisi Kokussos'tan Germanicia'ya, daha çok bahsi geçen ve daha mühim olduğu anlaşılan ikincisi Arabissos'tan Germanicia'ya, üçüncüsü de Melitene'den doğruca güneye inerek Samosata'ya giderdi. Bu üç geçit bugünkü üç büyük yola tekabül etmektedir: Bunlardan birincisi Göksun'dan Maraş'a iner, ikincisi ve en mühimi Elbistan'dan Maraş'a, üçüncüsü de Malatya'dan Polat ve Adıyaman'ı geçerek Samsat'a gider. Bu vaziyet Maraş'ın eski Germanicia yanında olduğundan şüphe bırakmamaktadır. Lâkin buna Ritter'le Kiepert itiraz ettikleri için meseleyi daha yakından tetkik etmek lâzım gelir. Kiepert, Ptolemy'yi taklid ederek yanlış yere koyduğu Saravene ve

Laviansene Strategialarına Kommagene'nin bütün kuzey batısını feda ettiği için Germanicia ile beraber bütün Kommagene şehirlerini de hakiki mevkilerinden çok daha güney ve doğuya indirmeğe mecbur olmuştur. Fakat, evvelâ, bazı Bizans İmparatorlarının Toros'u geçişlerini tarif edelim.

877'de Basil'in Caesareia'dan Kommagene'ye yürüyüşü, Cedrenus ve Theophan Contin tarafından bütün tafsilâtiyle hikâye edilmiştir. Bu, bilâhara Romanus Diogenes'in 1068'de takip ettiği yolun aynıdır. Basil, Caesareia'dan ayrıldıktan sonra ileri bölükler, Xyolokastron ile Phyrokastron kalelerini zaptettiler. Bunlardan sonra Phalakron kalesi teslim oldu.

Kasama, Karba, Ardala ve Erymosykea'yi zabteden İmparatorun önünde Sarascen ordusu mütemadiyen kaçıyor. Bundan sonra Basil, Onopniktes ve Sardos nehirlerini aşarak Kokuskos yahut Koukkoussos'a gelmiş, oradan da Tauros geçitlerinden aşmış, ormanlardan yol açarak Kallipolis ve Padasia'dan Germanicia'ya inmişti. Bu acaip yolu tercihinin sebep hiç şüphesiz, Arabissostan geçen daîmî yolun Saracenler elinde oluşu idi.

Bu fıkrada adı geçen kalelerin Caesareia ile Erpa arasındaki yolları muhafaza eden hisarlar olması lâzımgelir. Çünkü hepsi Onopniktes Nehrinden evvel zikredilmişlerdir. Bu tarihte Melitene ve hatta Arabissos'un bile Saracenlerin elinde olduğu anlaşılıyor.

Basil, Germanicia'nın civarını harap ettiği halde, içinde Araplar bulunan şehrin duvarlarına doğrudan doğruya taarruza cesaret edememiş Adata'yı da boş yere muhasara ettikten sonra nihayet Caesareia'ya dönmüştü.

Bu seferin gösterdiği delâilden tam istifade edebilmek için bu tarihte Arap-Bizans devletlerinin hududunu incelemek lâzımgelir. Germanicia'nın hangi tarihte Arap-

lara geçtiğini kat'i olarak tayin etmek kâbil değildir.¹ Ta 745'de Theophanes, şehrin Hıristiyanlar tarafından istirdadından bahsedinceye kadar, Bizans tarihlerinde hiçbir kayıt yoktur; bu mesele hakkında toplayabildiğimiz malûmat şunlardır: 668'de hem Arabissos, hem Melitene Bizanslılarda idi; Arabissos hem bir askeri karargâh, hem de Toros'un doğu geçitlerini muhafaza eden Kleisourarch (Kala muhafızı)nın üssü idi. Arap müverrihleri Maraş'ın Bizans kuvvetleri tarafından 695'de tahliye edildiğini kaydederler; lâkin bunun muvakkat bir çekiliş olması muhtemeldir, çünkü 700 de Rumlar Arapları Samosata civarında mağlup etmişlerdir. İhtimal ki bu 700 seferi de son büyük teşebbüstü, ve Kommagene de en nihayet kat'i surette Araplara geçmişti. Theophanes 712 de, Melitene'nin Philippicus'un ülkeleri haricinde olduğunu îma eder. Amaseia aynı sene içinde zaptedilmiş, 726 da Cappadocia'daki Caesareia alınmıştı. 716 senesinde harp sahnesi Amorion, Akroenos ve hatta Pergamos civarı idi. 717'de Araplar Abydos'dan Avrupa'ya geçerek İstanbulu bile muhasara ettiler. Lâkin bu cu'ret onlara büyük bir inhizama mal oldu. Bu tarihte bütün Toros geçitlerinin Arapların elinde olduğu muhakkak gibidir. Kharsia kalesi Araplar tarafından 730 da zaptedildi. Lâkin bu tarihten itibaren kuvvetleri yavaş yavaş sönmeğe başladı. 740'da Akroenos'ta mağlup oldular. 708 de zaptetmiş oldukları, lâkin sonradan tekrar Hıristiyanlara geçtiği anlaşılan Tyana'yı bir kere daha ele geçirmek için uğraşıyorlardı. Cedrenus ile Theophanes'in rivayetlerine göre 746 da Constantine, Arapların aralarındaki nifaktan istifade ederek Germanicia'yı istirdat, Doulichia (yani Doliche civarındaki araziye) harap etti. 752 Armenia'daki Melitene ile Theodosiopolis'i zaptetti. Böylece, ta El Mansur 770'de

---

¹ Muhtelif müverrihlerin verdikleri tarihler birbirinden çok farklıdır. Kolaylık olması için mümkün olduğu kadar Muralt'ın kabul ettiği tarihleri verdim.

Germanicia'yı bir kere daha zaptedip Paletsine, yani Suriye'ye ilhak edinceye kadar, bu büyük geçit birkaç kere Hıristiyanların elinde kaldı.¹ 778 de bir büyük Bizans ordusu burasını beyhude yere muhasara etmiştir. Arap müverrihleri, Adata'yı bu tarihte zaptetdiklerini kaydediyorlarsa da Theophanes bundan bahsetmemiştir. Mamafih, geçidin kuzey medhalinin 746 dan itibaren Hıristiyanlarda kaldığını tereddütsüz kabul edebiliriz. Ertesi sene Saracenler hem Hadath'i kaybettiler, hem Dorylaion'la Amorion'u bir kere daha zapta teşebbüsleri boşa çıktı. 780 de Armenia temasindeki Semalouos'u zaptettiler. Artık tali harp bir kere daha dönmüştü; Rum askeri doğu Cappadocia'da, ta Basil'in 880 seferine kadar, ihtimal ki bir daha görülmemiştir. Basil, büyük bir kuvvetin muhafaza ettiğinde şüphe olmıyan daimî yoldan ilerlemeğe cesaret edemedi. Kokussos'dan ilerliyerek kullanılmıyan ve müdafaa edilmeyen yeni bir yol açtı, Germanicia'nın duvarlarına kadar memleketi harap ettikten sonra Adata'yı muhasara etti.

Bu fıkralar Adata'nın Bizans hududuna Germanicia'dan daha yakın, daha kolaylıkla gidilebilir bir noktada olduğunu gösterir; yani Adata, Germanicia'nın kuzeyinde, Arabissos'a giden geçidi muhafaza eden bir kale idi. Basil'in maksadı cür'etli bir darbe ile, henüz kuzey medhali bile elinde olmıyan geçidin Suriye tarafındaki ucunu ele geçirmekti; lâkin muvaffak olamadı. Bu muhasaraya dair saçma bir efsane ve gaibden verilen bir haber hikâye edilir. Meşhur Adata şehri, ta 946 da Constantine'in Generali Bardas tarafından istirdad edilinceye kadar Araplarda kaldı. Suriye -yani Saracen memle-

---

¹ Finlay, yanlış olarak halkın Palastin'e nakledildiğini zannetmiştir. (Palestin'e geçti) demekten maksadı, Bizans idaresinden ayrılarak Arap memalikine ilhak edildiğini söylemektir. Burada Paletsine kelimesini Suriye olarak tercüme etmek lâzımdır.

keti- şehirlerinden biri olarak kaydedilen Melitene, daha evvel 934 de John Kourkouas tarafından alınmıştı.

Şu halde Adata ve Germanicia birbirinden ayrı, fakat birbirinden uzak olmayan, ve aynı büyük doğu yolu üzerinde bulunan iki şehirdir. İkisinin de tek bir Piskoposa tabi olduklarında şüphe yoktur. Bundan dolayı Glykas ikisini aynı yer zannetmek hatasına düşmüştür.

Weil, Arap coğrafyacılarına istinad ederek Hadath'ı Maraşın güneyine koymakla yanılmıştır zannındayım. Evvelce verdiğimiz hükmü, Müslüman hududundaki kalaların yazılış sırası da isbat etmektedir: Malatia, Hadith, Marash, Harunie, Kenisa, Ainzarba, Masissa, Adana ve Tarsos. 640 da Heraclius'un Arabissos geçidinden ilerlerken Adata'ya Germanicia'dan sonra vardığında şüphe yoktur.

Doğu Toros'tan geçen bütün seferlerin, hemen hep Arabissos-Germanicia yolunu takib etmiş olmaları muhtemeldir. 668 de, Constans'ın murahhası Andreas, Damascus'dan Arabissos ve Amnesia yolile avdet etmişti. Maalesef yolun üzerindeki isimlerin listesi hiçbir yerde yoktur; olan kayıtlarda da geçidin ya kuzey, ya güney tarafı daima eksiktir. Arabissos'un askerî ehemmiyeti (Endekse) ve askerî vekayide Germanicia'nın sık sık geçen bahsi, bu ikisinin de büyük Toros geçidinde iki mühim nokta olduklarını sarahetle gösterir. Antonine itinereri, doğu geçidinden geçerek Melitene'den Samosata'ya giden yoldan maada, Toros'u aşan başka hiçbir yol kaydetmemiştir: Lâkin kaydettiği Suriye yollarından, Germanicia'nın büyük doğu yolu üzerinde çok mühim bir nokta olduğu anlaşılmaktadır.

Biri Samosata'dan, diğeri Doliche ve Zeugma'dan geçmek üzere, Maraş'dan Fırat ve Edessa'ya iki mühim yol iner. Bu iki yol Antonine'de şu şekilde verilmiştir:

1-Germenicia XV Catabana XVINisus XIII Tharse
XIII Samosataleg VII. XII Edessa.

2-Germanicia XX Sicos Bas'lisses X Dolicha XII
Zeugma XX Bemmaris XXV Edessa.

Bu yolların seyrinin doğru olması kuvvetle muhtemeldir. Lâkin rakamlar herhalde yanlışır: Suriye yollarında bu kadar küçük mesafelere ihtimal verilemez; zaten itinerer kendi kendisini öteki sayfada nakseder.

Germanicia XV Sicos Basilisses XV Dolicha XIII
Zeugma.

Ptolemy'nın sözleri Germanicia'yı Maraşa koymağa müsaittir. Bunu Kommagene'nin bütün şehirlerinden daha batıda göstermiştir. Her ne kadar Ptolemy'nın sözlerinin kıymeti pek fazla değilse de, eski müverrihlerin fıkraları da kendisini tasdik edince ehemmiyeti herhalde fazlalaşır. Kilise listelerile eş olan Hierocles'in verdiği sıradan bir şey anlamak mümkün değildir; fakat Germanicia'yı Kommagene'nin beş kuzey şehri arasında göstermiştir.

Germanicia'nın Maraş'ta olduğu eskiden kabul edilmişti. Ritter, orta çağ müelliflerinin de bu fikirde olduklarını, Ermenilerin, Maraşa hâlâ Germaniki' dediklerini söyledikten sonra profesör Kiepert'le beraber, Maraşın Toros'daki Antiocheia olduğunu, ve Germanicia'nın daha güney, veya doğuda bulunduğunu iddia etmektedirler.

Ritter'le Kiepert'in evvelâ Maraş'ın ilk Bizans devirlerinde hangi adı taşıdığını söylemeleri icab eder. Tarihini, Aniocheia ismiyle Ptolemy'nın zamanına kadar çizdikten sonra orada bırakıyor, ondan sonra dokuzuncu asrın başlarına doğru Maraş ismiyle tekrar başlıyorlar: Bu iki aradaki devrede şehrin, acaba bir ismi, ve hiçbir ehemmiyeti yok mu idi: Her halde mevcuttu; Toros'un doğusundaki en mühim geçidin güney medhaline hakim olmak itibariyle büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu da şüphesizdir. Sonraki Bizans müellifleri mahallî ismi olan Maraş'ı

kullanmışlardır. Halkın bu yerli adı kullanmakta devam ettiği halde şehrin resmen bir de Yunan-Roma adı olduğu, fakat sonunda yerli adın resmi ada galebe çalarak onu ortadan kaldırdığı anlaşılıyor. Bu resmî ismin Germanikeia olduğunu kuvvetle zannediyorum. Antiocheio olduğunu iddia eden Ritter, bunun hangi piskoposluğa ait olduğunu göstermek mecburiyetindedir.

Bundan başka Ritter, Germanicia'yı Maraş'tan daha güneye koymasına sebep olan amillerden birinin de bunu Stephanus'un Euphratesia'da göstermesi olduğunu söylüyor.

Lâkin Diocletian'in vilâyet taksimatına göre Euphratesia, Melitene'ye bitişiktir; hatta Pere bile buna dahildi; Hiorocles, onu hemen Germanicia'nın arkasından zikretmiştir. Euphratesia, bütün Kommagene'yi şamildi ve Kommagene'de Melitene ile Kataonia'nın hudutlarına kadar uzanırdı. Perre'nin bugünkü Adıyaman'ın yanında, Samosata'nın kuzeyinde olduğu kat'i surette malumdur.

Bütün bunlardan başka, Kiepert'in iddiasına göre Germanicia olan Altıntaş Kalası da, Puchstein'in kavline, hiçbir eski kıymeti haiz olmayan sadece orta çağ harabelerinden biridir. Ne mevkii, ne harabeleri Germanicia'nın ehemmiyetini göstermeğe kâfidir. Eğer Germanicia, Altıntaş kalasında olsa idi, Antonine'deki Germanicia-Zeugla-Edessa yolu gayet gülünç olurdu.

Toros'u aşarak Melitene'den Samosata'ya giden bir üçüncü yol daha vardır ki bunu yalnız Antonine'deki askerî yolun tarifinde buluyoruz.

Meliten XII Maisenn XXVIII Lakotena XXVI Pere XXIII Samosata.

Yolun seyri oldukça vazihtir. Elemencik, Hanpınar, Viranşehir yahut Sürgü ve Adıyaman (Pere) den geçer. Ptolemy'de bulunan isimlerin bazılarını bu yolun üzerine koymak isterdim. Maisena yahut Maiasena doğru bir isme

benzemez, ve Lacotena'nın belki bazı manüskrillerde olduğu gibi Acotena (yani Cotena'dan) şeklinde tashihi lâzımdır. Lâkin herhangi bir tahminde bulunabilmek için daha yeni delâilin meydana çıkmasını beklemek icab eder.

Theophanese göre, Damascus'la Melitene arasında daima kullanılan yol bu geçitten giden yol değil, Arabissos'tan geçen yoldu. Nicephor'un eserinde, bu geçitten Germanicia ve Adata geçidiyle beraber bahsetmiştir; burada Melitene, Kaloudia, Kaesoun ve Daoutha isimleri hep bu geçitle alâkadar gösterilmiştir. Kaesoun'u Kaisos'tan ayırd etmek lâzımdır.

Kokussos'dan doğu Cilicia'ya giden yol Peutinger tablosunda şöyledir:

Cocuse XVIII Laranda XVIII Badimo XXII
Praetorio XXII Flaviada XVIII Anazarbo. Yekûn 98 mil.

MİL

Göksun, deniz seviyesinden 4500 kadem yüksek

6 Acı Elma yaylası, 5690 kadem.

13 Kara Kilise harabeleri, 5400; 1000 kadem derinlikte akan Saros nehrini aşmak.

21 Hanca Dere, 3900 kadem.

31 Hacın, 3200 kadem, Badimon'un yanında.

40 Göksu (Saros), 2300 kadem.

47 Kiraz Bel, 5130 kadem.

54 Tapandere, 3000 kadem, Praetoriim yanında

68 Girgen Su, 940 kadem.

76 Sis, 500 kadem, Flavius.

90 Anazarba.

113 Osmaniye.

124 Göz Hane (Epiphaneia, Bennet),

130 Denize varış.

*

Bizans müellifleri Adattha, yahut Adata'nın Germanicia yanında olduğundan çok kere bahsetmişlerdir.

880 de, İmparator Basil, Kokussos'dan hareket ederek, yolunu aç aça, ilerlemeğe başladı. Callipolis ve Padasia'ya geldikten sonra, askerlerini teşvik için, ilerdeki sarp derbentleri onlarla beraber yaya geçti. Böylece Germanicia'ya vasıl olarak etrafındaki havaliyi harap ettiği halde, şehri muhasaraya cesaret edemedi; Buradan Adata'ya geçerek onu muhasara etti. Adata'yı zaptedemeyince komşusu Geron (Geronta) ismindeki küçük kasabayı harabettikten sonra yine Argaeus dağından aşarak Caesareia'ya, ordan da Midaion tarikiyle Bizans'a avdet eyledi. Basil'in geçtiği geçidin, Göksun'dan doğru Maraş'a (Germanicia'ya) giden geçit olduğu anlaşılıyor. Toros'u aşarak Kommagene'ye giden daimî yol, Arabissos'dan Albostan'ı geçerek Maraş'a inen yoldu; ihtimal ki bu yol Sarasenlerin elinde olduğu için Basil başka bir yoldan gitmeğe mecbur oldu. Cedrenus ile Theophan Contin Basil'in Euphratesia yahut Kommagene'deki seferlerini tarif ederlerken birbirlerine tamamiyle mutabıktırlar. Adata'yı boş yere muhasara etmiş, Geron yahut Geronta ismindeki küçük kalayı aldıktan sonra Argaeus dağından Caesarcia'ya dönmüştü. Adata'yı almak pek çok seneler sonra oğlu Constantin'e nasıbolmuştur.

*

Arabissos'u, çok mühim olduğu halde Ptolemy zikretmemiştir. Kataonia'nın askerî merkezi, ordusunun kargahı idi; ismini Yarpuz şeklinde muhafaza etmiştir. Şimdi, kazanın merkezi. Yarpuz'dan birkaç mil güney doğuya, Albostan'a nakledilmiştir.¹ Lâkin Toros'tan Kommagene'ye açılan en mühim geçidi muhafaza etme

---

¹ Elbüstan –Bahçe mânasına gelir.

şerefi eskiden Arabissos'a aitti. Bizans hudut muharebele-
rinde en çok bahsi geçen geçit Arabissos'dan Germanicia,
yahut Adata'ya gidendi. Bu şehirlerden birinin Maraş ol-
ması lâzım gelir. Bizans tarihinde Maraş (Marasin),
(Marasion) şekillerinde yazılmıştır.

640 da, Heracius, (Dicle Nehri'nin menbaı civarın-
daki) Amida ve Martyropolis havalisinden kalkarak
Nymph'os Nehri'ni geçti ve Fırat üzerinde kavıklardan
kurulmuş köprüünün bulunduğu noktaya geldi. Düşman bu
köprüyü bozmuştu, lâkin Mart ayı olduğu halde, Nehri bir
geçitten aşmaya muvaffak oldu.

Samosata'dan geçtikten sonra Germanicia ve Adana
(Adata yerine yanlış olarak yazılmış) tarikiyle Toros dağı-
nı aştı. Ondan sonra Saros'un ötesine bir köprü ile geçti.
Demek ki Arabissos'dan Caesareia'ya giden umumî yolu
takip etmişti, çünkü ancak bu yol üzerinde bir köprü bu-
lunması muhtemeldir. Ondan sonra kuzeye Sebasteia (Si-
vas)a döndü.

İmparator Constans'ın elçisi Andreas,
Damascus'dan Melirene'ye gitmişti. Arabissos'a geldiği
zaman, Kleisourophylax (Kala Muhafızı) ile görüşerek asi
Saport'un elçisi Sergius'un Damascus'tan avdetini gözle-
mesini tenbih etti; ve Sergius, Kleisourai (geçit)ten geç-
ken esir edilerek Amnesia'ya gitmiş olan Andreas'a teslim
edildi. Burada bahsedilen geçidin Maraş'dan Elbüstan'a
giden geçit olduğunda şüphe yoktur. Müdafaasına memur
olan zabitin Arabissos'ta oturduğu aşikârdır. Amnesia, -
eğer Papolagonia'da, Pompeiopolis'in yanından geçen
Amnias Nehriyle alakadar değilse- tamamiyle mechuldur.

MARAŞ VE MARAŞLI

İsmail Habib Sevük*

Cumhuriyet 16 Nisan 1936

Antep yolundan gelirken şoför uzaktan bir yeri parmağıyla işaret ederek işte “Maraş” dediği zaman şaşır-dım: Toprak sırtlı, boz renkli, ve çıplak Ahırdağının eteği-ne doğru, içindeki evcikleri güçlkle seçilen yeşil bir göl-ge uzuyor, köy gibi ve dağa yapışmış gibi bir şey, Dulkadiroğullarının bu kadar zaman taht kurduğu ünlü Maraş bu mu? Yağlı boya tablolarla uzaktan bakılır. Meğer Maraş’a yakından bakmalıymış. İşte şehir kıyısındaki me-zarlığa geldik. Karşımızda dağa, sağa ve sola doğru, ağacı-lıklarla sarmaş dolaş, tepelerle dalgalı, enli enli, ve geniş bir serpiliş. Ben de demin o kadar uzaktan neye bakmışım sanki.

Şehre girdikten biraz sonra şose tıpkı bir tüneli andı-ran çarşıya daldı. Tünelin üstüvanî kubbesindeki yarıklar-dan ışık parçaları dökülüyor. Kalabalığı yarmalıyabilmek

---

* 1882 yılında Edremit’te doğdu. 1954 yılında İstanbul’da vefat etti. Türk Edebiyatı târihçisidir. Hukuk Fakültesi mezunudur. Ancak edebiyatı sever. Öğretmenliğe yönelir. Edebiyat öğretmenliğinin yanı sıra idârecilik de yapar. Bir dönem Sinop milletvekilliği vardır. (1943-1946)

Önce iyi bir edebiyat târihçisidir. Yanı sıra iyi bir edebiyatçıdır. Çok güzel kalemi vardır. Bilhassa seyahat yazıları ile meşhurdur. Bu konuda “Tunadan Batıya – Gezi Notları- 1935, 1944” ve “Yurttan Yazılar 1943” adlı eserleri vardır.

için biteviye korna yaparak birkaç yüz metre sonra tekrar aydınlığa kavuştuk.

Ulu caminin önünden geçerken şöylece avludan bakıyorum: Üç oluğundan şırl şırl sular akan taş çeşme ve üst istilâktitleleriyle bir mihrab gibi işlenmiş cami kapısı. Hatırladım, Mısırlı İbrahim Paşa, Maraş'ı aldığı zaman ilk namazını burada kılmıştı. Kapıdan girdiğini görünce kürsüdeki vâiz hemen ayağa kalkıyor. Butün cemaat te ayağa kalkar. İbrahim Paşa o kadar yufka yüreklidir ki “camide herkes müsavidir” diyerek cemaati bir iki dakika daha ayakta tutmamak için hemencik şu kapının arkasına oturur.

O Paşa ki, bir asker başkasının sütünü içtiği için adalet yapacağım diye askerın karnını yardırarak sütü akıtmış; Osman adındaki sevgili kölesini, kendinden izinsiz hama gittiği için, öldürterek köpekler yesin diye vücudunun yarısını da mezardan dışarıda bıraktırmıştı; tam bir asır önce şu cami içindeki kalabalık ona “ne dindar adam” dedi!

Paşamız şöyledir, böyledir ama, punduna getirince nüktedanlık yapmayı da bilir. Camideki müezzinin sesi gayet berbatmış. Namazdan sonra etrafındakilere der ki: Sultan Mahmud beni Anadolu'dan çıkarmak için ordular göndereceğine şöyle beş, on müezzin gönderseydi ben kendiliğimden çıkar giderdim!

Şehrin ortasındaki bir tepe üzerine kurulmuş kale üstünden bütün Maraş panoramasını seyrediyoruz: Kale sahası beş, altı dönümlük bir düzlükten ibaret. ne burçlar, ne duvarlar, eski gövdeden sadece yer yer birkaç temel kabartması kalmış. Şarkta Divanlı tepesi; tepeden dereye doğru, su içmek için inen bir davar sürüsü gibi sarkmış evlerin yukarısında, iki şerefeli minaresiyle Divanlı camii uzun اساسını dikerek sürüsünü gözetlemektedir!

Şarkla şimal arasında Abarabaşı mevki, üstte İtalyan çizitlerine ait kilise yeşillikler içine gömülü bir villâ gibi duruyor. Tam şimalde dağa yaslanan Kayabaşı semti; bunun da yukarısında öksüz yurtları ve hastaneleriyle Alman kolonisi; onun biraz daha garbında, bermutad iri iri gövdeleriyle Amerikan kolejleri. Şehrin en hâkim yerine sıralanmış bütün bu ecnebi binalarının artık ne saçaklarında bayrakları, ne içlerinde milletleri var. Hepsi eski emellerin tehlikesinden sadece birer hatıradır. Beri taraftaki, dört dil'ında dört mustatil oturan içi kalabalık kışla, ortadaki çıkkın kısmını bir göğüs gibi gererek onlara askerce erkek erkek bakıyor.

Cenup cephesi Maraşaltı denen yer. Yukarıdan aşağı zikzaklama inen tek yol, buradan in ağzı gibi görünen çarşının karanlığı içinde kayboluyor. Topraktan dümdüz damiyle Ulucami hiç te gösterişli değil. Bu semtin evleri hep kerpiç. Sağdaki tepeye vadinin sıska evleri tırmanmak isterken yarı yolda soluyarak kesile kalmışlar. Cenupun bütün süsü şehrin en kıyısındaki çeltik fabrikasıdır. Hele bacası: Minare boyunda çelik bir soba borusu havanın boşluğu içine kuzgunî bir çizgi halinde uzanmış.

Önümüzde alabildiğine engin bir ova. Ovanın ortasında beyaz bir hendese şeridi gibi dümdüz uzayan Fevzipaşa şosesi. Ovayı üklüm büküm kavisleyerek pirinç tarlalarını besleyen Aksu'nun kendi sinmiş, ırmaktan yer yer cam kırıklarının pırıltısını görüyoruz. Ovanın karşı ufkunda en haşmetli bir çerçeve: Gâvur dağları dalga dalga uzadıkça tabaka tabaka kabararak yarı göğü kaplıya gerilip duruyor.

Şehrin garbına pek bakma; bir tümsek üstünde A-cemli mahallesiyle, onun daha üstünde Mağaralı mahallesi, ikisi de fakir birer köy öksüzlüğe boyunlarını bükmüşler. Bu iki mahalleyi de gördükten sonra üstünde bulunduğumuz Kaletepe'nin eteklerini çevreleyen ev dolanışına da

şöylece bir göz atınız; Maraş'ın panoraması tamamlanmıştır.

Dağın eteği üstünde; dereli tepeli, oynak bir eda ile serpilən, içi ve etrafı hep ağaç dolu bu yemyeşil Maraş'ın en iyi evleri bile niye kiremitli değil de hep çinko kaplıdır? İç Anadolu'dan gelen poyraz 1300'lük Ahırdağını aşınca, kızgın ovanın hafif havası içine birdenbire bir gülle gibi düşüyor. Deli poyraz kiremit bırakmaz ki.

Şehrin içini geziyoruz: Meğer ortada belde var, belediye yokmuş. Bir aşağıdan yukarı gelen şose, bir de hükümet konağından Pınarbaşı'na giden yol; gerisi iğri büğrü, daracık, bakımsız sokaklar. Anladım. Maraş'a ne çok uzaktan bakmalıymış, ne çok içinden.

Zaten Maraşlı da pek şehriyle değil, yukarıda yaylâsı ve aşağıda ovasıyla övünüyor olacak; orada darbu mesel gibi söylenen şöyle bir söz var. Peygambere sormuşlar, "en güzel belde neresi?" diye. Peygamber cevap vermiş: "Altında çeltik, üstünde keklik nerede varsa"!

Burada keklik kafiye hatırı için söylenmiş olacak. Yoksa yaylâ asıl kekik otu yiyen davarlarıyla ünlüdür. Evliya Çelebi'nin anlattığı masala bakın: Ömer zamanında Müslümanlar gaza için buraya geldikleri zaman Maraş'taki Cimcime nam Kayser'in tepede beslenen yetmiş binlik davarı varmış. Çobanlar sağdıkları kantarlarla sütü tepedeki mermer havuza dolduruyorlar ve sütler mermer borularla saraya geliyor. Masal masaldır ama içinde apaçık bir hakikat gizli.

Pınarbaşı mesiresinin sık ağaçlı bahçesindeyiz. Yanimızda gürbüz bir ark akıyor. Öğle güneşinin kızgınlığı dışarıda kalmış; kaçkın bazı ışık parçaları yeşil yapraklardan süzülerek çimenin üstünde benekleme titreşmektedir. Elllerinde kakmalı iki saz, bıyıkları kara, göğüsleri yanık, dirseğe kadar yarım kollu cepkenlerinin altından bileğe kadar mintanları taşan iki halk şairi bize Maraş cenginin

türküsünü söylemek için sazlarını akord ederken yanımdakilerden o menkıbeyi dinliyorum:

Cuma günü, Ulucami dopdolu. Apansız bir haber: Kaledeki Türk bayrağı yerine Fransız bayrağı çekilmiş. Derhal binlerle yiğit, kol kol, ellerinde silâh, önlerinde bayrak, tepeden yağan kesif düşman eteşine rağmen, devrilenlerin üstünden saldıranlar sığıracak işte bir hamlede kaleye çıkmışlar ve düşman tepelenip al bayrak tekrar yerine dikilmiştir.

Miralay Abadi'nin kitabında kendileri de itiraf eder: Üç hafta süren amansız sokak harplerinden sonra Fransızlar şehri boşaltarak kaçıyorlar; 1920 şubatının kışı o kadar şiddetliymiş ki yüzlerle Fransız askerinin yollarda ayakları donmuş ve ricat eden Ermenilerden de binlerle kişi ölmüş. Antep dayanmıştı, Maraş atmıştır. Antep, hem hakkan, hem kanunen Gazi oldu; Maraş'a da umumen kahraman denir.

Maraşlılar her yıl kurtuluş gününde kaleye yapılan o hücumu aynen temsil ediyorlar: Kışladan gönderilen bir kıt'a asker düşman rolünü yaparak kaleden bizim bayrağı indirir, hususî manevra fişeklerinin ortalığı ateşe ve dumana boğan cenk gürültüleri içinde, ilk günkü o hücum olduğu gibi yaşatılır. Bu, bir temsil değil; bu, toprakta oynanmış bir tiyatro değil; bu, hakikati kendi sahnesinde tekrardır.

Maraşlılar bu yirmi üç günlük cengi baştan başa destanlıyarak şi're ve besteliyerek saza geçirmişler. Güftenin sözü basit, bestenin temposu aynı, ne çıkar, o eşsiz yiğitliği canlandıran davudî iki hançerinin sesi ruhlara dökülmektedir. Türkü, hazırlanış günlerini anlatarak başlıyor:

Bir beşli mavzer on beş liraya,
Alın arkadaşlar namus günüdür.

Saldırış günü:

Mercimek tepeey çıktığın duyduk
On iki cepheden saldırıp vurduk.

Ve kaçırış günü:

Topları da bırakıp ta kaçtılar!

Peki Maraş kurtuldu. Fakat Antep kuşatılmıştır. Maraş'ı kurtaranlar şimdi de Antep'in yardımına koşuyorlar. Türkünün sonu şöyle biter:

Dayan Antep dayan Maraş geliyor!

Bayrak nedir? Hepimizi bir yapan büyü. Türk birliğini söyleyen o tek mısraı Pınarbaşı'nın bahçesi içinde bir bayrak gibi selâmladım.

MARAŞ'TAKİ KANLIDERE

Cumhuriyet, 24 Nisan 1936

Ahırdağı eteğine cenupdan şimale doğru enlilemesine tırmanarak yaslanan Maraş'ı şimalden cunuba doğru çatlak bir yarma halinde kıvrılarak inen bir dere ikiye ayırır. Zorlu bir zelzele yarığına benzeyen derin derenin dibindeki su, cılız bir pırlıttır. Zaten çatık duruşlu çatlak yarmaya bir de "Kandidere" diye korkunç bir ad takmışlar. Fakat bu ad ona dışardan takılmadı, dere kendi adını koynundan kendisi çıkardı.

Yavuz, Çaldıran dönüşünde Dulkadir devletine nihayet verdiği vakit, Maraş'a, Dulkadirlilerden Ali Bey'i vali, Beyazıt kasabası beylerinden İskender Bey'i de çavuşbaşı tayin etmişti. Ulucami, Dulkadirlilerin en ünlü

hükümdarı Alâüddevle'nindir. Şehre ziynet olan Beyazıdlı camisini de İskender'in oğlu Hacı Abdullah Bey yaptırdı. Dulkadirli derenin şarkında, Beyazıdlılar garbında, birinci hanedan eski bir devlet olmakla, ikinciler de Maraş'ta Yavuz'un ilk askerlik mümessilliğini yapmakla övünüyorlar. Dere, iki tarafından iki soylu aileye de hak verdi, fakat iki taraf ortalarındaki dereye bir türlü rahat vermediler.

Birbirine rakip iki hanedanın arasında kavgalar oluyor. Katiller yapılıp kanlar dökülüyor. Bazan iki tarafın taraftarları arasında toplu çarpışmalar. Bazan bu çarpışmalar enikonu bir harp şeklini almaktadır. Arasıra mütareke ve musalâha yaparak dinleniyorlar. Yorgunluk geçti mi yeniden cenk. Asırlarca süren bu kızıl patırtılar hep bu dereye geçti. Dere iki tarafın hududu; dere şehir cenginin bel kemiği; şehri ikiye ayıran dere, şehirliyi de ikiye böldü. Ona Kanlıdere denmesi, bu, onun adı değil, kendidir.

Zaman zaman iki aileden de Maraş'ın en yüksek makamında bulunan ünlü adamlar yetişti. İşte 1795'te Antep'deki Seyidlerle Yeniçeriler arasındaki kanlı hâdiseyi bastırmaya memur edilen Maraş Beylerbeyisi Ömer Paşa Dulkadiroğullarındandı. Yolda bir pusu kurşuniyle şehit düştü. Ve işte ondan kırk yıl sonra Mısırlı İbrahim Paşa kevvetlerini Maraş'tan kovan o yiğit ve afacan vali Sileyman Paşa da Beyazıtlılardandır.

Böyle adamlar yetiştiren bu iki aile Kanlıdere'de niye çarpışıp durdular? Oh, çarpışan iki aile değil, tarihi. Maraş'ın Yavuz'dan önceki geniş tarihi Yavuz'dan sonra sadece şehrin içine sıkıştırılınca deprentiler yapıyor. Denizi dalgalandıran rüzgârdır; rüzgâr kesilir, fakat dalga hemen kesilmez, ölü dalganın rüzgârı yok, fakat hareketi var. Yavuz, Maraş'ın tarihini gömdü. Kanlıdere gömülen o tarihin ölü dalgasıdır.

Gömülen tarih; ne çalkantılı ve ne oynak tarihi o: Maraş ilk zamanlar Emevî ve Abbasî Müslümanlariyle

Bizanslılar arasında, futbol topu gibi, devletten devlete atılan bir serhad beldesiydi. Ötedeki devlet mi kuvvetli, berideki mi? Maraş'a bak: Orada ezan okunuyorsa Müslüman devleti ayakta, yok çan çalınıyorsa anla ki Müslümanlara tefrika düştü ve Bizans'a fırsat.

Selçuk geldi, Bizans kalktı. Öteden de Arap devleti gitti. Türk geldi. Maraş artık ikinci Kılıçaslan'la Suriye hükümdarı Nureddin arasında alınıp verilmektedir. Eski den ezanla çan şehri sanki ufuktan ufka atıyordu; şimdi olduğu yerde hiç tınmadan duruyor: Gelen de Türk, giden de.

Selçuk kuvvetli; Maraş, Anadolu'nun cenuba karşı serhaddidir; Moğol yüzünden Selçuk zayıf, bu sefer de Maraş, Mısır'ın Anadolu'ya karşı serhaddi. Hep iki devletten birinin ya şimalden cenuba, ya cemptan şimale karşı; ya ilk yumruğu, ya ilk yumruklanışı olup durmak; nedir bu? Dulkadiroğulları burayı ele geçirdi. Maraş artık serhad değil, devlettir.

Devlet, fakat küçük; küçük fakat yan böğünde kocaman Mısır devleti var; adamı rahat bırakır mı? Devlete adını veren Dulkadir, devleti kuran onun oğlu Karaca Bey; Mısırlılar Karaca'yı yendi, Mısırlıları yenen onun oğlu. Halil Bey'i de Mısırlılar kendi kardeşi İbrahim Bey'e öldürttüler. İşte Karaca'nın öteki oğlu Sulu Bey de Mısırlıları yendi, gene aynı silâh; Mısırlılar bu sefer de onu yeğeni Ali Bey'e öldürtüyorlar. Dışarıdan ordular yen, içeriden hiyanete yenil.

Bereket öte taraftan kendisiyle hududlaşan Osmanlı devletine. Maraş iki kuvvet arasında sıkışmış değil, iki büyük devlet arasında muvazeneleşmiştir. Bak Halil'in oğlu Nasıreddin Mehmet'e: Mısırlıya gül, Karamanı yen, Osmanlıya gül, Kayseri'yi al.

Hele onun oğlu Şişman Süleyman: Ne harp, ne gü-rültü; ye, iç keyfine bak. Hüküm sürmekten ne çıkar; safa

sürülmezse. Dört kadın ve sayısız cariye; her gün sarayında kırk beş beşik sallanıyor. Yetişkin beş kızının güzelliği dillere destan. Âşıkpaşazade anlatır. İkinci Murad veziri Çandarlıya dedi: “Halil, dilerim ki oğlum Mehmed Sultanı everen. İllâ Dulkadir oğlunun kızın alam dirin. Ve hem Türkmen bizimle doğruluk eder.” Beş kızın en güzeli Siti Hatun’u Fatih’e verdiler. Damadı İstanbul’u aldığı vakit ne kadar övünüp böbürlenmişti. Süleyman Bey neş’e ve zevkten öldü!

Dört oğlundan büyüğü İskender tahtta, ikincisi Budak, Mısır’da, üçüncüsü Şehsüvar da Fatih’in yanında, Mısırlı Budak vasıtasıyla, İskender’i öldürtmüştü. Fatih, Şehsüvar’ı göndererek, Budak’ı kovdurttu. Mısır, Şehsüvar üzerine büyük bir ordu yollar, feci şekilde yenilir. Bir ordu daha, o da öyle. Artık desiseye başvuruş; Türkmen beyleri el altından satın alınıyor. Üçüncü cenk, hiyanet cengi: Kahraman Şehsüvar Kahire’de asıldı.

Dört kardeşten sonuncusu, Alâüddevle, asıl ismi Bozkurt; Dulkadirilerin en yamanı. İri yarı, al yanaklı, heybetli bir adam. Tahta, Fatih’in yardımıyla geçti. Kızı Ayşe Hatun’u Beyazıd’a veriyor. Bu kadın Yavuz’u doğuracak. Diğer bir kızını da Mısır sultanına verdi. İki tarafında iki şanlı damat; Dulkadir ülkesi kemalinin son haddinde; Alâüddevle artık ak saçlı dinç bir ihtiyar.

Kızı Benli Hatun’un güzelliği İran sarayına kadar ün salmış olacak. Şah İsmail istiyor, Şii’dir diye vermez. Genç ve mağrur şah her yeri yıkan zelzeleli bir ordu ile apansız Maraş’a çöktü. Alâüddevle deşhet içinde dağlara kaçır. Şah, Dulkadirilerin ölümlerini mezarlardan çıkartarak kemiklerini yaktırır ve Alâüddevle’nin ele geçirilen bir oğlu ile üç torununu ateşte kebab ettirip askerlerine yedirtti.

Yedi sekiz yıl sonra Yavuz Çaldıran’a gidiyor. Alâüddevle için ne güzel fırsat; işte şahtan tam intikamını alacak. Fakat ne o? İhtiyar Dulkadirli şaha değil, padişaha

düşmandır. Yavuz'u arkasından vurmaya çalışıyor. Bizim tarihler buna hiyanet der. Halbuki o asıl tehlikenin nereden geleceğini sezmişti: Şahtan intikam almak çok tatlı, fakat padişaha istiklâlini kaptırmak, bu büsbütün acı. Bir tarafta uzaklaşan dünün hatırası, bir tarafta yakın yarının tehlikesi. Zevk, şaha yüklenmek; vazife; padişaha karşı durmak; bir yanda his, bir yanda irade; doksanlık Alâüddevle zevki vazifeye yendirip istiklâli intikamdan üstün tuttu ve kalbinin sesini kafasiyle bastırmayı bildi. Sahiden yaman adammış.

Çaldıran dönüşünde Yavuz, Sadrazam Sinan Paşa ile Şehsüvar oğlu Ali Bey'i Alâüddevle'nin bertaraf edilmesine memur ediyor. Maraş'ta ele geçen Dulkadir hazinesi Şah İsmail'inkinden kat kat zengindir. Cenkte Alâüddevle'nin doksan yıllık kellesi uçtu. Yavuz onun kızının oğlu, Ali Bey de kardeşinin oğlu; kelleyi uçuran yeğeni ve uçurtan da torunudur.

Dulkadirinin istiklâli gitti, tahtı kaldı. O tahta oturan Ali Bey'in başında taç yok, fakat yüreğinde sadakat var. Çaldıran ve Mercidabık'ta çok yararlıkları görülmüştü. Süleyman'ın ilk zamanlarında da en tehlikeli isyanları bastıran hep odur. Fakat Serdar Ferhad Paşa onu kıskanıyor. Padişah adını Türkmencesine bir kabalıkla zikretmiş diye padişahı kışkırtıp katline ferman aldı: Türkçe konuşmak uğruna koca bir Türk yiğitinin kellesi gidecek.

O hâdiseden bahseden bütün Osmanlı tarihlerinin dalkavukluğuna karşı yalnız müverrih Ali'nin "Küh-ül ahbar"ı işi mertçe anlatır. Ehemmiyetli kuvveti olan Ali Bey'i açıkça katlettirmek kolay değildi. Onu kancıkça elde etmeye kalktılar. Sefere gidilecek diye orduya davet ediyorlar. Dört oğlunu da yanına aldı. Çocukların kalbine bir şey doğmuş olacak. "Mecmuumuz birden gitmek hayır değildir, ya siz gidin, ya biz gidelim" dedikleri zaman, o "ben Ali Osman doğrusuyum, kimden ne korkum var?"

demişti. Meğer beridekiler Allah'tan da korkmazmış. Onu dört oğluyla beraber boğazladılar.

Kanlıdere, Kanlıdere, onun iki tarafındaki iki aile tam dört asır niye çarpıştı? Onun bir tarafında tarihin hıncı, öte tarafında Yavuz'un hatırası oturuyor. Dulkadirliyle Beyazıtlılar iki devletten kalma iki semboldü. Kanlıdere kanlı bir tarihin homurtulu hesaplaşmasıdır.

İmparatorluk çöktü. Maraş'a Fransızlar girdi. Kanlıdere'nin artık sağ tarafı ve sol tarafı yok, ortada Maraş Türklüğü'nün bütünlüğü var. Şahlanan o bütünlük tankları ve bataryalarıyla Fransızları kovuyor. Dört asırlık Kanlıdere o yirmi üç günlük cenkle birden şanlıdere oldu. Kanlıdere imparatorlukla beraber gömülmüştür.

BİNBOĞA DAĞI

Ali Rıza Yalman (Yalkın)

Toroslarda yaşıyan konar-göçer Türk köylülerinin daima saygıyla bahsettikleri ünlü “Binboğa” dağının güneyinde 2040 metre yüksekliğinde Berit ve Zeytin vadisi, kuzeyinde Avşar yurdu, doğusunda 3050 metre yüksekliğinde Nurhak dağı, Ceyhan suyu gözleri ve Albıstan ile Yarpuz (Efsus), batısında Göksun kasabasıyla Andırın dağları vardır.

Binboğa'nın yüksekliği 3340 metredir. Bu dağın üstü küçük küçük düzlüklerle, yine mini mini tepelerden meydana gelmiştir. Dağın ünü Yürükler arasında atalardan kalma birtakım efsaneler ile artırılmaktadır. Hangi Yürüğü yanında Binboğa'dan söz açarsanız Yürüklerin geniş bir nefes geçirdiğini ve “Ah... Binbuga ah...” dediğini duyarsınız. Bu dağ hakkında halk şairlerinin söyledikleri türkülerin de hesabı yoktur.

Pınarında akar gider tor sular,
Çayırında boyun süzer sığımlar,
Menevşenden koku siner dağlara,
Varılacak yaylâ sensin Binboğa....

Deliboran'ın çok uzun olan bu türküsü bize bu dağa duyulan sevgi ölçüsünü verebilir. Onun için ben de bu dağı görmek istedim, özellikle ismine adeta aşkla bağlandım. Sonunda 5.9.1931 de artık Binboğa'yı gezmeğe karar verdim. Aldığım senelik iznimde hazırlıklarımı tamamladım ve yıllarca özlemle andığım bu dağa doğru yollanmak için 7.9.1931 tarihinde sabahleyin Gaziantep'ten Maraş'a doğru giden bir otomobile atladım. Bir buçuk saat sonra otomobilimiz bir çok arızalı yollar geçti ve bizi Karabıyık ismindeki köye getirdi. Bu köy vaktiyle çeşitli yurdların oymaklarından meydana geldiğinden aralarında faydalanmanın mümkün olduğunu biliyordum. Fakat biz burada durmadan Maraş'a doğru ilerledik. Yolumuzun üzerinde rastladığımız kuvvetli tahta köprüden geçtiğimiz ve girdiğimiz bu bölgenin mükemmel bir kereste bölgesi olduğunu kolayca anlıyorduk. Bir saat sonra karşımıza bir çam tepeciği çıktı. Bu tepe doğuya doğru uzanan Gölbaşı vadisinin dik başlı bir yeri idi. Arkadaşlarıma bu tepenin ismini sordum. Yolcuların üzerinde efsaneli bir rüya tesiri bırakan tepenin ismi meğer "Kapı Çamı" imiş.¹

Hem Köroğlu'nun meşhur hikâyelerini hatırladım. Ve hem de arkadaşlarım gibi ben de düşünmeğe başladım. Burası binlerce Köroğlu hikâyesine meydan olacak kadar elverişli bir yer; engin dereler, korkunç ve daha çok coğrafî kuruluş bambaşka bir manzara yaratıyordu. Gerçi, bildiğimiz Köroğlu hikâyelerinin yaşadığı yer yalnız burası değildir. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bir kaç tane kapı çam, çamlıbeli bulmak mümkündür. Fakat ne de olsa burası bile o hikâyeyi yaratan meşhur söylentilerin birini işaret ettiği ve halkın ağzında heyecanla gezdiği için bana göre kıymetli bir yer oldu. Biraz daha yürüdük. Sonunda arkadaşlarım: "Maraş göründü efendi" dediler. dikkatle Maraş'ı araştırmağa başladım. Ama bir türlü gösterdikleri

---

¹ Elbeyli oğlunun meşhur hikâyesi bu boğazda başlar, 7. kitaba bak (Fakat bu kitap yayınlanmamıştır S.E.)

yönde tasarladığım bu şehri göremiyordum. Biraz daha tarif edildi. Karşımda ve azıcık kuzeyde deve tüyü renginde doğudan batıya uzanmış ve sanki geniş bir ovaya diz çökmüş bir “Buda” heykeli gibi veya yine öylece yaslanmış bir “Boğa” yi andıran Ahır Dağından başka bir şey göremiyordum.

Arkadaşlarımın yardımlarıyla çok geçmeden Maraş’ı ilk defa olarak uzaktan görmeyi başardım. Bu şehrin hayalimde çizdiği ilk çizgileri tahlile koyuldum. O çökmüş boğanın (Ahır dağı) parça parça olmuş koca vücudunun baş tarafında (batısında) sanki ön ayaklarının sol koltuğuna sıkışmış bir tutam yeşillik arasında mineli beyaz çiçekler gibi dalgalıklarla kendini bana takdim eden “Maraş” uzaktan çiçekli bir demet ot gibi görünüyordu. Kula renginde olan ahır dağının zümrüt gibi bir yamacına yerleşmiş olan bu şehir, bana karşıdan ilkçağ ressamlarının çizdiği nisbetsiz bir tablo gibi göründü. Şehre girmeğe başladık. Manzaralar değişiyor, bir çok düşüncelerimi birbirine katıyordu. Yüksek binalar, Selçuk tarzında camiler, minareler, kale, hüyük harabeleri; bunların hepsi birden girdiğimiz yurdun bir memleket olmayıp sanki bir tarih cildi olduğunu hatıra getiriyordu.

Şehre girerken gözüm ilk defa büyük bir mezarlığa ilişti. Ne yalan söyliyeyim, bu manzara beni üzdü. Çünkü, bu soluk mezar taşları hayalimdeki yüce uyanıklığı bir an için elem ve karanlıklara gömdü.

Şimdi şehrin güzelliğini yaşatmağa çalışan düşüncelerim mezarlıklar arasından kopan sayısız ağıtların gölgeleriyle boğuldu. Bu mezarlık bende şehirden çok bir türbeye girenlerin duyduğu ezik duygular uyandırdı. Kendi kendime “Keşke şehre girerken bu mezarlığı göreceğime Maraş’ı görmeseydim” dedim. Bir kaç dakika sonra bu alabora olmuş hatıraların üstüne ismiyle güzel bir perde çeken Safa Oteline girdim. Ufuklara kadar uzanan güzel batıyı seyre koyuldum.

MARAŞ ŞEHİRİ

8.9.1931. Bugün, Maraş'ı geziyorum. Sabahleyin erkenden memleketin hemen her tarafını yalnız başıma dolaşarak bu eski yurdun yaşayış ve genel karakterini tetkik ettim. Memleket baştan başa bir eski eserler sergisi gibi. Dükkânlar, onların kepenkleri, çarşı, bedestan, kahveler, burada çalışan esnaf ve müşterileriyle Maraş, beni, çok eski zamanların âdet ve geleneklerini canlandıran düşünceler içinde bıraktı.

Saat altıdan dokuza kadar Maraş'ın inişli yokuşlu sokakları arasında hep bir tarih ilhamı yaşadım ve memleketin görülecek her yerini gördüm. Şehirde herşey eski; yalnız, bir kısım dükkânlar çağa uymuştur ki, bunlar da; birkaç berber ile birkaç terzi dükkânı ve bir tane de franca-la fırınıdır. Maraş'ta en canlı sanatkârlar; oda takımları yapmakta olan mobilyacılarıdır. Bunları, Maraş'ı gören her insanın takdir etmemesi mümkün değildir.

ZAFER BEY:

Maraş'ta, folklor alanında kıymet ve şöhreti olan kişi, Vilâyet Encümeni Başkâtibi Zafer Beydir. Hükümet açılır açılmaz ilk işim bu saygıdeğer arkadaşı görmek oldu. Zafer Bey, orta boylu, dolgunca vücutlu gerçekten sevimli bir folklorcudur. Memleketin tarihi folkloru onun en sevdiği şeylerden biridir. Zafer Beyle pek çabuk tanıştık. Elinde bulunan cönklerden birkaç türküsünü kopye ettim. Ondan Binboğa ile Nurhak dağları hakkında gerekli bilgileri, gideceğim yolların ve görüşeceğim insanların adreslerini aldım.

Ben, yalnız Binboğa'yı görmeğe niyet ettiğim için Maraş'ta fazla duramazdım. Ancak, koca bir şehri çiğneyip de geçemedim. Burada "Güneyde Türkmen Oymakla-

rı” kitabımın altıncı kısmında¹ çıkacak olan “Maraş Şairleri” incelemelerini yaptım. Ve Maraş’ta tanınmış meraklı kişileri tespit ettim. Bunlardan; eski Belediye Başkanı Devriş Bey (kendisiyle görüşemedim) de basılmamış güzel bir Maraş tarihinin yazması olduğunu duydum. Zafer Bey, bu tarihin kıymetli eserler arasında bulunduğunu söyledi.

Bundan sonra Maraş’ta merhum Gaffaroğlu isminde bir şairin 400-500 sayfalık kadar el yazması ve meşin kaplı bir Köroğlu kitabının bulunduğunu ve bu kitabın mirasçılara kalmış olduğunu söylediler. Kitabı arattım fakat bunun İstanbul’a gönderilmiş olduğunu işittim. Adı geçen Köroğlu kitabının halen Kabataş Lisesi matematik öğretmeni Haydar Niyazi Beyde bulunduğu anlaşıldı.

BİNBOĞA YOLLARINDA:

9.8.1931 akşamına kadar Maraş’ın her yerini gezdim. Ve artık acele olarak Binboğa’ya doğru harekete karar verdim. Akşam üzeri tuttuğum kiracı otelin önüne geldi; eşyalarımı yükletti, ben de katırın sırtına atladım. Güneş gurup ederken çarşının içindeki satıcıların son bağırışları arasında kuzeye doğru ilerliyordum. Gaziantep’te her dükkâncı, sattığı malı överken “Buyrun Halep’in şekerine” der, Maraş esnafı arasında bunun tersi olur. Şimdi sol tarafındaki satıcı işte bağırıyor: “Buyrun Kayseri’nin gülüne buyrun.” Anlıyorum ki, Maraş, iktisaden kuzeye bağlıdır.

Mahalle aralarından geçtik ve sonunda Ahırdağı eteklerine tırmanmağa başladık. Yol, çok dolambaçlı ve baş döndürücü. Ortalık adamakıllı karardı. Başımı çevirdim, geriye baktım; Maraş’ın solgun ışıkları bu mehtapsız ve koyu karanlık gecenin koynunda bir elmas gibi parlıyordu. Bu sırada yirmi kişiden fazla olan kafilemizin gençlerinden Ali türküye başladı:

---

¹ Yayınlanmamıştır.

Bülbül ötsün, bozgun olsun ağlama,
Hınç alıp da dertli sinem dağlama.
Yolcuyum da beni yoldan eğleme,
Hakkın emri; ayrı düştü yolumuz.

Ali söylediği türküleri tamamiyle bilmiyordu. Fakat sesi, dinlenecek kadar güzel ve biraz da tiz olduğu için özellikle gece zamanlarında insana oldukça iyi tesir ediyordu. Ali yeni bir türküye daha başladı:

Yüce dağ başında kıldım bi-niyaz,
Kadir mevlâm şu güzeli bana yaz,
Almadan kırmızı, şekerden beyaz,
Koynuna girip de, ölesim geldi.

Kiracım: “Efendi... Sür, sür. Burası biraz dölek, ulaşalım” dedi. Şimdi de çok sarp bir iniş iniyor ve çam ormanlarının koyu karanlıkları arasına gömülüyorduk. Gece yarısı oldu. Biz durmadan yürüyoruz. Ortalık o kadar karrardı ki üstüne bindiğim katırın başını bile göremiyordum.

Kafile derin bir münakaşa içinde; pazardan aldıkları eşyaların ucuz veya pahalı oluşları hakkında konuşuyorlardı. Bu sırada acı bir ses:

- Ulan, eşşeğin ikisi yok!...

Kafile, birdenbire karıştı. Her biri bir tarafa dağıldı. Başımıza bir de eşek davası çıktı. Yanımda kimse kalmayınca ben de katırımdan indim, bir çalı dibine uzanarak uyumağa başladım. Çam kokuları arasında burada uyuduğum iki saatlik uyku, ömrümün en kıymetli uykularından biri olmuştu.

Omuzuma bir el dokundu, gözümü açtım; kiracım; Kızılıcak köylü Topal Veli... Yükleri yükletmiş, hayvanları hazırlamış, emrime hazır olduğunu bildirdi.

Hemen yattığım yerden fırladım, katırıma bindim. Daha iki saat kadar yürüdük yürümedik aklıma türkü söyleyen bizim Ali geldi, onu aradım. O zaman da ortalıkta “Ali, Ali” sesleri inlemeğe başladı. Yok... Meğer bizim âşık Ali kaybolmuş. Her halde bir yerde uykuya kalmıştır. Kafilede yine bir heyecan ve telâş başladı. Ali’nin kaybolması benim kiracım Topal Veli’nin canını çok sıkmış olacak ki, yüksek sesle:

- Ulan ne hayvanoğlu adammış bu Ali... Onu bu gece canavarlar mutlak parçalar. Adamı uyandırmak için ense kökünü bizdeyik (eşek dürtmeğe yarayan ucu sivri değnek) ile mi dürtmeli? Efendi, herife canım sıkıldı da. Hem efendi, koynunda elli mecidyesi var...”

Diyerek dehşetli bir küfür savurdu. Başını salladı. O sırada önümüze ufak bir çay çıktı. Kiracım, “Belâlı yol” diyerek yükleri söktü. Çayın kenarına indik. Onlar, Ali’yi aramağa gittiler. Ben de çayın kenarında bir uyku daha çektim. Uykudan uyandığım zaman hem gün ağarmış, hem de Ali’yi gelmiş buldum. Tekrar hazırlanıp yola koyulduk. Doğuya doğru yürümeğe başladık. Karşımızda Engezek dağının sivri tepelerinden güneşin perçemleri hafif bir meltem rüzgârıyla yüzümüze serpiliyordu. Bu vadinin güzelliği her halde Ali’nin de ruhunda tesîrini yapmış olmalı ki; yanık bir sesle yine türkü okumağa başladı:

Havayıdır deli gönül, havayı,
Gün doğmadan şavkı tutdu ovayı,
Türkmen kızı katarlamış mayayı,
Çeker gider yaylasına Bingöl’ün.

Kargı kamişâ benzer parmağı,
Sırma gümüşe benzer tırnağı,
İğdenin altında akar ırmağı,
Akar gider yaylasına Bingöl'ün.

Bingöl'ün de çevre yanın gezmeli,
Kalem alıp yâre name yazmalı.
Ayağı halkalı burnu hızmalı¹,
Çeker gider yaylâsına Bingöl'ün.

Güzelim, var derdine derman ara;
Beni mecnun etti o kaşı kara.
Güzel ararsan Urumda² ara,
Kopup gider yaylâsına Bingöl'ün.

Türkü biterken biz de Ceyhan nehrinin kenarına yaklaşıyorduk. Ceyhan'ın güzelliğini burada görmelidir. Çukurova da çok sakin ve ağırbaşlı olan bu ırmak, burada kayalar, çamlar, sert vadiler, korkunç yerlerden geçerken sanki şaha kalkmış bir at gibidir.

Saat yedi oluyor. Ceyhan suyunu güneş parlatıp süslüyorken biz vaktiyle tahtadan yapılmış ve bugün harap olmak üzere olan bir köprüye geldik. Köprünün doğusunda bir de jandarma karakolu var. (Hamidiye Karakolu). Harap köprüden korka korka geçtik. Yolumuz tekrar kuzeye döndü. Hava da pek çok ısındığı için artık bu vadi can sıkmağa başladı. Birkaç saat sonra meşhur Zeytin kazasının Ilıca köyüne geldik. Köyün batısında iki tane kaplıca vardır. Bu kaplıcaların üzerleri açıktır. Etrafında otu-

---

¹ Buruna takılan küpe,

² Güneyde Orta Anadolu'nun ibmi Urumdur.

racak yeri yoktur. Böyle olduğu halde uzak yerlerden gelen ve Ilıcada kendisini tedavi edenler bulunuyor.

ZEYTİN BUCAĞI:

Vaktiyle Ermenilerin cirit oynadıkları bu kaza şimdi bir bucaktır. Selânik'in Langaza kazasından mübadil olarak gelen 80-100 evlik bir göçmen kafilesinin meydana getirdiği bu bucak, eğer yardım görürse yine bayındır bir bölge olmağa namzettir. Zeytin'e yaklaşırken heyecan duymağa başladım. Hemen Battal oğlu Ali'ye seslendim. Ali elini kulağına koydu:

Her nereden baksa parlıyor yüzü,
Suna olmuş, başın göle düşürür,
Şahmar gibi mor benekler püskürür,
Sallar sünbül, başın, yele düşürür.

Çölleri vermişler garip ceyrane,
Baykuşa vermişler ıssız virâne,
Hem ondan ayrılan olur pervane,
Bülbülü görüşün güle düşürür.

Yiğit olan ele sırrın bildirmez,
Güzel olan, gül benzini soldurmaz;
Her olur olmaza meyil döndürmez,
Kötüler sevdiğin dile düşürür.

(Elbendi)m der; bu iş böyle kalırsa;
Her nedenlu yâr hatrım gelirse,

.....
Yırak yakın demez,, yola düşürür.

“Elbendi”, ismini yeni işittiğimiz bir şairdir. Bu şairin Elbeyli olması hatıra geliyorsa da, doğru değildir. Bu şairin Maraş dolaylarında bundan başka daha birçok parçaları söylenmektedir. Elbendi, belki de Avşar oymaklarından birinin ismidir. Rakka’da, Çolap kenarında hâlâ Avşar bucağı adı ile yaşayan Türkmenler arasında “Günbendi, Elbendi” gibi iki yer ismi vardır. Herhalde bu isimler Avşar aşiretinden birer oymak isimleri olabilir.

Önceden yaptığım incelemelere göre; Çolap’da yerleşik Türkmenlerin 42 bölüğe ayrılmış olduklarını tesbit etmişim. Bu 42 bölüğün her birinin birleştiği yerin ismine Bend deniyor. Bu da bize bend kelimesinin Türk boyları arasında ayrı bir manâsı olduğunu göstermektedir. Onun için bu şairi Elbendi olarak kabul etmek zorundayız.

Zeytin bucağına girdik. Köy Allahın en berbat yerinde; kuzeyi girdabı andıran bir boğaz, güneyi zeytin dağları ve Berit etekleri ile boğazı sımsıkı sarılmış bir halde.

Vaktin geç olmasına rağmen kuzeye doğru yola koyulduk ve o geceyi Ökkeş Ağanın bağında geçirdik. Gece yarısında yağın şiddetli bir yağmur yüzünden adamakıllı ıslandık. Gün doğar doğmaz yolumuza devam ederken gözlerim uzaklarda Binboğa’yı arıyordu. Maraş’da kopye ettiğim şair Pervane’nin şu türküsünü tekrarlamağa başladım:

Hey hicran ateşine yanan âşıklar,
Pirler divânına durmağa geldim!
Nazlı yârı bana hasta dediler;
Gül yüzlü sunamı görmeğe geldim.

Göz göz olmuş da yaramın bendi.
Bu aşkın elinden yüreğim yandı,

Bir sene geçmeden bergüzâr sundu,
Canım yâr yoluna vermeğe geldim,

Koynuna gireni ölmez dediler,
Hak nasip ederse girmeğe geldim.
Beyaz tülbindin buruşuk gördüm,
Ayıp değil dostum dürmeğe geldim.

Gönül bağı olmuş kara saçların,
Silinmiş inciye benzer dişlerin,
Pervane, üstünde döner kuşların,
Tutup kanatların yolmağa geldim.¹

Artık Zeytin boğazının o güzel manzaraları ve sevimli vadisi içinde ilerliyor ve büyük bir neşe ile Alapınar'a ulaşmağa çalışıyoruz. Çok geçmedi, heybetli Berit dağı görüldü. Bu dağ hakkında yanımızdaki adamların verdiği bilgiyi dinliyorum.

BERİT DAĞI:

Berit dağı, yaz, kış tepeleri karla örtülü bir dağdır. Bazı haritalarımızda bu dağın ismi "Berut" diye yazılmıştır. Halk bu dağı kat'iyen Berut ismiyle anmaz. Halkın arasında dağın asıl ismi; Berit'dir.

Berit; Ber ve İl hecelerinden meydana gelmiş bir kelimedir. Ber, Türk aşiretleri arasında coğrafi bir isim olmakla beraber aynı zamanda düzlüğü ifade eden bir kelimedir. Ve kamyştan yapıлып da üzerinde yiyecek kurutulan aletin ismi (Berit) dir. Çadırların etrafına kışın gerilen ha-

---

¹ Bu parçalar Rıza Tevfik'in (Fikret'in Mezarında) isimli divanına ne kadar benziyor değil mi? (A.R.)

sırların isimleri (Berdi) dir. Bundan başka Berelli, Berendi isminde köy ve oymaklar da vardır. Halk bilgisine göre bu dağa (Berit) denmesinin sebebi; dağın, oturmuş bir köpeğe benzemesi ve üzerinin düz bir halde bulunmuş olmasındandır. Berit dağında yalnız (Tecirli) aşiretinden Göğşen Kâhya ile Antep’li İncuzade Hasan Efendinin davarları bulunuyor. Vaktiyle bu dağa Tecirli aşiretinin bütün oymakları çıkarmış. Fakat bir zamanlar Avşar, Cerit ve Bozdoğanlıların Tecirler üzerine fazla yüklenmeleri yüzünden bugün yalnız Göğşen Kâhyanın obasıyla birkaç dağınık Tecirli bölüğünden başka kimse kalmamıştır.

Berit dağının en meşhur yaylaları, Ayrın pınarı, Yedi kardeş pınarı, Alapınar, Karagöl gibi isimlerle anılır. Bu yaylaların Alapınar’dan başkası tamamen dağın tepesindedir.

Berit dağında meşhur avlar da bulunur. Geyik, ayı, kurt gibi av hayvanları hâlâ avlanır. Berit dağı, 30-40 kilometre uzunluğunda, yaklaşık olarak 15-20 kilometre genişliğinde ve 2040 metre yüksekliğinde olup Binbuğa dağından sonra en yüksek bir dağdır. Dağın otunun ve suyunun çok bol olup hayvanlara çok yaradığı herkes tarafından söylenir.

Bu dağda vaktiyle Zeytin Ermenileri demir ve kurşun madenleri bulmuş ve açtıkları adi ocaklar vasıtasıyla yıllarca bu madenleri işletmişler.

Sonunda Alapınar yaylâsına geldik. Göğşen Kâhyanın çadırına indik bu (Adı güzel) Yürük ile konuşmağa başladık.

GÖKSÜN KASABASI:

Göksün; Binbuğa dağlarının batı ve güney eteklerinde meydana gelen küçük bir ovanın kuzey kısmında, eski bir hüyükün üzerindedir. 500 evden meydana gelen bu küçük kasabanın en önemli binaları tamamlanmış bir cami

ile Koşoğlu Rüstem Ağanın malı olup hükümet tarafından kullanılan evlerdir. Feyzi beyin evi de ikinci sınıf büyük binalar arasına girebilir.

Kasabada tamamlanmamış bir otel, iki kahve, bir aşçı, iki han, 40 dükkan ve yeterli olmayan bir okul vardır. 1931 yılı Belediye bütçesi 4000 lira ise de, bunun tahsil edilen gerçek miktarı 1800 lirayı geçmezmiş. Kasabanın biricik serveti tarım ve keresteciliktir. Kasabada sanat namına hiç bir hareket yoktur.

PINARLAR:

Göksün'ün en meşhur ve görmeğe değer tabii serveti; kasabanın etrafını çeviren yüzlerce pınarların en meşhurları; Ayioğlan, Akpınar, Gönük, Paşapınarı, Koroğlan pınarlarıdır.

GÖKSÜN NEHRİ:

Göksün nehri, Göksün'ün kuzeyinde Binboğa eteklerinde kasabaya iki saat uzaklıkta Mehmet Bey ve Mahmut Bey köyleri arasında Törbizek ismiyle bilinen kaynaktan çıkar.

GÖKSÜN TARİHÇESİ:

Göksün kasabasının ilk kurucusu Cin Yusuf isminde bir adamdır. Cin Yusuf buraya 9 evle yerleştirilmiştir. Ondan sonra üç ev ile Ömer kâhya, yirmi ev ile Kemah'tan gelen Sağıroğulları, yirmi ev ile Türediler yerleşmişler ve memleketin kurucusu olmuşlardır.

Göksün'de eski ve bilgi sahibi kişilerden olan Molla Mehmet zade Hoca Veli Efendi ile bu hususta yaptığım konuşma bana kasabanın tarihçesi hakkında şu fikri vermiştir:

Bu kasabacık tahminen 250 yıl önce ilk defa Cin Yusuf'un sürgün yeri olmuş. Ondan önce Binboğa'ya göçen aşiretin dolaşma yeri imiş.

Göksün'e yerleşen bu otuzdört ev, tahminen on yıl kadar burasını yalnız kışın kuşatmış ve yazın zamanlarını Kaman dağının Gökkaya dolaylarında geçirirlermiş. Göksün, bundan sonra Maraş'tan Beyazıd oğlu Süleyman Bey ve ondan sonra da Beyazıd zade Ahmet Paşa tarafından yardım görmüştür. Cerit aşiretinden kız alıp verilerek Cerit'in meşhur beylerinden Emirzeoğlu ile sonra Kozanoğullarından da kız alıp verilerek Kozanoğullarıyla ilgi kurulmuştur. Bu yakınlaşma sayesinde 20-30 yıl içinde köy 150 evi bulmuş; bucak olmuş ve sonunda, 1907 yılında kaza haline gelmiştir.

Cin Yusuf zamanında Emirzeoğlu ile oğlu Mürsel oğulları arasında burada önemli bir aşiret kavgası çıkmış ve Cin Yusuf'un araya girmesiyle kavga yatıştırılmıştır. Fakat Mürsel oğlu fena bozulduğu için Emirzeoğlu'na ait mallara sahip çıkmıştır.

Göksün'e gelen ilk okur yazar Molla Süleyman isminde bir hocadır. Molla Süleyman'dan sonra Albistan'dan Sabit Efendi isminde bir bilgin de Göksün'e yerleşmiş ve burada ölmüştür.

Kasaba etrafında Roma ve Eti devirlerine ait harabeler çöktür. Mozayık ve altın sikke gibi eski eserler çıkarılmaktadır.

NURHAK DAĞI

Binboğa dağlarının doğusunda tamamen yerleşmiş aşiretlerle dolu olan Nurhak Dağı, Türkmenler arasında efsaneli ve meşhur bir dağdır.

Ceyhan suyunun gözünden ve kuzey doğusundan güney batısına doğru uzanarak Maraş ve Sof Dağlarında Amanoslara bağlanan bu sıra dağlarının tam ortasındaki

yaylâya Nurhak Dağı ismi verilmiştir. Nurhak Dağı eteklerindeki çam ormanları ve dar yerlerindeki buz gibi pınarları insana hayat verecek kadar güzeldir.

3050 metre yüksekliğinde olan Nurhak, vaktiyle Barak, Savcı, Cerit, Karabuçlu, Beydili aşiretlerinin biricik yaylâlarından biriymiş.

Albistan kazasına bağlı olan bu dağın bugünkü halkı, kısmen sünnî ve kısmen de alevîdir.

7.3.1933 tarihinde Behisni kazasında, inci kadar güzel olan Perveri bucağında çiftlik uşaklığı yaparak geçinen 18-19 yaşlarında bir Nurhaklı gencine rastladım. Ondan bu dağ hakkında aldığım bilgiyi şuracığa yazıyorum.

- Arkadaş, senin ismin ne? Nereden olursun?

- Benim ismim Ali'dir. Kanım Nurhak'ta verilmiş. Köyümüz buraya yedi saattir. Perveri'nin kuzeyinde, meydan dağının etegindedir.

Artık Ali ile görüşmeyi kolaylaştırdık.

NURHAK OYMAKLARI

Ali'nin ifadesine göre; Nurhak dağlarında on iki buçuk oymak vardır. Her oba kırk evden meydana gelip yalnız yarım obası aptal imiş ve bu aptalların çoğu façı (av aleti yapan) ismi ile anılmış. Bu yarım obanın da anca yirmi çadırılık nüfusu varmış. Böylelikle Nurhak Dağında 500 evlik yerleşmiş halkın olduğu anlaşılmıştır. Sözü geçen oymakların isimleri şunlardır:

1- Handaş Oymağı: Çil Osman'ın yurdu.

2-İmamlı Oymağı: Kaleli yurdu.

3. Karaman Oymağı: Topal'ın oğlu Mehmet'in yurdu.

4. Eynişel Oymağı.

5. Karakan Oymağı: (Bunun Karahan olması da umulur.)

6. Kelek Hasan Oymağı

7. Köroğlu Oymağı.

8. Kesikler Oymağı: Demircilerin yurdu (Bunların da aptal olması ihtimali vardır).

9. Sazıklılar Oymağı: (Ali bu oymağa aittir).

10. Kığaç Oymağı veya Tavatun yurdu.

11. Ulaş Oymağı

12. Sacaslar Oymağı.

Bu oymakların arasında Karaman, Karakan, Köroğlu, Kığaç ve Ulaş'ın isimlerinin dikkati çekecek kadar tarihî isimlerden olduğu muhakkaktır. Nurhak dağlarının meşhur yaylaları ve konalgalarını da öğrenmek istedim. Ali bu yaylaların da isimlerini şöyle tespit etti:

NARHAK YAYLÂLARI:

1. Güllüce yaylâsı: Bu yaylâ hala yazın kürtler tarafından sarılmaktadır.

2. Akpınar yaylâsı: Vaktiyle bu yaylâ Halep'ten gelen aşiretlere ait imiş. (Herhalde güneydeki: Türkmenlerin bir kısmı da bu yaylâya çıkarlarmış).

3. Beysöğüt yaylâsı: Bizim Ali'nin yaylâsı burası imiş.

4. Yamrıtaş yaylâsı: Kesiklerin obası daima bu yaylaya çıkarmış.

5. Issırganlı yaylâsı: Eski köy obası bu yaylada yaylarmış.

6. Yapraklı yaylâsı: Bu yaylayı bugün Aynişel oymağı kullanıyormuş.

7. Abeş yaylâsı: Bugün sahipsizmiş. (Bu yaylânın vaktiyle Barak aşiretine ait yaylâlardan olduğuna dair elimizde belgeler vardır).

MARAŞLILARIN BAYRAMI

Ahmet Hamdi Tanpınar*

Her yıl, şubatın onikisinde, Maraşlıların ve Maraş'ın bayramı vardır. Şehir kendi kurtuluş gününü kutlamak için elinden gelen bütün gayreti yapar. Nasıl ki bugünü hazırlamak için de yirmi altı yıl önce elinden gelen, hatta gelmeyen, hayatın mantığında insan gücünün üstünde olması gereken şeyleri yapmıştı.

Vâkıa şudur: O zamana kadar memleketin iç şehirlerinden biri sayılan, ziraatında ve zanaatında yaşayan bu temiz, bu refahlı Anadolu şehri, birdenbire memleket haritası üzerinde bir yağ lekesi gibi büyüyen işgal kuvvetleri-

---

* İstanbul'da 1901'de doğdu. Şair ve yazardır. Babasının memuriyeti sebebiyle ilk ve orta okulu değişik vilayetlerde okudu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesini 1923'de bitirdi. Muhtelif yerlerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Güzel Sanatlar Akademisinde görev yaptı. Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünde Yeni Türk Edebiyatı profesörlüğüne atandı. Maraş milletvekilliği ve müfettişlik görevlerinde bulundu.

İyi bir şairdir. Edebi eserler kaleme alır. İyi bir de edebiyat târihçisidir. Eserlerinden bazıları; "Beş Şehir" ve "19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi"dir.

Edebiyat profesörü olarak görev yapmakta iken 24 Ocak 1962'de kalp spazmından vefat etti.

Yazarın buraya aktardığımız "Maraşlıların Bayramı" adlı yazısı 1 Mart 1946'da 107 nr'lı Ülkü'de yayınlanmış olup bilahare "Yaşadığım Gibi" adlı esere alınmış ve tarafımızdan da bu eserden alıntılanmıştır.

nin kendi sınırları içine de girdiğini, yavaş yavaş memleketi ihanete hazır başka kuvvetler namına benimsediğini görür ve ne pahasına olursa olsun mücadeleye karar verir. Pek az şey bu küçük şehrin, bütün bir vatan parçasının üstüne çöken talihi yenmek için tek başına ortaya atılması kadar güzeldir. Zaten Milli Mücadele'nin büyüklüğü de burada, her şehrin, her kasabanın, hatta her köyün, her insan gibi, tek başına kendine düşen işi yapmaktan çekinmemesindedir.

O günden itibaren şehrin içinde semtten semte, evden eve kanlı, çetin mücadeleler olur. Halk yedisinden yetmişine kadar sokağa dökülür. O zamana kadar gündelik hayatın çemberine koşulmuş, herkes gibi yaşayan, işinde, gücünde, keder veya eğlencesinde bir yığın insan, geniş arazi sahibi hanedan, bey, küçük esnaf, çiftçi, bakkal, memur, riyaziye hocası, mahalle imamı, hülâsa inkılâptan önce bir Anadolu şehrinin zengin, fakir her sınıftan halkı, dört sene yedi cepheyi dolaşıp yurduna yeni dönen nefer, dul kadın, yapraksız kalmış bir çınar gibi tek başına yaşayan şehit babası, hepsi birleşirler. Sanki üzerlerinden bir tanrılık fırtınası esmiş gibi, sanki tılsımlı bir ateşin arasından geçerek yepyeni ve ölüme yabancı bir hüviyet kazanmışlar gibi ortaya atılırlar. Kahramanlık o yıllarda milletimizin sırtına talih tarafından giydirilmiş bir gömlekti. Maraş'ta ise bu gömlek deri olur, uzviyete geçer.

İmparatorluk tarihinin hemen her seferinde adı geçen Maraş beylerini ve onların peşi sıra o kadar kanlı muharebelerde ölenleri şaşırtacak bir macera başlar. Şehirlerini kurtardıktan sonra şehrin dışına çıkarlar, komşu ve kardeş memleketlere yardıma giderler. O karanlık günlerde Maraş'ı bir kül yığını yapan yangınlar, bütün cenup vilayetlerimiz için nurani alevler saçan bir kurtuluş meşalesi olur ve Maraş, Urfa, Ayıntap milletimizin en ümitsiz günlerinde ona açılmış zafer kapıları olurlar. Maraş bu kahramanlık günlerini unutmamıştır. Bunda haklıdır. Bir

şehir, talihin bu kadar üstünde yaşadıkdan sonra, elbette onu zaman zaman hatırlayacaktır.

Maraş'ın kurtuluş bayramı gerçekten görülecek şeydir. Bu resmî hiçbir tarafı olmayan bir şehir günüdür. İnsan Maraş'ta bu bayramı seyrederken kendisini kâdim çağlarda, tanrıların insanoğlu ile beraber bir sofrada oturdukları, yeyip içtikleri günlerin canlı hatırası içinde sanır.

Bütün şehir çok evvelden bugüne iyice hazırlanır. Maraş'ın kanlı savaş günlerinde çetelere yiyecek, giyecek hazırlayan, silâhlarını yağlayan, çocuklarının ellerine Kafkas'ı, Kırım'ı, belki Girit'i görmüş tüfekler, kılıçlar, bıçaklar teslim eden, içlerinde zifafın zevkini, annelik gururunu tattıkları, hanım olarak yaşadıkları, misafir ağırladıkları evlerini kendi eliyle ateşleyen Maraşlı kadınlar yahut onların kızları, torunları, bugünü yapılan işin büyüklüğüne lâyük bir şekilde kutlamak için sabahlı akşamlı çalışırlar, şehrin gururu olan delikanlıların giyeceği yerli elbiseleri hazırlarlar.

Ben 1943 şubatında ilk defa bu bayrama şahit olduğum zaman şaşırmışım. Bütün şehir altüsttü. Takvimi dışında bir zamanı yaşıyordu.

Daha bayramdan üç gün evvel bütün şehir ayakta idi. Herkes eski zaman modası elbiseler giyinmişti. Davullar çalınıyor, oyunlar oynanıyordu. Alain, güzel sanatlara dair sohbetlerden birinde, modern erkek kıyafetinin fakirliğinden, resme gelmeyişinden şikayet eder. Maraş'ın inişli yokuşlu yollarında, küçük meydanlarında bu alaca renkli kıyafetleri gören bir insanın bu şikâyete hak vermesi güçtü. Hemen her vücut, Pisanello'nun desenlerinden çıkmış gibi zarif ve edalıydı. Sanki Şark'ın büyük ressamları, Behzat'lar, Levnî Çelebi'ler dirilmişler, dünle bugünün elele verdiği bu bayramı kendi minyatürlerine göre onarmışlardı.

Sırmalar içinde ve rengârenk bir yığın kumaş her çehreye, her harekete üzerinde çok durulmuş, düşünölmüş, aranıp taranmış şeylerin lezzetini veriyordu. Çoğu 1920 senesinin gençleri, bir kısmı da o senelerde ölenlerin torun ve çocukları olan bu kalabalık, takım takım olmuşlar, şehrin meydanlarında eski oyunları oynuyorlardı. İlk silahı patlatanlardan 70 yaşında bir ihtiyar, bu kabilelerin birinde, elindeki davulla imkânsız görölecek bir çeviklikle oynuyor, onun kocaman davuluyla yaptığı perendeleri, aynı kabilede onbir, oniki yaşında iki çocuk bıçak oyunuyla tamamlıyordu.

Sonra ferdî hünerler bitince halka kuruluyor, vücut figürlerinin yanında mimiğe de aynı derecede yer veren çok ritmik ve garip surette ağır başlı horonlar, barlar oynanıyordu. Belki Yavuz, Mısır seferine giderken bu oyunları seyretti, belki Berkiyaruk'un orduları Moğol eline düşmüş Anadolu'nun, Konya ve Karaman beylerinin imdadına koştukları zaman bu oyunlar burada gene oynanıyordu. Bu horonların bir vasfı da erkek arasında ve gizli kadın gözleri altında yapıldığının şuurunu hiç kaybetmemesi idi. Öyle ki parti, Belediye önünde veya yeni hastanenin henüz atılan temelleri yanında yapılıırken bile, göze görölmeyen bir şart gibi kafes arkasında seyreden bir kadın kalabalığını beraberinde taşıyora benziyordu. Bu dikkat, bu itina başka türlü olamazdı. Davulcu bu oyunların canlandırıcısı idi. Zaten kıyafet ve hovardalık, hattâ çeviklik itibariyle en üstünlerinden oluyordu.

Kafilenin birisi meydandan çekilince yerine öbürü geliyordu. Bazen iki kabile birbirleriyle aynı yolda karşılaşıyorlar, o zaman birbirlerinin şerefine karşılıklı oyunlar başlıyor, gizli bir üstünlük arzusunun hız verdiği bir şevk kabileleri sarıyor, davullar daha hızlı çalıyor, zurnanın sesini, bu gurur daha da cümbüşlü yapıyor, çocuklar bıçak oyunlarına bazı cins hayvanlarda görölen o yapmacık çevikliği sokuyorlardı. Benim en fazla hoşuma giden bu ço-

cuklardı. Bana eski masallardan bir şey gibi gelen külâhların ve ince ipek sarıklarının altında daha süzgül, daha hayalî görünen küçücük yüzleriyle, sevimli ecinni boylarıyla, kirpiklerini kırpmadan, tek bir yanlış yapmadan saatlerce aynı hareketleri aynı çeviklikle tekrarlıyorlardı. İnsan onları seyrederken “Bir Yaz Gecesi Rüyası”ndan, kır çiçeklerinin kokusu ay ışığı ile karışmış bir sayfa okur gibi oluyordu. Çoğu ilk ve orta okul öğrencisiydi. Dikkat etsek, belki de içlerinde bir gün önce bizi sıtma ve pamukçuluk hakkındaki bilgileriyle şaşırtanları bulurduk. Bu kafilelerin bazılarında on, on iki yaşlarındaki birkaç kız çocuğu da karışmıştı. Eski elbiseler erkek çocuğu gizliyor ve küçültüyor, buna karşılık kadınlarda boyu ve endamı adeta büyütüyor, yapmacıktan bir olgunluk veriyordu. Fakat bunlar bir kız çocuğundan ziyade birer masal tavusu idiler. Onlara bakarken, sadece gözümüzün emrinde olan muhayyelemizle bütün sefaletlerini unuttuğumuz eski çağları seyrediyorduk. Aslı Kerem’e, Zühre Tahir’e bu kıyafetlere benzer kıyafetlerle, bu edalar içinde görünmüştü. Böylece iki gün hayretten hayrete düşerek Maraş sokaklarında dolaştık.

Üçüncü sabah asıl bayram günüydü. Biz davul sesleriyle uyanıp sokağa çıkınca şehri bir daha değişmiş bulduk. Gerçi gene eski bayram manzarası devam ediyordu, fakat bu sefer daha ağırbaşlı bir hava içinde idik. Bütün şehirde, bir şey bekleyen hal vardı. Nihayet biz Belediye meydanına henüz gelmiştik ki gürültü koptu. En süslü, en renkli kıyafetler içinde genç, ihtiyar, yüzlerce erkek koşa koşa Kale’ye doğru hücum ediyorlardı. 12 Şubat sabahının bir eşini yaşıyorduk. Kale’den yabancı bayrak indirilecek, bizim bayrağımız asılacaktı. Bir taklit veya hatırlatma olduğunu bilmemize rağmen ürperme içinde idik. Çünkü iki günlük sevinç ve bayram, geceleri âşık sazlarından dinlediğimiz yerinde yazılmış destanlar, çok kısa istirahat vakitlerinde görüştüğümüz eski gazilerin, o “Ma’reke”de

kol, bacak, kardeş, kadın, çocuk, ev, servet kaybetmişlerin hikayeleri bizi içimizden bir saat gibi kurmuştu. Onun için Ahır dağlarını örten kara rağmen üstümüzde billûr gibi çınlayan bir ışık altında –Bu açık hava ve aydınlık Maraşlılar'ın bayramına tabiatın katılmasıdır- ve Belediye meydanına bir anfi şeklini veren set set evlerin damlarına, pencerelerine, yolun iki yanına yığılmış halkın mühim bekle-yişlerde insana bütün bir istikbâl sezişiyle yüklenen sessizliği içinde, birdenbire bu hücum nâralarını duyar duymaz sarsılmamak elde değildi.

Maraş Kurtuluş Bayramı, bana topluluğun kudretini bir daha öğretti. Hiçbir tiyatro bu kadar muntazam ve güzel hazırlanamazdı. Zaten bu, tiyatrodan çok üstün bir şeydi. Din ile san'atın birbirine karıştığı çağlardaki Mysteres'lere, gerçek gayesi bir eğlenceden ziyade bir nevi müşterek ibadet olan ortaçağ oyunlarına benziyordu. Burada milliyet ve vatan denilen tanrılar kutlanıyor, onların yükseklikleri en gür sesle ilân ediliyordu.

Hiçbir rejisöröl olmayan, hiç kimsenin rolü ve vazifesi kimse tarafından öğretilmeyen, sadece geriye dönmüş bir zaman gibi bundan sırasıyla on beş, yirmi, yirmi beş sene önce yaşanan bu bayramın bütün ruhu, bu fecir vakti Kale'ye yapılan hücumdu. Ve Maraş, kendisini birdenbire insanoğlu seviyesinin üstüne çıkaran ve yıkık şehri tanrılaştıran bu saati her yıl bir kere daha yaşıyordu. Ondan sonra geçit resmi başladı. Ve biz olduğumuz yerden bu kalkınmaya hız veren şehrin belkemiği çarşısı, Evliya Çelebi'den bir sayfa okur gibi bir daha gördük.

*

Maraş, Milli Mücadele'den sonra eski iktisadî üstünlüğünü kaybetmiştir. Şimdi artık eskisi gibi mühim bir zanaat şehri değildir. Dabaklık istisna edilirse hemen hemen ziraatıyla geçiniyor. Fakat şehri tarih boyunca o kadar zengin ve mesut eden çarşı, hiçbir sanatını, hiçbir hüner ve temiz iş üstünlüğünü kaybetmeden yaşıyor. Büyük bir

sarayın küçük ölçülere indirilmiş bir örneği gibi. Fakat insan eli, insan dikkati öyle şeyler ki, keyfiyet üstünlüğü durdukça hiçbir şey küçülmüş olmuyor. Bu ipek ve ten kadar yumuşak deri Maraş'ta gene Maraşlı ustaların sabrıyla dövülüyor, ayağa bir eldiven gibi yapışan ve bir kumaş gibi yıkanan bu gül şeftali yemeniler ve ayakkabılar gene yapılıyor. O kuyumculuk sanatı hâlâ devam ediyor ve Maraş bilezikleri, yüzükleri, gerdan süsleri ne Suriye, ne de başka komşu yerlerinkinden aşağı.

Hâlâ saraçlar, sırmalı ve kadifeli eğerleri bir şiiri tamamlamaya çalışır gibi inceden inceye işliyorlar. Göçebe, hatta şehirli kadınların başına o kadar yakışan o tepelikler, başlıklar yine bu çarşılarda tıpkı yüz yıl önceki itina ile ve kadın süsünün hayattaki büyük, asil rolünün şuuruyla, güzelliği süslemenin hayata en güzel kasideyi söylemek olduğunu bilen ustalar tarafından yapılıyor. Bakır işleniyor ve Maraşlı ustaların sabrıyla yapılan taslarda, güğümelerde bütün bir şekil ve nisbet anlayışı kendiliğinden insanla konuşuyor. Alaca, küçük el tezgâhlarında dokunuyor; yün soflar örülüyor. O halde Maraş çarşısı, vaktiyle bu şehri Şark'ın incilerinden biri yapan vasıflarını kaybetmemiş demektir. Gerçi eskisi gibi Fas'a, Yemen'e kadar ayakkabı ihraç etmiyor; kendi derisi yetmediği için ta Çin'den ithalât yapmıyor. Fakat hüner ve bilgi duruyor. Artık Arabistan çöllerine kadar cins atları bir mücevhere benzeyen Maraş eğerleri süslemediği için saraçlar azalmış.

Fakat meraklı seyirci, her ne pahasına olursa olsun, ecdat mirası sanatlarını devam ettirmekten hoşlanan ustaların dükkânına girince bir eski zaman hazinesinden bir köşe açılmış gibi bu eğerlerin parıltısıyla karşılaşılıyor.

Küçük, her halinden bir esnaf topluluğunu idare için yapıldığı anlaşılan, fakat çok temiz üsluplu ve bir yüzük taşı edalı bir cami'in -evkafın kulakları çınlasın, hâlâ tamir ettiremiyor- etrafında bu çarşı, bugünkü haliyle dahi, Anadolu şehirlerinin dünkü manzarasını insanda yaşatabiliyor.

Anadolu şehirleri esnafın idare ettiği ve yaşattığı topluluklardı.

Fakat Maraş çarşısının başka bir hususîliği de vardır. İnsan bu çarşıda kendisini “İlyada”nın dünyasında sanıyor. Hangi dükkâna giderseniz gidin, bir kahramanla veya onun çocuğu yahut torunuyla karşılaşıyorsunuz. Yirmibeş yıl önceki destanın canlı bir tarafını dinliyorsunuz. Kahramanlık, -tıpkı Erzurum’da olduğu gibi, tıpkı ilk silahı patlatan ve sonuna kadar dağdan inmeyen garp vilâyetlerinde olduğu gibi- o kadar herkesin malı ki, en olmayacak hikâyeleri dinlerken bile insana karşısındakinin övündüğü duygusu gelmiyor. Zaten onlara göre, kahraman kendileri değil ki; kahramanlığı yapan şehir. Her şeyi onun için istiyorlar, bütün medihler ona dönüyor. Zaten “İlyada”yı onun için hatırladım. Nasıl Homere’in destanında hiç kimse, muhatabının bir tanrı çocuğu olmasına şaşırırsa, burada da hiç kimse muhatabının ruh kudretine şaşırıyor. Fakat Maraş çarşısını bu kahramanlık artık tatmin etmiyor. Bu kadar insanüstü iş görmüş olmak çalışkan insanlara realiteyi unutturmuyor. Maraş bütün vatanla beraber yeni bir hayatın kapısında beklediğini biliyor. Pek az yerde, Maraş kadar çalışmanın ve işin zevkini, hasretini duydum. Hemen herkes yeni ve programlı bir iş hayatının hasreti içinde. Ortahalli anneler, on, oniki yaşına gelmiş çocuklarını henüz bir sanata vermemekten muztarıptiler. Erkeklerin çoğu kendilerini muasır hayatın seviyesine çıkaracak bu hayata katılmış olmanın gururunu verecek bir çalışma şekli özlüyorlardı. Orta halli bir saraç, gözlüğünü düzelterek bana: “Bir kaptan öbür kaba aktarıyoruz; iş dediğin biri on yapmalı” derken modern istihsalin sırrını açıyor sanmıştım.

Maraş çarşısında ve bütün şehirde hemen herkes şehrin etrafının iktisadî coğrafyasını biliyor, imkânlarını sayıyor, yapılması behemehal lâzım yolları rastgeldiği yerde çiziyor, selâhiyetle yeni demiryollarının geçeceği

yeri münakaşa ediyor. Kurutulması lâzım gelen bataklıkların dönümünü, en elverişli ziraat şeklini, bağ ve bahçeliği, civar havalideki madenlerin vasıflarını siz Maraşlılar'dan sorun. Daha ilk görüşte bu şehirde misyoner aydına ve söze hiç ihtiyaç olmadığını anladım. Hakikat şudur: Millî Mücadele'nin ateşinden yeni bir Anadolu doğdu. Onu hak ettiği talihe kavuşturmak boynumuzun borcudur.

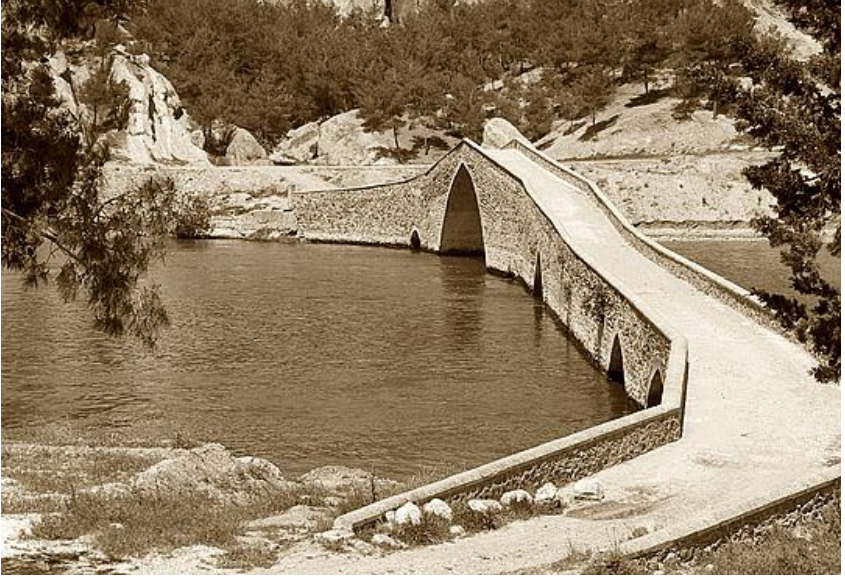
Eski Maraş'tan bir görünüm.

Eski Maraş'tan bir görünüm.

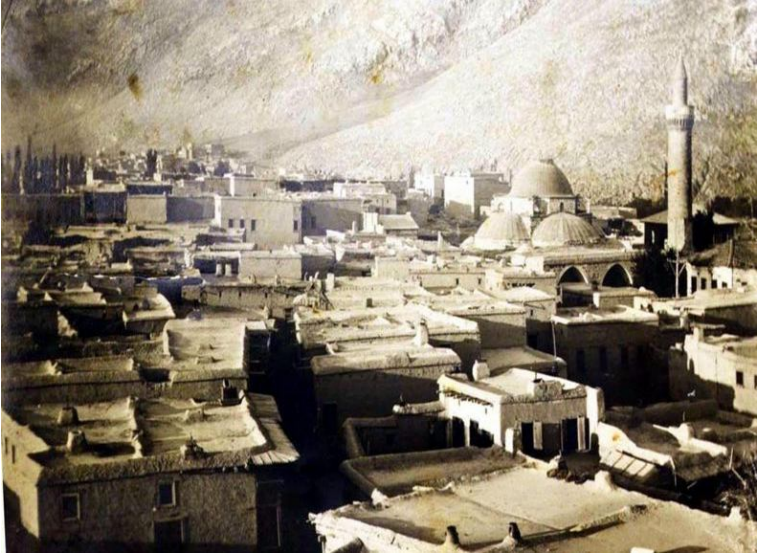

Eski Maraş'tan bir görünüm.

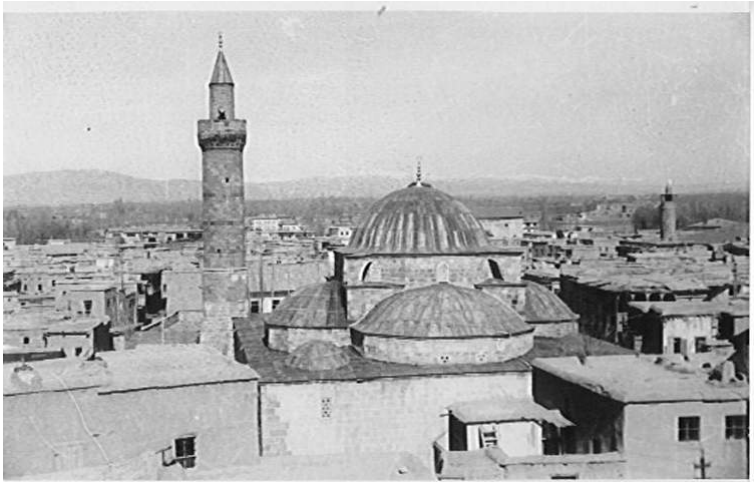

Eski Ceyhan Köprüsünden bir görünüm.

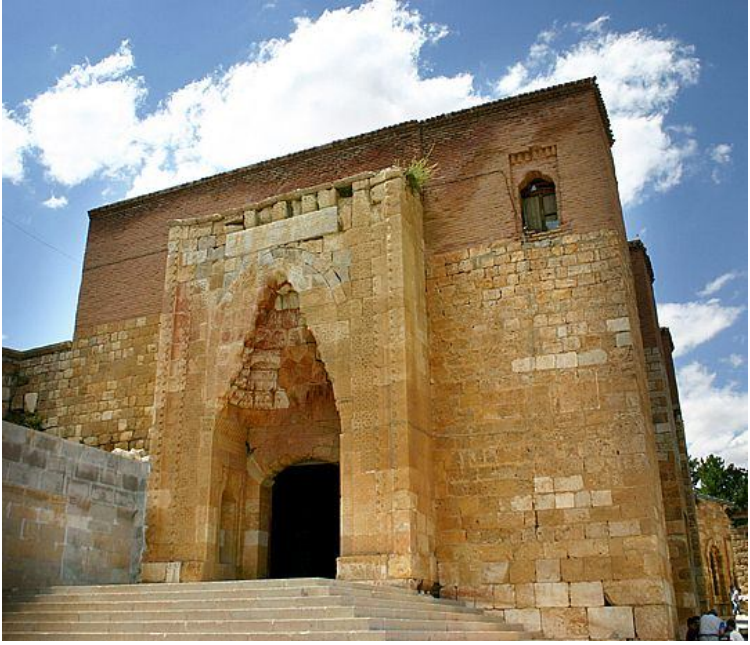

Eski Elbistan'dan bir görünüm.

Eski Elbistan'dan bir görünüm.

Eshab-ı Khef'den bir görünüm

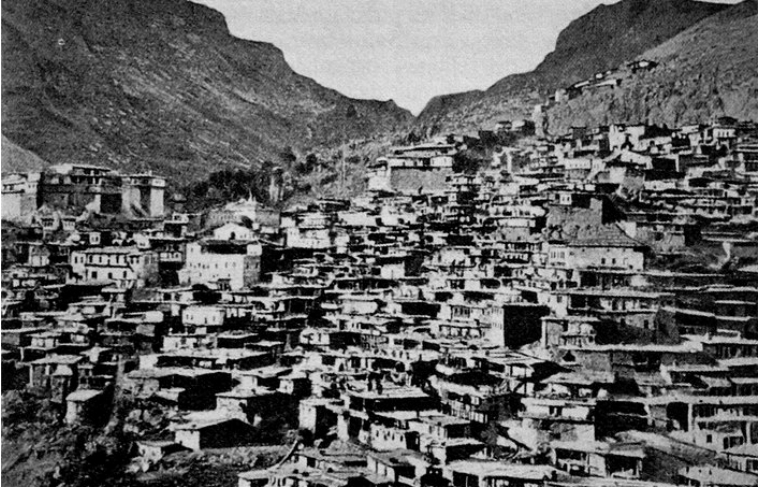
Eski Tanır Kalesin'den bir görünüm

Eski Meryemçil Kalesin'den bir görünüm

Çukurhisar Kalesinde bir görünüm

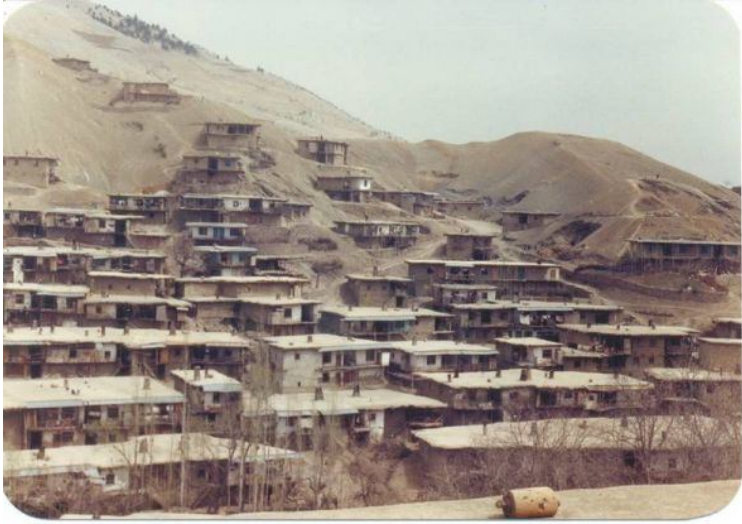

Eski Zeytun'dan bir görünüm.

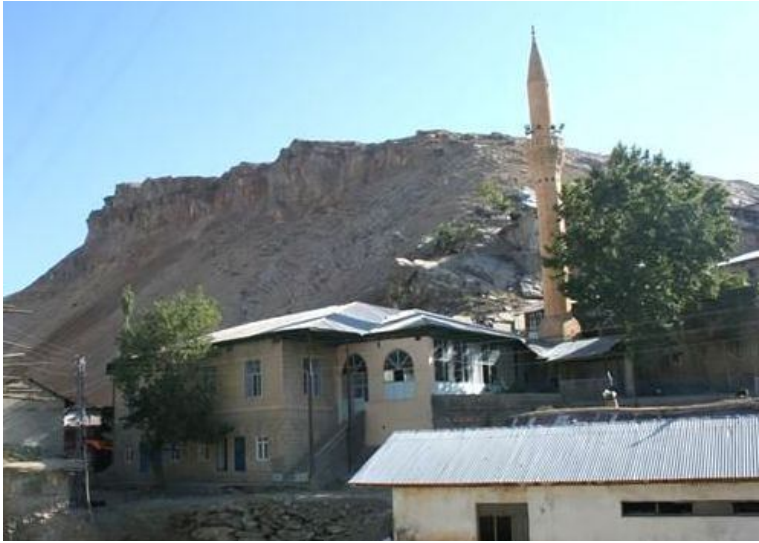

Eski Zeytun'dan bir görünüm.

Eski Çağlayancerit’den bir görünüm.

Eski Çağlayancerit Kezban hatun camiden bir görünüm.

Berit Dağından bir görünüm.

Kısık Kanyonundan bir görünüm.

UKDE KİTAPLIĞI YAYINLANAN KİTAPLARIMIZ

1. Anılar ve İbretler / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
2. Gönül Dostu / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
3. Kurtuluştan Bir Kesit / *Esmâ YAKAR* (Mevcudu Yok)
4. Ruhların Parmakları / *Mehmet ALPEREN* (Mevcudu Yok)
5. Bu Sistemden İslama / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
6. Sultan Vahdettin ve Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadelede /
Mehmet FATİŞOĞLU (Mevcudu Yok)
7. Sorgulanması Gereken Kavramlar / *Mehmet SERTPOLAT*
(Mevcudu Yok)
8. Necip Fazıl ve Mücadelesi / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
9. İslamlaşma Bilinci / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
10. Memleketime Dair / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
11. İslam Sancısı / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
12. Delil ve Hikmetleriyle İslam Fıkhı / *Ramazan PAK* (Mevcudu
Yok)
13. Hayatı ve Mücadelesi ile Hafız Ali Efendi / *Yıldırım ALKIŞ –*
Serdar YAKAR (Mevcudu Yok)
14. Arş Gölgesi / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
15. Tasavvufun Anahtarı / *Cemal NAR* (Mevcudu Yok)
16. Kahramanmaraş'ta Bayazıtogulları / *Bekir Sami BAYAZIT*
(Mevcudu Yok)
17. Güz Yağmurları / *Kadir TANIR* (Mevcudu Yok)
18. Betül'ün Günlüğü / *Elif Betül YAKAR* (Mevcudu Yok)
19. Kurtuluşumuzun Manevi Mimarları / *Mehmet ALPEREN*
(Mevcudu Yok)
20. Kurtuluşa Dair Üç Eser / *Serdar YAKAR* (Mevcudu Yok)
21. Kıssa-ı Eshab-ı Kehf / *Yaşar ALPARSLAN* (Mevcudu Yok)
22. Bahçeci Hoca / *Ömer KAYA*
23. Kan Kırmızı Geceler / *M. Akif BALTUTAN*

24. Cahit Zarifoğlu / *Nazım ELMAS*
25. Hac Yolunda Gördüklerimiz / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (Mevcudu Yok)
26. Kabe Yolunda / *H. Rıdvan BAĞRIAÇIK* (Mevcudu Yok)
27. Yüz Yaşın Sırrı / *Ömer KAYA*
28. Mısır'da Hüküm Süren Çerkez Sultanları / Tercüme: *Kemal GÖRÜCÜ* (Mevcudu Yok)
29. Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri Kahramanmaraş Belediyesi Örneği / *Serdar YAKAR*
30. Mahalli Kelimeler Sözlüğü / *Ömer KAYA – Hacı Abdullah KOZAN*
31. Tarihi, Kültürü ve Sosyal Yapısı İle Kahramanmaraş'ta Ceridoğulları / *Serdar YAKAR – Ömer KAYA*
32. Kalbime Sığdıramadıklarım / *Cuma TAHİROĞLU*
33. Gül Medeniyeti Kurtlar Sofrasında / *Cuma TAHİROĞLU*
34. Fıkıh Usulü / *Ramazan PAK*
35. Gönlümün Sesi / *Cuma TAHİROĞLU*
36. Milli Hassasiyet ve Manevi Mesuliyet / *Cuma TAHİROĞLU*
37. Alimin Önderliği / *Cemal NAR*
38. Münâcaât ve Na'tlar / *Yaşar ALPARSLAN*
39. Tarihte Alcı - Tecirli (Beğdili – İlbeyli – Elbeyli) Türkmenleri Soykimlikleri / *Mehmet ADİL (ALCIOĞLU)*
40. Dulkadir Beyliği Araştırmaları I / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
41. Heşt Bihişt –Kuruluştan Yükselişe Osmanlı Tarihi- / *İdris-i Bitlisi. Hazırlayan: Mehmet KARATAŞ, Selim KAYA, Yaşar BAŞ*
42. Maraş Yollarında / *Hasan Reşit TANKUT*
43. İstiklâl Savaşında Maraş / *Yaşar ALPARSLAN – Serdar YAKAR*
44. Gül Medeniyeti Çölde Bir Pınardır / *Cuma TAHİROĞLU*
45. Maraş Tarihi ve Coğrafyası / *Besim ATALAY*
46. Dulkadir Beyliği Araştırmaları II / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN, Mehmet KARATAŞ, Serdar YAKAR*
47. Aşiretlerin İskanları / *Bekir Sami BAYAZIT*
48. Bir Hukuk Mücadelesi / *Serdar YAKAR*
49. Maraş Emîrleri / *Editörler: İlyas GÖKHAN / Selim KAYA*
50. Küskün / *Kadir TANIR*
51. Maraş'ta Misyoner Faâliyetleri ve Misyoner Okulları / *Mustafa ÇABUK*

52. Zeytun ve Çevresindeki Ermeni İsyancıları / *A. Latif DİNÇASLAN*
53. Âşık Durdu Mehmet Yoksul (Âşık Mahfuzî) Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
54. Âşık Mustafa Zülkadiroğlu Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
55. İlkçağdan Dulkadirliilere Kadar Maraş / *Yrd. Doç. Dr. İlyas GÖKHAN, Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA*
56. Maraş Merkez Ağzı / *Mine KILIÇ*
57. Dulkadir Eyâletinin Kuruluşu ve Gelişmesi / *Dr. İsmail ALTINÖZ*
58. İlâveli Esmârü't-tevârih Maa Zeyl / *Mehmed Şemî Efendi, Hazırlayan: Dr. Mehmet KARATAŞ*
59. Muhammet Kâmil Ağdaş (Bahçeci Hoca) Hayatı ve Şiirleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
60. Mevlid / *Mar'aşî Kurâ-zâde Nâdiri / Hazırlayan Gülcan Tamdır ALICI*
61. Osmanlı Diploması Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791) / *Uğur KURTARAN*
62. Maraş'ta Divanından Parça Kalmış Halk Şairleri / *Hazırlayanlar: Yaşar ALPARSLAN - Serdar YAKAR*
63. Türk Edebiyatında Maraşlılar / *Yaşar ALPARSLAN, Yard. Doç. Dr. Lütfi ALICI, Serdar YAKAR*
64. 100. Yılında 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları / *Yrd. Doç. Dr. Nejla GÜNAY*
65. Muhteşem Osmanlı / *Mehmet FATİŞOĞLU*